

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

DIPLOMOVÁ PRÁCE

PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA V UČEBNÍCH DĚJEPISU PŘED A
PO SAMETOVÉ REVOLUCI

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.

Autor práce: Bc. Ondřej Rolník

Studijní obor: Učitelství dějepisu a učitelství anglického jazyka a literatury

Ročník: 3.

2022

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě, elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice dne 11. července 2022

.....

Poděkování

Na tomto místě bych chtěl poděkovat vedoucímu práce doc. PhDr. Marku Šmídovi, Ph.D., za veškerou jeho pomoc a připomínky v průběhu tvorby této práce. Za rady a podněty bych rád poděkoval i Mgr. Jaroslavu Královi.

Anotace

První světová válka a její výklad na stránkách českých a československých dějepisných učebnic za komunistického režimu do roku 1989 a po něm poskytuje jedinečný pohled na způsob, jakým se mění školní výklad dějin. Komparativní analýza těchto snadno dostupných pramenů umožňuje dané rozdíly postihnout a popsat. Kromě toho práce postihuje i vývoj učebnice jako média, tedy její fyzické a didaktické vlastnosti.

Annotation

World war I and its interpretation on the pages of history textbooks of the Czechoslovak and Czech communist regime before and the regime after 1989 provides a unique insight into the changing ways in which school system views history. A comparative analysis of these easily accessible materials enables us to notice and describe these differences. The research also involves a description of development of textbooks as a type of media, its physical and didactic attributes.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Teoretická část.....	15
2.1. Didaktika a učebnice	15
2.1.1. Dějepis a jeho cíle za komunistického režimu	16
2.1.2. Osnovy a rámcové vzdělávací programy po roce 1989	20
2.2. Učebnice, její vývoj, podoba a funkce	23
2.2.1. Definice pojmu učebnice a její druhy.....	23
2.2.2. Druhy textu učebnic a jejich přizpůsobení.....	25
2.3. Didaktika dějepisu a její vývoj ve sledovaném období	27
3. Praktická část.....	31
3.1. Zkoumané učebnice a jejich doba	31
3.2. Obsah učiva v učebnicích	48
3.2.1. Příčiny války	50
3.2.2. Bolševický puč a jeho vůdce V. I. Lenin	57
3.2.3. Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš, Milan Rastislav Štefánik a československý odboj.....	67
3.2.4. Průběh válečných operací.....	76
3.2.5. Důsledky války.....	84
3.2.6. Pohled na Rakousko-Uhersko	92
3.3. Didaktická výbava učebnic s ohledem na analyzované téma.....	101
3.3.1. Didaktický aparát učebnic, zastoupení jednotlivých druhů textů a jejich přizpůsobení žákovi.....	101
3.3.2. Fyzická podoba učebnic	114
4. Závěr.....	117
Seznam použitých pramenů a literatury	125
Seznam příloh.....	131

1. Úvod

Tato diplomová práce se zabývá reflexemi událostí první světové války tak, jak byly prezentovány žákům a studentům základních a středních škol na stránkách dějepisných učebnic a dalších příbuzných materiálů v období komunistického režimu před rokem 1989 a po sametové revoluci. Obsah těchto učebnic dále analyzuje a komparuje z hlediska historického i didaktického.

Médium učebnic autor zvolil proto, že se jedná svým způsobem o zrcadlo hodnot dané společnosti. Historie je na rozdíl od přímo nepoznatelné minulosti nezbytně vždy subjektivní, jelikož ji píše lidé se všemi svými individuálními východisky, a vycházejí přitom navíc ze stejně subjektivních, lidmi vyprodukovaných pramenů, ale výběr učiva a poučení z něj pro potřeby škol je ještě specifitější v tom, že často promítá kýžené hodnoty podle jejich tvůrců či zadavatelů a většinou zcela cíleně vytváří určité společné historické vědomí. Stojí tedy za to analyzovat, jaký příběh měla první světová válka v různých obdobích představovat.

První světová válka byla pro tuto práci vybrána hned z několika důvodů. Jedná se o významnou a všeobecně známou událost 20. století, která je však přece ve veřejném povědomí poněkud zastíněna následujícími dějinami druhé světové války a studené války. Je označována za Velkou válku a uváděna jako veliký dějinný přelom mezi tzv. dlouhým devatenáctým a krátkým dvacátým stoletím. Zejména se ovšem jedná o klíčovou událost jednak z pohledu národních i demokratických dějin, jelikož vedla přímo ke vzniku samostatného Československa, zároveň ale také do jejího období spadá klíčový okamžik komunistického převratu v Rusku, lze tedy odůvodněně očekávat značné kontrasty v tom, jak bylo ono období za obou výše zmiňovaných režimů vykládáno – jedná se totiž o výchozí bod mytologie českého komunismu i demokracie.

Témata zkoumaná v učebnicích nezahrnují pouze konflikt samotný, ale i jeho širší kontext: stav světa i území budoucího Československa bezprostředně před válkou, její příčiny

a důsledky, a to včetně bolševického převratu známého rovněž pod starším označením Velká říjnová socialistická revoluce, dále formování Československa a završení konfliktu v podobě vzniku versailleského mírového systému.

Tato práce si neklade za cíl pouze shromáždit v učebnicích přítomnou faktografii a komparovat ji, ale také analyzovat vše, co z materiálů vyplývá. Ať už se jedná o použitý jazyk, organizaci učiva či v osnovách a dalších dokumentech pedagogům či studentům explicitně určené texty. Autorovým záměrem je rovněž popsat cíl těchto pramenů a didaktické prostředky, které si jejich tvůrci k dosažení svých záměrů zvolili. Autor očekává, že oboje, záměr i prostředky k jeho naplnění, se v uvedených obdobích, tj. před a po roce 1989, budou v mnohém lišit, což samozřejmě v žádném případě nevylučuje, že se současně mohou také i v mnohém podobat či shodovat. Výchozí metodou této práce je tudíž komparace, v menší míře ovšem pracuje i s textovou či didaktickou analýzou a metodou kvantitativní.

Práce dále obsahuje teoretický úvod do problematiky vyučování a učebnic obecně, ale i specificky v rámci školního předmětu dějepis. Kromě toho zmiňuje fyzické kvality a zpracování školních učebnic (grafická úprava, velikost písma, kvalita papíru i tisku, pro školáky zásadní údaje jako rozměry, váha a odolnost učebnic a podobně).

Kapitoly diplomové práce nejsou členěny chronologicky podle stáří učebnic, nýbrž tematicky, což znamená, že komparace bude probíhat v rámci jednotlivých kapitol, a to z důvodu přehlednosti a srozumitelnosti předkládaných myšlenek. Až v rámci jednotlivých podkapitol pak pořadí učebnic určuje chronologie a zda se jedná o učebnici určenou základním či středním školám.

Existují již kvalifikační práce více či méně zaměřením podobné této. Tyto práce se ovšem zaměřují na užší období a nedochází tak ke komparaci dlouhodobějšího vývoje a zároveň se při tom nezabývají tématem první světové války. Z nich je potřeba zmínit především ty

Lenky Bičové *Učebnice dějepisu padesátých a šedesátých let dvacátého století*¹, Hany Dubské *Antika v učebnicích dějepisu pro základní školy*² a zdeňky Tomšů *Jak s výukou dějepisu? O čem svědčí české a slovinšské učebnice dějepisu devadesátých let dvacátého století*.³ Dále jde o *Analýzu didaktické vybavenosti učebnic dějepisu pro 6. a 7. ročník základní školy* Petry Tannenbergové.⁴ Další kvalifikační práce věnované studiu dějepisných učebnic byly zveřejněny v průběhu tvorby této diplomové práce, jmenovitě jde o *Rozdíly v pojmání některých témat ve výuce dějepisu před a po roce 1989* Lucie Čermákové⁵ a *Nejnovější dějiny v učebnicích dějepisu pro osmý a devátý ročník v Československu v letech 1953–1973* Anny-Marie Singerové.⁶

---

¹ Lenka BIČOVÁ, *Učebnice dějepisu padesátých a šedesátých let dvacátého století* [online]. Praha, 2013 [cit. 26. 7. 2021]. Dostupné z: docplayer.cz/19610834-Ucebnice-dejepisu-padesatych-a-sedesatych-let-dvacateho-stoleti.html. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Tomáš Mikeska.

² Hana DUBSKÁ, *Antika v učebnicích dějepisu pro základní školy 1948-1989*. [online]. Praha, 2016 [cit. 26. 7. 2021]. Dostupné z: dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/670. Rigorózní práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce doc. PhDr. Jana Keparťová, CSc.

³ Zdeněk TOMŠŮ, *Jak s výukou dějepisu? O čem svědčí české a slovinšské učebnice dějepisu devadesátých let dvacátého století* [online]. Brno, 2018 [cit. 2021-07-17]. Dostupné z: theses.cz/id/dq5xvx/. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce doc. PhDr. Václav Štěpánek, Ph.D.

⁴ Petra TANNENBERGOVÁ, *Analýza didaktické vybavenosti učebnic dějepisu pro 6. a 7. ročník základní školy* [online]. Brno 2011 [cit. 27. 3. 2022]. Dostupné z is.muni.cz/th/vmnav/dp_tannenbergova.pdf. Disertační práce. Masarykova univerzita, pedagogická fakulta. Vedoucí práce prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc.

⁵ Lucie ČERMÁKOVÁ, *Rozdíly v pojmání některých témat ve výuce dějepisu před a po roce 1989* [online]. České Budějovice 2020 [cit. 27. 3. 2022]. Dostupné z: theses.cz/id/s3h7bo/37672199. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Margareta Garabiková Pártlová, Ph.D.

⁶ Anna-Marie SINGEROVÁ, *Nejnovější dějiny v učebnicích dějepisu pro osmý a devátý ročník v Československu v letech 1953-1973* [online]. Brno, 2021 [cit. 27. 3. 2022]. Dostupné z: is.muni.cz/th/tbqlj/Bakalarska_prace__20.4.2021_.pdf. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc.

Pokud jde o literaturu zabývající se teoretickou stránkou věci, nejdůležitějším zdrojem bylo rozhodně dílo Jana Průchy *Učebnice: Teorie a analýzy edukačního média: Příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*,⁷ jelikož je tento svazek tematicky nejbližší zaměření práce, a tudíž nejrelevantnější. Velmi užitečné však byly i knihy zaměřující se na dějepisnou didaktiku, mezi nimi je potřeba zmínit zejména *Didaktiku dějepisu* Vratislava Čapka,⁸ která poskytla důležitý vhled do vnímání didaktiky dějepisu za komunistického režimu, ale i modernější svazky, jako je *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*⁹ Denisy Labischové a Blaženy Gracové nebo *Základy oborové didaktiky dějepisu* Stanislava Julínka.¹⁰ Rovněž důležitý zdroj pro popsání současných priorit ve výuce dějepisu představovaly platné rámcové vzdělávací programy (RVP) a starší učební osnovy.

Jde-li o soubor učebnic, tedy primárních pramenů zkoumaných v této práci, je třeba zdůraznit, že se rozhodně nejedná o vyčerpávající seznam. Jednotlivé učebnice byly vybírány především s přihlédnutím k období, ve kterém byly vydány, aby pro účely výzkumu vznikla pokud možno vyvážená sada starších a novějších děl. Jedná se výhradně o české a československé učebnice pro základní a střední školy, a to především učebnice tzv. primárního typu. Ty jsou totiž tradičně nejrozšířenější a měly by tak nejlépe reprezentovat zkušenost českého či československého školáka.

---

⁷ Jan PRŮCHA, *Učebnice: Teorie a analýzy edukačního média: Příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*, Brno 1998.

⁸ Vratislav ČAPEK a kol., *Didaktika dějepisu I-II*, Praha 1985.

⁹ Denisa LABISCHOVÁ – Blažena GRACOVÁ, *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*, Ostrava 2008.

¹⁰ Stanislav JULÍNEK a kol., *Základy oborové didaktiky dějepisu*, Brno 2008.

	rok vydání	ZŠ/SŠ	zaměření na dějiny
Dějiny nové doby ¹¹	1954	SŠ	světové
Dějiny doby nejnovější ¹²	1955	SŠ ¹³	světové
Československé dějiny ¹⁴	1961	SŠ	československé
Dějepis pro 9. ročník ¹⁵	1963	ZŠ	světové a československé
Československé dějiny /1918-1939/ ¹⁶	1976	SŠ	československé
Dějepis 9 ¹⁷	1978	ZŠ	světové a československé
Dějepis II ¹⁸	1984	SŠ	světové a československé
České a československé dějiny II ¹⁹	1991	SŠ	československé
Dějiny 20. století ²⁰	2000	SŠ	světové
Dějepis 8 ²¹	2008	ZŠ	světové a československé
Dějepis 8 ²²	2010	ZŠ	světové a československé
Moderní dějiny pro střední školy ²³	2014	SŠ	světové a československé
Hravý dějepis 8 ²⁴	2018	ZŠ	světové a československé

1 Chronologicky řazený přehled hlavních zpracovaných učebnic

¹¹ Bedřich BAUMANN – Václav ŠEDA – Jaroslav VÁVRA, *Dějiny nové doby: Učební text pro II. ročník odborných škol*, Praha 1954.

¹² Vladimír SOJÁK – Jaroslav VÁVRA – Josef VOŠAHLÍK, *Dějiny doby nejnovější pro 11. postupný ročník*, Praha 1955.

¹³ Pozn.: učebnice vyšla v době jednotné jedenáctileté školy, proto je těžké ji zařadit do pozdějšího systému základních a středních škol. Nicméně vzhledem k tomu, že je určena až 11. ročníku, jehož žáci by se dnes věkově řadili již mezi studenty středních škol, je posuzována jako učebnice středoškolská.

¹⁴ Václav HUSA, *Československé dějiny*, Praha 1961.

¹⁵ Karel BARTOŠEK, *Dějepis pro 9. ročník základní devítileté školy*, Praha 1963.

¹⁶ Jaroslav PÁTEK, *Československé dějiny /1918–1939/*, Praha 1976.

¹⁷ Miloň DOHNAL, *Dějepis/9. Dějepis pro 9. ročník základní devítileté školy*, Praha 1978.

¹⁸ Vratislav ČAPEK a kol., *Dějepis II pro 2. ročník středních odborných škol a pro 1. ročník středních odborných učilišť (studijní obory)*, Praha 1984.

¹⁹ Jaroslav MAREK (ed.), *České a československé dějiny II. Od roku 1790 do současnosti*, Praha 1991.

²⁰ Jan KUKLÍK – Jan KUKLÍK, *Dějiny 20. století*, Praha 2000.

²¹ Veronika VÁLKOVÁ, *Dějepis 8 pro základní školy novověk*, Praha 2008.

²² Václav FRONK a kol., *Dějepis 8 učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň 2010.

²³ Jan ČURDA a kol., *Moderní dějiny pro střední školy*. Učebnice, Brno 2014.

²⁴ Petr MÁCHA a kol., *Hravý dějepis 8*, Praha 2018.

Mezi v této práci nejvyužívanější z těchto učebnic patří *Dějiny doby nejnovější pro 11. postupný ročník* V. Sojáka a J. Vávry²⁵ a *Dějiny nové doby: Učební text pro II. ročník odborných škol* J. Vávry, V. Šedy a B. Baumanna²⁶ pocházející z 50. let 20. století, *Dějepis pro 9. ročník základní devítileté školy* K. Bartoška²⁷ ze 60. let a *Dějepis 9* M. Dohnala²⁸ ze 70. let 20. století a rovněž *Dějepis II V*. Čapka z let osmdesátých.²⁹ Československé dějiny psané v éře komunismu pak zastupují především *Československé dějiny* V. Husy,³⁰ ale také *Československé dějiny /1918–1939/* J. Pátka.³¹ Z 90. let 20. století pochází *Dějiny Československé republiky 1918–1992* J. Janovského,³² *České a československé dějiny II* J. Marka³³ či *Dějiny 20. století otce a syna* J. Kuklíkových.³⁴ Mezi nejnovější zkoumané učebnice se řadí *Moderní dějiny pro střední školy* J. Čurdy³⁵ a trojice učebnic pro školy základní, *Dějepis 8 V*. Fronka a kolektivu,³⁶ *Dějepis 8 V*. Válkové³⁷ a *Hravý dějepis 8*.³⁸ Klíčový faktor při výběru těchto konkrétních děl představovalo období jejich vydání tak, aby se v souboru vyskytovaly pokud možno příklady ze všech zkoumaných období, ale rozhodující bylo i zastoupení jak základních, tak středních škol.

Práce vychází rovněž z velkého množství historické odborné literatury věnované první

---

²⁵ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*.

²⁶ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*.

²⁷ K. BARTOŠEK, *Dějepis*.

²⁸ M. DOHNAL, *Dějepis*.

²⁹ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*.

³⁰ V. HUSA, *Československé dějiny*.

³¹ J. PÁTEK, *Československé dějiny*.

³² Julius JANOVSKÝ, *Dějiny Československé republiky 1918-1992*, Praha 1994.

³³ J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*.

³⁴ J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*.

³⁵ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*.

³⁶ V. FRONK a kol., *Dějepis*.

³⁷ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*.

³⁸ P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis*.

světové válce. Mezi těmi nejdůležitějšími a nejčastěji citovanými je nutné zmínit díla věnovaná celému konfliktu, zejména *Historii první světové války* Lidella Harta,³⁹ *Nešťastnou válku* Nialla Fergusona⁴⁰ či *První světovou válku* Martina Gilberta.⁴¹ Neméně důležitá byla ovšem i konkrétněji zaměřená díla jako *Katastrofa 1914* Maxe Hastingsse⁴² a *Náměsíčníci* Christophera Clarka⁴³ zkoumající podrobně příčiny a průběh rozpoutání konfliktu nebo *Diplomacie a Velká válka* Petra Prokše⁴⁴ a *Mírotvorci* Margaret Macmillanové⁴⁵ popisující naopak jeho ukončení. Hlavní použitá literatura zaměřená na bolševický převrat v Rusku zahrnuje *Dějiny ruské revoluce* Richarda Pipesa⁴⁶ a *Ruská revoluce* Sheily Fitzpatrickové,⁴⁷ zatímco pro československé a rakousko-uherské dění jsou klíčová díla jako *Češi, české země a Velká válka* Ivana Šedivého,⁴⁸ *První světová válka a česká otázka* Roberta Kvačka⁴⁹ a *Československé legie na frontách I. světové války* Jiřího Bílka.⁵⁰

Rovněž je třeba zdůraznit, že přestože učebnice nesporně představují velice důležitou a rozšířenou školní didaktickou pomůcku, nelze pouze na jejich základě vyvozovat dalekosáhlé důsledky o obsahu a vývoji dějepisu při školních hodinách samotných, ty jsou totiž především

---

³⁹ Liddell HART, *Historie první světové války*, Brno 2001.

⁴⁰ Niall FERGUSON, *Nešťastná válka*, Praha 2004.

⁴¹ Martin GILBERT, *První světová válka: Úplná historie*, Praha 2005.

⁴² Max HASTINGS, *Katastrofa 1914*, Praha 2014.

⁴³ Christopher CLARK, *Náměsíčníci. Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce*, Praha 2014.

⁴⁴ Petr PROKŠ, *Diplomacie a „Velká válka“ 1914-1918/1919. Kapitoly o dějinách diplomacie za první světové války v Evropě a na mírové konferenci v Paříži*, Praha 2014.

⁴⁵ Margaret MACMILLANOVÁ, *Mírotvorci. Pařížská konference 1919*, Praha 2004.

⁴⁶ Richard PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, Praha 1998.

⁴⁷ Sheila FITZPATRICKOVÁ, *Ruská revoluce*, Praha 2017.

⁴⁸ Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*, Praha 2001.

⁴⁹ Robert KVAČEK, *První světová válka a česká otázka*, Praha 2003.

⁵⁰ Jiří BÍLEK, *Československé legie na frontách první světové války: od Zborova po Terron*, Líbeznice 2018.

mezilidskými a individuálními interakcemi a málokdy, pokud vůbec někdy, se zcela shodují s obsahem učebnic samotných.

2. Teoretická část

2.1. Didaktika a učebnice

V první řadě je zapotřebí definovat termín didaktika a vysvětlit, proč je pro potřeby studia dějepisných učebnic pojmem zcela klíčovým. Pro tento účel se lze obrátit například na spis *Obecná didaktika* Jarmily Skalkové, jejíž výklad začíná následovně: „*Slovo didaktika je řeckého původu. Didaskein znamená učit, vyučovat, poučovat, jasně vykládat, dokazovat.*“ Didaktika byla vnímána jako „*umění vyučovat*“, případně jako „*teorie vzdělání*“. Didaktika se „*zabývá problematikou obsahů, které se jakožto výsledky společensko-historické zkušenosti lidstva stávají v procesu vyučování individuálním majetkem žáků. Zabývá se zároveň procesem, který charakterizuje činnosti učitele a žáků a v němž si žáci tento obsah osvojují, tedy vyučováním a učením.*“⁵¹

Erich Petlák ve své *Všeobecné didaktice* upozorňuje, že chápání pojmu didaktika se v čase vyvíjelo, nakonec se ovšem spíše přiklání k jedné variantě a o didaktice hovoří jako o vědě užité a zabývající se plánováním, organizováním a vyhodnocováním učení, a to zejména jde-li o učení institucionální.⁵²

Profesor českých dějin Zdeněk Beneš, který hovoří již specificky o didaktice dějepisu, ji označuje za „*specifickou mezní disciplínu, stojící na pomezí historie, pedagogiky a s ní souvisejících disciplín.*“⁵³ Podle téhož autora má didaktika tři úkoly, a to reflexivní (co lze vyučovat), normativní (co je potřeba vyučovat) a empirický (poskytující náhled na reálný stav výuky).⁵⁴ Didaktika se tedy zabývá obsahy a procesy vyučování a učení a učebnice (je-li

---

⁵¹ Jarmila SKALKOVÁ, *Obecná didaktika*, Praha 2007, s. 13–15.

⁵² Erich PETLÁK, *Všeobecná didaktika*, Bratislava 1997, s. 20–25.

⁵³ Zdeněk BENEŠ, *Didaktika dějepisu*, in: Jaroslav Pánek – Oldřich Tůma (edd.), *Manuál encyklopedie českých dějin*, Praha 2003, s. 324–332, zde s. 324.

⁵⁴ Tamtéž, s. 331.

jí užíváno) se podílí na všech těchto složkách. Že poskytuje obsah či náplň vyučování či alespoň jeho část snad není třeba dále dokazovat, ve výše zmiňovaném Benešově pojetí pak plní přinejmenším úlohu reflexivní a normativní. Dalo by se říci, že tyto úkoly vlastně vyučujícímu usnadňuje, nebo alespoň částečně na otázky, co lze a je potřeba vyučovat, odpovídá sama již svým obsahem. Její podíl na procesu vyučování a učení už může být mnohem různorodější a záleží především na způsobech, jakým s ní žáci a učitelé interagují, ale do značné míry záleží i na tom, jak je učebnice didakticky strukturována, anebo jaké způsoby této interakce kniha nejlépe umožňuje a podporuje. O tom bude řečeno více v kapitole *Druhy textu učebnic a jejich přizpůsobení*.

Příručka ke studiu didaktiky dějepisu píše přímo o didaktických funkcích učebnice. Mezi ty řadí organizační a didaktickou funkci, přičemž tu druhou dělí na informační, metodologickou a formativní.

Jak již zaznělo v úvodu a bylo naznačeno v předchozím odstavci, je důležité při analýze učebnic nezaměňovat výsledky této analýzy s kvalitou celého vyučování čili celé komplexní didaktické situace, které byli žáci tyto svazky využívající vystaveni. Učebnice však tradičně tvoří důležitou složku českého školního vzdělávání. V neposlední řadě se také jedná o výborný pramen z toho hlediska, že se snadno zachovává a analyzuje ve své původní podobě, což již nelze říct o v drtivé většině nijak nezaznamenaných interakcích ve školní třídě.

2.1.1. Dějepis a jeho cíle za komunistického režimu

Před pohledem na učebnice samotné je nutné zabývat se otázkou, co od nich jejich tvůrci vlastně očekávali, jakou roli mělo dějepisné vzdělávání podle dobových zadání plnit. Pro 50. léta, nejstarší část zkoumaného období, odpověď na tuto otázku pomůže objasnit v první řadě významný komunistický ideolog, historik i politik Zdeněk Nejedlý, člověk, který se o poválečnou podobu československého dějepisu do značné míry sám přičinil.

Ve svém spisu *O výchově a vzdělání*⁵⁵ se Zdeněk Nejedlý tématu věnuje velice zešíroka a nezabývá se ani tak konkrétním učivem, jako spíše rozmáchlými tezemi o jeho smyslu a cílech, přičemž ovšem velikou váhu přikládá právě dějepisu, kterému se také dostává zvláštního prostoru.

V první řadě stojí za zmínku autorův text na téma pojmu *vědění*. Ten je příliš obsáhlý, než aby bylo praktické jej citovat, nicméně hlavní myšlenka by se dala parafrázovat následovně: je třeba se od intelektuálního zpochybňování, úvah a nejistoty vrátit k jasným kategoriím, pevně daným odpovědím ve stylu ano či ne. Cokoliv jiného Nejedlý považuje za znak úpadku, a dokonce společenský jed.⁵⁶ To je samozřejmě naprostá antiteze ke všem v současnosti rozšířeným principům pluralismu, vědeckého bádání a postmodernismu a jasně ukazuje základní myšlenkový rozdíl v chápání světa, který se zejména v dějepisu nemůže neprojevit a ponechává prostor pouze pro jedinou správnou interpretaci historických událostí.

Pokud jde o školství samotné, Zdeněk Nejedlý se jako na jakýsi ideál odvolává na Komenského (čteného ovšem optikou Engelse k odstranění „náboženské slupky“ tohoto „socialistického učitele“), na jehož pedagogice jej zaujala lidskost, kupodivu dokonce „lidská práva“ a škola představující pro žáka radost.⁵⁷ Z textu není ovšem snadné určit, jak přesně si Nejedlý implementaci Komenského zásad vykládal. Hovoří obsáhle o odstranění privilegovanosti a rád by „zživotnil“ střední školu jejím propojením s „živější, protože lidovější, měšťanskou školou.“⁵⁸ Do konkrétních detailů vyučování bohužel nikdy nezachází.

Politizace dějepisu v padesátých letech je zřejmá i z toho, že výuku dějepisu směřovaly přímo dokumenty ÚV KSČ. Usnesení z roku 1951 obsáhle a agresivně ideologicky hovoří o potřebě obsahových i metodických změn v učebnicích i ve výuce dějepisu, aby tyto lépe

---

⁵⁵ Zdeněk NEJEDLÝ, *O výchově a vzdělání*, Praha 1953.

⁵⁶ Tamtéž, s. 48–50.

⁵⁷ Tamtéž, s. 243–244.

⁵⁸ Tamtéž, s. 248.

odpovídaly zásadám marxismu-leninismu, a zcela tak nahrazují jakoukoliv odbornou debatu.⁵⁹

Již od 60. let se ovšem produkce takovýchto norem posouvá právě směrem k odbornější rovině. Už roku 1959 byly koncepce dějepisných osnov zadány k vypracování *Výzkumnému ústavu pedagogickému*, odbornému pracovišti, kde byly výsledky této práce následně hojně diskutovány a upravovány.⁶⁰ To v žádném případě neznamená, že by došlo k odstranění ideologie, ale alespoň lze vidět určitý vývoj směrem k profesionalizaci tam, kde dříve figuroval spíše ÚV KSČ. K určitému kroku zpět v tomto ohledu dochází pouze po roce 1968, kdy se KSČ na svém XIV. sjezdu rozhodla vývoj dějepisu usměrnit a učinit z něj součást „*ideologické ofenzívy strany*.“⁶¹

Pro získání konkrétnější představy o výsledném oficiálním zadání a učivu mohou posloužit školní osnovy. V roce 1954 osnovy pro jedenáctiletou školu ještě deklarují, že „*vyučování dějepisu musí být vedeno myšlenkou, že dějepis je důležitým prostředkem při budování nové socialistické školy. Marxisticko-leninsky pochopený dějepis je důležitým činitelem při výchově žactva k socialistickému vlastenectví a k národní hrdosti, jakož i k lásce a věrnosti SSSR. Takový dějepis se stává mocnou zbraní dělnické třídy a celého tábora míru a vede k nenávisti a nekompromisnímu odporu proti všem vykořisťovatelům a podněcovatelům války.*“⁶² Deset hodin má být věnováno kapitole *Velká říjnová socialistická revoluce – počátek nové epochy v dějinách lidstva*, z níž pouhý jeden ze čtyř oddílů se věnuje tématu „*imperialistická první světová válka*“.⁶³

I *Učební osnovy základní devítileté školy z roku 1972*⁶⁴ tématu Velké říjnové

---

⁵⁹ *Usnesení předsednictva Ústředního výboru KSČ o učebnicích pro národní a střední školy*, Praha 1951, s. 5–11.

⁶⁰ Miroslav JIREČEK, *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918–2013*, Brno 2014.

⁶¹ Tamtéž, s. 178.

⁶² *Dějepis: učební osnovy pro 6. až 11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*, Praha 1954, s. 5.

⁶³ Tamtéž, s. 46–47.

⁶⁴ *Dějepis 6.–9. ročník. Učební osnovy základní devítileté školy*, Praha, 1972.

socialistické revoluce vymezují deset vyučovacích hodin, přičemž první světová válka samotná zde figuruje jen jako jedna z šesti podkapitol, a to ještě kromě oddílů průběh války a politika II. internacionály zahrnují opakování z minulého ročníku. Již z toho lze usuzovat na poměrně skromný obsah učiva. Je ovšem nutno dodat, že otázka Československa a poválečného uspořádání jsou probírány zvlášť – stále však v socialistickém duchu zaměřujícím se výhradně na sociální hnutí, jako jsou stávky, armádní vzpoury či vznik komunistických takzvaných republik rad.⁶⁵

Ani vývoj školních osnov za komunistického režimu ovšem není tak statický, jak by se z uvedeného mohlo zdát. Na sklonku režimu vydané osnovy z roku 1987 již hovoří zcela odlišným jazykem: „*Dějepis [...] na základě vybraných historických jevů a událostí objasňuje hlavní směry vývoje lidské společnosti. Základem obsahu jsou didakticky zpracované poznatky historické vědy z oblasti hospodářských, politických, sociálních a kulturních dějin lidstva.*“⁶⁶ V textu se hovoří i o propojování poznávání a aktivní práce žáků, a tím realizaci formativního cíle dějepisu. I zde je tématu navíc připsáno zhruba deset hodin (celkem jedenáct, ovšem k takto rozvržené kapitole patří i témata mimo rámec této práce), které se mají dělit mezi podstatně bohatší obsahovou škálu, kde sice ruské revoluce stále hrají důležitou úlohu, avšak již zcela nezastiňují zbytek války.

Vývoj v osnovách pro střední školy se nijak zásadně neliší. Například v osnovách pro střední odborné školy z roku 1961 je uvedeno, že „*z pochopení zákonitostí dějin se vytváří ve vědomí žáků komunistické přesvědčení, mravní zásady pro správné jednání v životě a optimistický názor na konečné vítězství revolučních cílů dělnické třídy.*“⁶⁷ I proto je zde první světová („imperialistická“) válka jen podtématem na konci oddílu nazvaného „kapitalistický

---

⁶⁵ Tamtéž, s. 31–32.

⁶⁶ *Učební osnovy základní školy: dějepis 5.–8. ročník*, Praha 1987, s. 5.

⁶⁷ *Učební osnovy dějepisu pro střední odborné školy*, Praha 1961, s. 1.

řád“. O osm let mladší osnovy pro gymnázia z roku 1969 ovšem již cíle dějepisu formulují méně specificky takto: „[...] *přispívá k politické orientaci mládeže. Historické poznatky spolupůsobí také na rozvoji rozumové, volní, citové a mravní stránky [...] osobnosti. [Dějepis] je základem širokého rozhledu žáků, podmínkou utváření vědeckého světového názoru, pochopení současného života společnosti a jejího dalšího vývoje.*“⁶⁸ U pozdějších osnov ovšem dochází zřejmě pod vlivem normalizace k určité terminologické regresi.⁶⁹

2.1.2. Osnovy a rámcové vzdělávací programy po roce 1989

Školní dějepis po roce 1989 prodělal převratné změny. Cíl odstranit z výuky marxisticko-leninské pojetí dějin co nejrychleji i za absence nových osnov a učebnic vedl k potřebě značných improvizací, což se ostatně projevuje i na zkoumaných výukových materiálech z tohoto období. Nebyla pevně dána doba výuky dějepisu, zejména v novějších dějinách ani její obsah a cíle.⁷⁰

První nové osnovy vyšly v roce 1991, které vzhledem k okolnostem počty hodin k jednotlivým tématům vůbec nezmiňují, uvádějí následující: „*cílem předmětu je seznámit žáky s historií lidstva. Při objasňování vývoje společnosti je položen důraz především na poznávání dějin našich národů v kontextu se světovými dějinami a na vysvětlení charakteru kultury (vědy, techniky, umění), díla a odkazu významných osobností a způsobu života lidí a jejich úsilí o prosazení společenského pokroku, svobody, demokracie a lidských práva kulturních vztahů mezi lidmi a národy.*“⁷¹

Vyšla pak ještě řada osnov novějších, ovšem tím klíčovým dokumentem pro další vývoj českého školství obecně, a s ním pochopitelně i dějepisu, se stala v roce 2001 vydaná takzvaná

---

⁶⁸ *Učební osnovy gymnázia (čtyřleté studium)*, Praha 1969, s. 7.

⁶⁹ *Dějepis: učební osnovy pro III. ročník gymnázia*. Praha 1984.

⁷⁰ M. JIREČEK, *Vývoj*, s. 207.

⁷¹ *Učební osnovy základní školy. Dějepis 5.–8. ročník*, Praha 1991, s. 10.

Bílá kniha.⁷² Jedná se o do té doby nejucelenější porevoluční teoretickou koncepci českého školství. Obsáhle komentuje to, co označuje jako „*teoretický rámec: výchozí představu o povaze člověka jako osoby a jejího vztahu k lidské společnosti*.“⁷³ Hlásí se zároveň ke snaze posílit individualitu člověka i soudržnost společnosti a schopnost spolupráce, ale z pohledu historie je zajímavý důraz na „*zprostředkování historicky vzniklé kultury. Vzdělávání [...] zajišťuje kontinuitu minulosti, přítomnosti a budoucnosti*.“⁷⁴

Neméně podstatné je, že se *Bílá kniha* přihlásila k systému více úrovní vzdělávacích programů, a to nejobecněji na úrovni *státního programu vzdělávání*, o stupeň níže šlo o *rámcové vzdělávací programy*, nejnižší pak měly stát *školní vzdělávací programy*.⁷⁵ Právě z tohoto systému vzešly ty nejpodstatnější dokumenty, které následně spoluutvářely školní dějepis.

Jedním z nejdůležitějších a v současnosti platných dokumentů udávajících obsah a cíle učiva jsou primárně dokumenty MŠMT zvané *rámcové vzdělávací programy*, které sice existují v několika variantách, tato práce ovšem operuje pouze s *rámcovým vzdělávacím programem pro gymnázia* a s *rámcovým vzdělávacím programem pro základní vzdělávání*, jelikož právě tímto směrem určené moderní učebnice byly využity jako prameny. Tyto dokumenty vznikaly od roku 2007 v případě gymnázií, v případě základních škol již od roku 2004, postupně však procházejí úpravami.

Co se týče informačního obsahu těchto programů, má učivo podle gymnaziální varianty z oblastí relevantních pro tuto práci obsahovat následující: „*První světová válka, české země v době první světové války, I. odboj, revoluce v Rusku, upevňování bolševické moci, versailleský*

---

⁷² *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice. Bílá kniha*, Praha 2001.

⁷³ Tamtéž, s. 13.

⁷⁴ Tamtéž, s. 14.

⁷⁵ Tamtéž, s. 37–38.

*system a jeho vnitřní rozpory, vznik Československa.*⁷⁶ Kromě toho je zde ovšem také sekce očekávané výstupy žáka, ve které se pro dané období píše: *„žák charakterizuje dvě světové války, dokumentuje sociální, hospodářské a politické důsledky, uvede příčiny a projevy politického a mocenského obrazu světa, který byl určen vyčerpáním tradičních evropských velmocí, vzestupem USA a nastolením bolševické moci v Rusku, vymezení základní znaky hlavních totalitních ideologií a dovede je srovnat se zásadami demokracie; objasní příčiny a podstatu agresivní politiky a neschopnosti potenciálních obětí jí čelit.*⁷⁷ Toto je tedy rozsah učiva předepisovaného státem, bližší rozpracování uvedených témat je tak zcela v kompetenci takzvaných školních vzdělávacích programů či učitelů samotných, a v podobné situaci se samozřejmě ocitají tvůrci moderních učebnic dějepisu.

Výčet učiva v rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání spojeného s tématem první světové války je pochopitelně ještě stručnější a obsahuje pouze následující: *„První světová válka a její politické, sociální a kulturní důsledky, nové politické uspořádání Evropy a úloha USA ve světě; vznik Československa, jeho hospodářsko-politický vývoj, sociální a národnostní problémy.*⁷⁸ Co se týče kompetencí žáka, jejich seznam zní takto: *„na příkladech demonstruje zneužití techniky ve světových válkách a jeho důsledky, rozpozná klady a nedostatky demokratických systémů, charakterizuje jednotlivé totalitní systémy, příčiny jejich nastolení v širších ekonomických a politických souvislostech a důsledky jejich existence pro svět; rozpozná destruktivní sílu totalitarismu a vypjatého nacionalismu.*⁷⁹

Rámcové vzdělávací programy ovšem nehovoří pouze o učivu jako takovém, nýbrž jeho

---

⁷⁶ Rámcový vzdělávací program pro gymnázia [online]. Praha, 2007 [cit. 2021-04-24]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/rvp-pro-gymnazia>.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání [online]. Praha, 2017 [cit. 2021-04-24]. Dostupné z <http://www.nuv.cz/t/rvp-pro-zakladni-vzdelavani>.

⁷⁹ Tamtéž.

součástí mají být i takzvané klíčové kompetence, kam se řadí kompetence k učení, k řešení problémů, kompetence komunikativní, sociální, personální, občanská a kompetence k podnikavosti v případě RVP pro gymnázia⁸⁰ a kompetence k učení, k řešení problémů, komunikativní, sociální a personální, občanské a pracovní v případě RVP pro základní vzdělávání.⁸¹ I tato kritéria se proto v moderních učebnicích určitým způsobem promítají, jelikož jejich naplňování by mělo být součástí ideálně všech vyučovacích předmětů, a to včetně dějepisu. Taková je tedy širší zadání ze strany státu, která je směrodatná nejen pro učitele a jejich současné pojetí dějepisu, ale především i pro tvůrce pro tento předmět určených učebnic.

2.2. Učebnice, její vývoj, podoba a funkce

2.2.1. Definice pojmu učebnice a její druhy

Předmět zkoumání této práce, učebnice, je nejdříve nutné řádně definovat a vymezit. Jan Průcha, přední český odborník na pedagogiku, nenavrhuje žádnou jednoduchou definici, která by celé médium učebnice shrnula v jedné větě, respektive odsuzuje takové definice jako neúplné. Učebnici totiž charakterizuje předně jako jeden z didaktických prostředků, který se může vyskytovat v řadě různých podob: od slabikářů přes zpěvníky či slovníky (tzv. sekundární učebnice). Pro dějepisný kontext jsou zajímavé například atlasy a mapy, sborníky nejrůznějších dokumentů a pramenů, v moderním pojetí dějepisu může jít i o cvičebnice. Jak Průcha, tak tato práce se ovšem zaměřují na školní učebnici v klasickém slova smyslu (primární typ učebnice), tj. knihy obsahující především sumarizační texty, vybavené aparátem řídicím učení a přizpůsobené věku žáků, které by měly obsahovat základní informace.⁸² V neposlední řadě je

---

⁸⁰ Rámcový vzdělávací program pro gymnázia [online]. Praha, 2007 [cit. 2021-04-24]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/rvp-pro-gymnazia>.

⁸¹ Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání [online]. Praha, 2017 [cit. 2021-04-24]. Dostupné z <http://www.nuv.cz/t/rvp-pro-zakladni-vzdelavani>.

⁸² J. PRŮCHA, *Učebnice*, s. 16–18.

však učebnice definována svojí funkcí. Funkce učebnice je samozřejmě rovněž velice rozsáhlé téma, proto zde budiž využito jen jedné z několika Průchou navrhovaných definicí: „*jsou pramenem, z nichž se žáci učí, tj. osvojují si nejen určité poznatky, ale i jiné složky vzdělání (dovednosti, hodnoty, normy, postoje, aj.)*“⁸³ a „*jsou pramenem, s jehož využitím učitelé plánují obsah učiva, ale i přímou prezentaci tohoto obsahu ve výuce, hodnocení vzdělávacích výsledků žáků aj.*“⁸⁴

Manuál encyklopedie českých dějin vymezuje učebnice dvěma různými definicemi, širší a užší. Podle té širší a poměrně vágní je „*dějepisná učebnice didakticko-historický text, který má multimodální charakter a multifunkční určení.*“⁸⁵ Ta užší pak dané médium popisuje jako „*druh knižní publikace uzpůsobené k didaktické komunikaci svým obsahem a strukturou.*“⁸⁶ Z hlediska funkce má být učebnice zdrojem informací, prostředkem pedagogické komunikace, zároveň stimulovat učení, její užívání má také vést k osvojení pracovních návyků. Z formálního hlediska se její funkce označují takto: organizační a didaktické, přičemž mezi ty druhé se řadí informativní, metodologické a formativní.⁸⁷

Definováním učebnice a popsáním její funkce se podrobně zabývá i *Hodnocení učebnic* kolektivu pod vedením Josefa Maňáka a Petra Knechta. Nedochozí však k výrazně odlišným závěrům. Zohledňují východiska různých autorů, která se pohybují na široké škále od možnosti, že každé médium využívané při výuce lze považovat za učebnici, až po striktní přístup požadující po učebnici vyhovění kurikulárním dokumentům, didaktické promyšlenosti, přítomnosti aparátů řídících učení apod. Dále hovoří o motivaci, prezentaci a transformaci

---

⁸³ Tamtéž, s. 19.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Zdeněk BENEŠ, *Dějepisné učebnice*, in: Jaroslav Pánek – Oldřich Tůma (edd.), *Manuál encyklopedie českých dějin*, Praha 2003, s. 314–323, zde s. 314.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Tamtéž, s. 315–316.

učení, stejně jako o tzv. koordinační funkci, tedy schopnosti textu být začleněn do výuky po boku dalších zdrojů. Učebnice by měla žákům rovněž pomáhat vést a provádět sebehodnocení a poskytovat jim prostor pro diferenciaci, zároveň ale vytvářet žádoucí postoje a hodnoty.⁸⁸

Lze dodat, že vůči předrevolučním učebnicím je samozřejmě mírně nekorektní zpětně aplikovat později definované požadavky – byť vědecký výzkum učebnic započal již v 60. a 70. letech 20. století,⁸⁹ v československém kontextu se v té době o ničem podobném ve větší míře hovořit nedá – avšak tehdejší neznalost dnes popsaných principů ještě neznámá, že by tyto principy v dané době neplatily, proto se zdá být relevantní jejich aplikace i na učebnice staršího data vydání.

2.2.2. Druhy textu učebnic a jejich přizpůsobení

Učebnice jsou především nástrojem zasazeným do širšího kontextu vzdělávání. Jsou stále jedním z nejvýznamnějších didaktických prostředků, jejich cílem a smyslem existence je především naučit, tj. docílit určité žádoucí kognitivní změny v žákovi, což v praxi znamená psychologickou nutnost zapojení žáka do takzvaného aktivního konstrukčního procesu.⁹⁰ Zjednodušeně řečeno lze říci, že pokud je primárním cílem učebnice někoho vzdělat, pak je důležité to, co se v hlavě odehrává vzdělávanému, nejen samotná informační hodnota textu učebnice. Pokud se proto vede diskuse o učebnicích primárního typu (tedy kupříkladu s vyloučením zmiňovaným čítanek a podobných doplňkových materiálů) pro základní a střední školy, forma je přinejmenším stejně důležitá jako obsah. Měla by žákovi vycházet co nejvíce vstříc stran usnadňování procesu učení, protože za tímto účelem učebnice vznikají. Měla by učivo transformovat a přizpůsobovat žákovi, potažmo potřebě co nejefektivnějšího naplnění cíle něco ho naučit. Těchto požadavků přitom existuje celá řada.

---

⁸⁸Josef MAŇÁK – Petr KNECHT (edd.), *Hodnocení učebnic*, Brno 2007, s. 13–15.

⁸⁹J. PRŮCHA, *Učebnice*, s. 19.

⁹⁰Tamtéž, s. 25–26.

Blažena Gracová o nárocích a omezeních učebnice hovoří především z hlediska obsahové vyváženosti, naráží ale také například na problematiku chronologického a problémového přístupu, přičemž pro potřeby učebnice hovoří spíše ve prospěch toho druhého. Rovněž si všímá (podobně jako tato práce) implikací samotného výběru témat v učebnici přítomných a jeho dopadu na vyznění učebnice, ale zároveň upozorňuje na vliv tradice a požadavků nakladatelství působících proti případným kýženým změnám.⁹¹

Jan Průcha hovoří o tzv. interakčním modelu učení z textu, kdy poznatkové struktury musí odpovídat kognitivní kompetence, jazykové struktury jazyková kompetence, stimulační charakteristiky by měly reflektovat zájmy, postoje a motivace, zatímco komunikační charakteristiky jsou spojeny s komunikačními podmínkami při zpracování textu.⁹² To neznamena nic více, než že by učebnice měla reflektovat kognitivní rozvoj a dosavadní poznatky žáka (učebnice pro základní školu by tak měla svůj výklad o první světové válce založit spíše například na poutavém životním příběhu než na komplexní ekonomické analýze hospodářství válečných mocností), používat jemu srozumitelný jazyk (vyhýbat se příliš složitým souvětím a odborným termínům), pokoušet se zaujmout tématem a to vše přehledně členit a organizovat. Kromě toho komunikační prostředí obsahuje ještě jeden důležitý prvek, a to, jestli je učebnice určena k samostudiu, nebo k práci v hodině, protože se jedná o dva poměrně odlišné požadavky, jejichž rozpory občas nakladatelství řeší odděleným vydáváním učebnic a pracovních sešitů. Učebnice určená k práci v hodině by měla počítat s vyšší interaktivitou a nabízet co nejširší paletu podkladů pro aktivity vyhovující podmínkám školních hodin, tedy počítat s přítomností kolektivu a učitele a vhodně je zapojovat, přičemž je třeba mít na paměti daný omezený časový limit, se kterým se pracuje. Naopak učebnice zaměřená na

---

⁹¹ Blažena GRACOVÁ, *Empirické výzkumy v didaktice dějepisu u nás, jejich potřebnost a význam*, in: Zdeněk Beneš – Jiří Pešek – Petr Vorel (edd.), IX. sjezd českých historiků. Pardubice 6. –8. září 2006. Svazek I., Pardubice – Praha – Ústí nad Labem 2007, s. 97–114.

⁹² J. PRŮCHA, *Učebnice*, s. 27.

samostudium by ideálně měla postačovat sama o sobě, velmi pravděpodobně tak bude obsahovat více výkladu a ve vztahu k zadaným úkolům zase zpětnou vazbu, kterou by čtenář jinak dostal ve třídě.

Článek Pavla Beneše, Radka Janouška a Marka Novotného publikovaný v časopise *Pedagogika* potom upozorňuje na konkrétní možnosti hodnocení obtížnosti textu v učebnicích a poskytuje k tomuto i podrobný návod, přestože sám pracuje s učebnicemi chemie, nikoliv dějepisu. Zabývá se pojmovou a syntaktickou obtížností, průměrnou délkou vět a dalšími faktory, které je třeba při tvorbě učebnice zohlednit a přizpůsobit čtenáři a pro potřeby této práce byl neocenitelný.⁹³

2.3. Didaktika dějepisu a její vývoj ve sledovaném období

Výuka dějepisu má samozřejmě dlouhou tradici. Diskuse o ní by se mohla táhnout až k antickým vzorům, diskuse o jejích českých kořenech pak zase minimálně k J. A. Komenskému. Pro tuto práci jsou však směrodatné především pohledy druhé poloviny 20. století a začátku století 21., kterými se proto následující kapitola také budeme především zabývat ve snaze porovnat samotné cíle dějepisné výuky v uvedených obdobích tak, jak je vnímali a formulovali odborníci na dějepisnou didaktiku. Tyto cíle totiž nepochybně velkou měrou podobu vydávaných učebnic formovaly.

Klíčovými díly využívanými v této sekci jsou především didaktické dějepisné příručky, a to *Didaktika dějepisu* Vratislava Čapka,⁹⁴ *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu* Denisy Labischové a Blaženy Gracové⁹⁵ a *Základy oborové didaktiky dějepisu* od Stanislava Julínka.⁹⁶

---

⁹³ Pavel BENEŠ – Radek JANOUŠEK – Marek NOVOTNÝ, *Hodnocení obtížnosti textu středoškolských učebnic*, *Pedagogika* 59, 2009, s. 291–297.

⁹⁴ V. ČAPEK a kol., *Didaktika dějepisu I-II*, Praha 1985.

⁹⁵ D. LABISCHOVÁ – B. GRACOVÁ, *Příručka*.

⁹⁶ S. JULÍNEK a kol., *Základy*.

Relevantní jsou i rámcové vzdělávací programy a učební plány a osnovy, o kterých se ovšem již hovořilo v předchozí kapitole.

Jak bylo uvedeno v kapitole *Dějepis a jeho cíle za komunistického režimu* a jak ještě bude konkrétněji ukázáno v kapitole *Zkoumané učebnice a jejich doba*, v 50. letech 20. století se o teoretické odborné didaktice příliš nelze bavit, neboť celý diskurz podléhal politickým potřebám a hovořit o tezích Zdeňka Nejedlého či usneseníh ÚV KSČ jako o didaktických dokumentech zkrátka nelze.

Hlavním dílem věnovaným didaktice dějepisu byla pak až do 80. let *Metodika dějepisu* Václava Mejstříka z let šedesátých, která se zabývá i praktickou problematikou vyučovacích metod a prostředků, byť cílem zůstávala výchova ke komunistickému přesvědčení.⁹⁷ Zatímco dějepis a historie prodělaly od 50. let velikou kvalitativní změnu, pokud jde o didaktiku, většina ostatních dokumentů (osnovy, školské zákony atd.) stále často deklarovala, k čemu mají být žáci vychováváni, nikoliv už ovšem konkrétně jak. Hlavním místem, kde se takové úvahy mohly rozvíjet v menším měřítku, byly pedagogické časopisy jako například *Komenský* nebo *Pedagogika* s dlouholetou tradicí, je nutno ovšem podotknout, že ani zde témata dějepisu a didaktiky nepatřily k nejfrekventovanějším.

V jejich rámci se objevovala spíše právě v útočných, politicky orientovaných článcích z 50. a začátku 60. let 20. století jako například v textu *Proti pozůstatkům reformismu v didaktice dějepisu* Jaroslava Kopáče.⁹⁸ Tento text je mimo jiné zajímavý tím, že se aktivně vymezuje proti diferenciované škole a různým dnes pozitivně hodnoceným a stále studovaným reformním směrům. Místy článek nabývá až bizarních rozměrů politicky motivovaného seabemrškačství, jako v následujícím úryvku: „*Musím se tu sebekriticky zmínit o své knize této*

---

⁹⁷ Václav MEJSTŘÍK a kol., *Metodika dějepisu jako učebního předmětu*, Praha 1964.

⁹⁸ Jaroslav KOPÁČ, *Proti pozůstatkům reformismu v didaktice dějepisu*, *Pedagogika* 2, 1952, s. 481–488.

věci se týkající (*Vyučování dějepisu, Praha 1936*). [...] Vidím hlavní nedostatky této práce v tom, že jsem se tu omezil na systém pouhého referování a že jsem se tu přes poměrně úzké vymezení jejího rozsahu na tyto otázky nedíval s hlediska pedagogiky sovětské, která tehdy už zaujímala jasně odmítavé stanovisko k buržoasní pedagogice. Je tu dosti často citován Dewey i jiní buržoasní pedagogové, a to tak, že je tu zastřena reakční podstata pragmatismu, z něhož vycházeli a kterou jsme si tehdy ještě neuvědomovali.“⁹⁹

Nabízí se úvaha, zdali relativní nedostatek pozornosti věnovaný didaktice dějepisu v pozdějších 60. a v 70. letech nepramenil z neblahé pověsti dějepisu jako výrazně ideologického předmětu, o které hovoří například Miroslav Jireček.¹⁰⁰

Stěžejní Čapkova didaktika je na první pohled zatížena slovní zásobou osmdesátých let 20. století, kdy byla vydána. Na historii jsou podle ní kladeny nové nároky, což dokazuje na projevu L. I. Brežněva na XXV. sjezdu KSSS a hlásí se ke „světovému revolučnímu procesu“, kterýžto „velkolepý historický zápas není však ještě dobojován.“¹⁰¹ Takový je tedy přinejmenším deklarovaný rámec celého dějepisu: pomoci dalším generacím lépe naplnit revoluční proces. Odhlédne-li ovšem čtenář od těchto nejchvástavějších a nejobecnějších prohlášení, zjistí, že v konkrétnějších cílech lze nalézt řadu podobností s těmi z 21. století.

V. Čapek vyzývá dějepis k proniknutí „k podstatě činného vztahu mezi minulostí, přítomností a budoucností a dokáže dát současnému člověku jistotu orientace ve složitých problémech současnosti i perspektivu budoucího vývoje.“¹⁰² Má učit rozeznávat kladné hodnoty a ukazovat negativa, povzbuzovat snahu o pokrok a lepší život, posilovat vědomí sounáležitosti s generacemi minulými i s celým lidstvem, kromě národního uvědomění má vést také k internacionálnímu citění a varuje před izolováním národních či kontinentálních dějin. Je

---

⁹⁹ Tamtéž, s. 482.

¹⁰⁰ M. JIREČEK, *Vývoj*, s. 206.

¹⁰¹ V. ČAPEK a kol., *Didaktika*, s. 11.

¹⁰² V. ČAPEK a kol., *Didaktika*, s. 11.

samozřejmě nutné ještě jednou připomenout, že se jedná o relativně novou didaktiku z roku 1985, ale i tak je třeba zmínit až zarážející podobnost se současným moderním přístupem do jisté míry zakrytou pouze odlišným slovníkem. Zásadní rozdíl pochopitelně tkví v tom, co si „historická věda vyzbrojená marxisticko-leninskou metodologií“¹⁰³ pod zmíněnými pojmy představovala. Lze těžko nesouhlasit s prosazováním kladných hodnot, pokroku a lepšího života, shodnout se na konkrétním obsahu těchto termínů již může být problematictější.

Pro doložení navrhované podobnosti těchto moderní terminologií řečeno vzdělávacích cílů lze uvést alespoň několik příkladů z *Příručky ke studiu didaktiky dějepisu* z roku 2008: „akulturační a asimilační funkce (jedinec se začleňuje do společnosti prostřednictvím historického vědomí); plní funkci identifikační a sebeidentifikační (podílí se na eliminaci stereotypů, učí žáky porozumět ‚jinakosti‘ lidí a přemýšlet o rozdílných hodnotách, přispívá k dialogu mezi kulturami); přispívá k výchově k demokratickému a aktivnímu občanství.“¹⁰⁴ Lze snad zobecnit, že školní dějepis má skutečně určitou tendenci (alespoň ve svých požadavcích) snažit se jedince asimilovat do většinového kolektivu propagací aktuálně žádaných hodnot spojených ideálně s následnou společenskou angažovaností ve prospěch daného režimu. Ani jedna ze zkoumaných příruček z libovolného období se netají tím, že tyto cíle jsou pro ně důležitější nežli „faktografie“, tedy historie samotná. Z toho samozřejmě následně vyplývá, které části historie jsou v příslušném období vyzdvihovány a zdůrazňovány, a které se třeba i zcela ztrácejí.

---

¹⁰³ Tamtéž, s. 12.

¹⁰⁴ D. LABISCHOVÁ – B. GRACOVÁ, *Příručka*, s. 13.

3. Praktická část

3.1. Zkoumané učebnice a jejich doba

Na úvod kapitoly je třeba blíže představit zkoumané učebnice, osoby jejich autorů a dobu, ve které tato svá díla sepsali. Dobový historický diskurz i osobní zaměření autorů mohou napovědět, z jakých zdrojů autoři při tvorbě daných učebnic vycházeli, nakolik se jich drželi, a tím pádem i do jaké míry učebnice skutečně odrážejí svoji dobu. Následuje krátké zhodnocení obsahu z pohledu současné literatury, které je širěji zpracováno v dalších podkapitolách věnujících se jednotlivým zkoumaným tematickým okruhům. Pro přehlednost bude postupováno chronologicky.

Nejstarší zkoumané učebnice pocházejí z 50. let a jsou jimi *Dějiny doby nejnovější pro 11. postupný ročník*¹⁰⁵ a *Dějiny nové doby: Učební text pro II. ročník odborných škol*.¹⁰⁶ Toto období se vyznačuje nejsilnějším zpolitizováním vědy i školství a v dobovém diskurzu je téměř nemožné politiku a vědu oddělit.

Existoval velký mocenský nátlak na přizpůsobení výkladu dějin stranické linii KSČ, jejíž Ústřední výbor kupříkladu píše: „*Největším nedostatkem, kterým trpí všechny učebnice pro národní a střední školy, je ústupnost v zásadách marxismu-leninismu, kompromisnost v otázkách světového názoru. Projevuje se v nich smířlivost vůči vlivům různých buržoasních ideologií. [...] není [...] dostatečně jasný veliký přelom, který se odehrál v historii našich národů tím, že od moci byli odstraněni kapitalisté a velkostatkáři, a u kormidla stanula dělnická třída a pracující lid.*“¹⁰⁷ Například o vlivu Zdeňka Nejedlého se pak již dostatečně hovořilo v první kapitole.

---

¹⁰⁵ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*.

¹⁰⁶ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA,.

¹⁰⁷ *Usnesení předsednictva Ústředního výboru KSČ o učebnicích pro národní a střední školy*, Praha 1951, s. 7.

Literatura 50. let, považovaná v dané době za odbornou, tyto postoje samozřejmě přebírá. Nejde jen o zmiňovaného Zdeňka Nejedlého. Pro ilustraci poslouží například *Rakouský militarismus a boj proti němu v Čechách*,¹⁰⁸ monografie Jana Beránka, vlivného historika zaměřujícího se na zkoumané období a sdílejícího s těmito učebnicemi názory. Tato kniha z literatury cituje K. Marxe, V. I. Lenina, Z. Nejedlého, nezřídka i Jana Beránka samotného, ale v použité literatuře (nikoliv ve zvlášť oddělených pramenech) lze kupodivu nalézt i J. Haška. V seznamu literatury se vyskytují i starší a respektovanější autoři jako J. Šusta či Z. Tobolka, ovšem je jich jen hrstka a na rozdíl od „*marxistických a ostatních pokrokových autorů*“ se skrývají pod nálepkou „*práce buržoasních autorů*“¹⁰⁹.

Dále se v daném období hojně objevuje překladová literatura sovětská nesoucí se v podobném duchu, z níž lze zmínit například L. M. Leščinskije (*Krach vojenské ideologie německých imperialistů*¹¹⁰) či S. S. Galkina (napsal mimo jiné *Dějiny novověku 1870–1918*¹¹¹).

O svůj konkrétní podíl na kapitolách souvisejících s první světovou válkou se ani v jednom zkoumaném svazku z 50. let autoři nehlásí, kdo je tedy sepsal se lze jen poučeně vyvozovat, a to zejména s přihlédnutím k další tvorbě autorů. Z nich Josef Vošahlík například překládal ideologické dokumenty z ruštiny a mohl se tak zabývat beztak ideologicky zaměřeným výkladem o bolševickém převratu. Na ruské dějiny se ovšem orientoval i Jaroslav Vávra, zatímco publikační činnost Vladimíra Sojáka se zdá být tematicky nejširší,¹¹² autorem

---

¹⁰⁸ Jan BERÁNEK, *Rakouský militarismus a boj proti němu v Čechách: Příspěvek k otázkám "vnitřní" úlohy rakouské armády a antimilitaristického hnutí v letech 1900–1914*, Praha 1955.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 212–213.

¹¹⁰ L. M. LEŠČINSKIJ a kol., *Krach vojenské ideologie německých imperialistů*, Praha 1954.

¹¹¹ S. S. GALKIN, *Dějiny novověku 1870–1918*, Praha 1949.

¹¹² Např. V. SOJÁK, *Bernard Bolzano*, Praha 1948; Týž, *České a slovenské dějiny od roku 1848–1914*, Praha 1950; Týž, *Boj národů lidově demokratických zemí střední a jihovýchodní Evropy za svobodu*, Praha 1957.

sekce *Dějiny doby nejnovější*¹¹³ o první světové válce kromě takzvané „VŘSR“ tak byl nejspíše právě on. Z autorů *Dějiny nové doby*¹¹⁴ se o kýžené období z historického pohledu zajímal jen Jaroslav Vávra,¹¹⁵ autor, který se jediný podílel na obou zkoumaných učebnicích z padesátých let.

Již z toho, co dosud zaznělo, je zřejmé, že ani jedna z těchto dvou učebnic z 50. let si pochopitelně při srovnání se současnou odbornou literaturou nevede příliš dobře. Zcela zcestné jsou marxistické ideologické výklady o příčinách vzniku války, které jsou nyní považovány za velice komplexní a jsou jim věnovány obsáhlé monografie.¹¹⁶ Oblíbeným námětem těchto učebnic je i rozhodující vliv „*Velké říjnové socialistické revoluce*“ na vznik Československa, kterýžto faktor novější literatura sice ne zcela vyvrací, jelikož události v Rusku jistý vliv na politické smýšlení v habsburské monarchii měly, nicméně opět je zasazuje do velké mozaiky mnohačetných příčin, ať už se jedná o diplomacii, zahraniční odboj či útrapy spojené s válkou.¹¹⁷

Odmyslí-li si čtenář silně ideologickou frazeologii učebnic a zkoumá pouze konkrétní faktografické údaje, jako jsou data, lokace, do války zapojené národy a podobně, nikoliv jejich interpretace, nelze hovořit o vyslovených chybách, jen je u obou diskutovaných učebnic tato stránka poměrně potlačena a dostává se jí relativně malého prostoru. Z hlediska konce a důsledků války na svět mimo Rusko pak není o čem hovořit vůbec, jelikož se jimi tyto knihy vůbec nezabývají a přecházejí do výkladu o dalším sovětském vývoji.

---

¹¹³ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny doby nejnovější pro 11. postupný ročník*, Praha 1955.

¹¹⁴ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*.

¹¹⁵ Dimitr KRANDŽALOV – František HEJL – Jaroslav. VÁVRA (edd.), *Dějiny sovětského svazu a československo-sovětských vztahů v dokumentech*, Praha 1963.

¹¹⁶ Např. Ch. CLARK, *Náměsíčníci*; M. HASTINGS, *Katastrofa*.

¹¹⁷ I. ŠEDIVÝ, *Češi*; R. KVAČEK, *První světová válka*, s. 112–116.

Dále byla zkoumána poměrně rozšířená učebnice *Československé dějiny*¹¹⁸ Václava Husy určená středním školám. Jedná se o zajímavou knihu v tom ohledu, že vycházela velice dlouhodobě v mnoha různých upravovaných vydáních. Nejstarší, které se podařilo zajistit, a je z ní tak vycházeno v této práci, pochází z roku 1961, ovšem učebnice byla schválena již o rok dříve a byla vydávána až do let 80.

Ani Václav Husa se otevřeně na žádnou použitou odbornou literaturu neodvolává, a jelikož jeho dílo se zaměřuje pouze na československé dějiny, dostupné zahraniční práce věnující se první světové válce obecně nejsou pro analýzu jeho výkladu příliš relevantní. Klíčové dílo, které bylo v dané době již dostupné a zřejmě mělo na výklad Husy o diskutovaném období výrazný vliv, je ovšem kniha Oldřicha Říhy, *Ohlas říjnové revoluce v ČSR*.¹¹⁹ Učebnice totiž dokonale reflektuje Říhův narativ v tom duchu, že za všemi společenskými změnami, protesty a hnutími na území budoucího Československa stojí „silnici lidové hnutí vedené dělnickou třídou“¹²⁰ a vítězství těchto proudů umožnila „Velká říjnová socialistická revoluce.“ Přestože tento pohled na věc v daném období rozhodně nesdílel pouze O. Říha, zdá se velice nepravděpodobné, že by dílo, zaměřující se tak přesně na stejnou problematiku jako diskutovaná učebnice, bylo ignorováno.

Václav Husa se ovšem v rámci svých *Československých dějin* vydává i na exkurz do Ruska, kde hodnotí československou účast v probíhající občanské válce. Zde je možno spatřovat ještě vliv Zdeňka Eise a jeho *K boji českého a slovenského proletariátu na obranu sovětského Ruska roku 1920*.¹²¹

Přestože učebnice Václava Husy již oproti svým předchůdcům obsahuje podstatně větší

---

¹¹⁸ V. HUSA, *Československé dějiny*.

¹¹⁹ Oldřich ŘÍHA, *Ohlas říjnové revoluce v ČSR*, Praha 1957.

¹²⁰ Tamtéž, s. 8.

¹²¹ Zdeněk EIS, *K boji českého a slovenského proletariátu na obranu Sovětského Ruska roku 1920*, Praha 1953.

podíl hodnotných informací vůči ideologii, vyskytuje se v ní celá škála nepravdivých tvrzení. Největším prohřeškem je patrně to, že německá i maďarská buržoazie a šlechta chápaly válku jako vyhlazovací tažení proti Slovanstvu,¹²² protože v současné odborné literatuře zkrátka neexistuje opora. Nejvíce se této myšlence blíží patrně představa Mitteleuropy a návrhy některých rakouských politiků ohledně hlubší germanizace území říše,¹²³ odtud je ovšem do představ o kompletním vyhlazení Slovanů poněkud daleko. Podobně divoké jsou například spekulace o motivaci „buržoazních politiků“ účastnících se odboje (interpretované jako snaha získat vedení v existujícím lidovém hnutí a zabránit dělnickému převratu)¹²⁴ a všeobecně podsouvání určitých myšlenkových procesů jednotlivým aktérům a skupinám.

Dějepis 9 Karla Bartoška¹²⁵ pro základní školy pochází z roku 1963. Jediná literatura zmiňovaná v textu je zpravidla beletrie či Leninovy proslovy, ze kterých je hojně citováno, své odborné zdroje K. Bartošek neuvádí. Pokud jde o autorovu profesní kariéru, první světové válce se mimo učebnice sice nijak nevěnoval, určitě ale stojí za zmínku, že zatímco začínal jako ortodoxně marxistický historik, po roce 1968 se s hlavním proudem rozcházel, stal se dokonce signatářem Charty 77 a emigroval do Francie.

Dostupná dobová odborná literatura zůstává veskrze stejná jako v době o dva roky starší učebnice Václava Husy, s tím rozdílem, že učebnice není orientována na československé dějiny. To bohužel neznamená, že se světovou literaturou v daném období K. Bartošek pracoval, text totiž jednoznačně odpovídá marxistické rétorice a s výjimkou nejjobecnějších prohlášení o válečném utrpení se věnuje pouze „revolučnímu hnutí v Rusku“. Z tehdejší dostupné literatury sovětské je možné opět zmínit například S. S. Galkina, jehož

---

¹²² V. HUSA, *Československé dějiny*, s. 178.

¹²³ I. ŠEDIVÝ, *Češi*, s. 173–177.

¹²⁴ Tamtéž, 181.

¹²⁵ K. BARTOŠEK, *Dějepis*.

*Dějiny novověku 1870-1918*¹²⁶ existovaly i v češtině, a kromě ideologie obsahují rovněž nezbytnou základní faktografii.

Bartoškova učebnice se zabývá výhradně ruskými událostmi. Až na stále ideologicky zabarvený jazyk a jasné preferování bolševiků, podává na učebnici základní školy poměrně široký přehled dění, hovoří i o účasti Čechoslováků, občanské válce a zahraničních intervencích. Ovšem do značné míry přetrvalo dříve zmiňované podsouvání motivace jednotlivým skupinám, proti sovětům tak intervenovali „*lidé nenávidějící pokrok*“¹²⁷ a podobně. Nápadně chybí také jakákoliv zmínka o osudu carské rodiny a některé události jako například dobytí Zimního paláce v Petrohradě, byly nepatříčně dramatinovány.¹²⁸ Historik Richard Pipes kupříkladu suše konstatuje: „*Pádem staré prozatímní vlády se netrápil téměř nikdo; podle očitéch svědků na něj obyvatelstvo reagovalo s naprostým nezájmem.*“¹²⁹

Již ze sedmdesátých let pochází *Dějepis 9* Miloše Dohnala.¹³⁰ Původně vyšel v roce 1970, vydání využívané v rámci této práce pochází z roku 1978 a je podle doložky o schválení ministerstvem z roku 1972 totožné s vydáním právě z tohoto roku. Výchozím bodem pro analýzu dostupné literatury tak je rok 1972.

Pokud jde o to, z jaké literatury konkrétně Miloš Dohnal čerpal, nechává text jeho učebnice čtenáře opět na pochybách. Ani publikační činnost autora nic neprozradí, poněvadž s výjimkou školních učebnic zřejmě s tématem první světové války nijak nepracoval. Je tedy nutné zhodnotit obecně, jaké zdroje mu nabízela jeho doba.

Je třeba konstatovat, že odborná literatura tohoto období už nabízí širší spektrum zdrojů, stejně jako se učebnice zabývá širší škálou témat. V první řadě je potřeba zmínit knihu *První*

---

¹²⁶ S. S. GALKIN a kol., *Dějiny novověku 1870–1918*, Praha 1949.

¹²⁷ K. BARTOŠEK, *Dějepis*, s. 13.

¹²⁸ Tamtéž, s. 10.

¹²⁹ R. PIPES, *Dějiny*, s. 148.

¹³⁰ M. DOHNAL, *Dějepis*.

světová válka od Jaroslava Křížka, Jana Beránka, Karla Pichlíka, Zdeňka Šolleho a Vlastimila Vávry.¹³¹ U ní je již možné hovořit o opravdu komplexní a odborné syntéze zabývající se celou šíří konfliktu. Je dokonce poměrně prosta dřívější marxistické rétoriky, což lze přisuzovat roku jejího vydání: 1968. Nutno dodat, že učebnice Miloně Dohnala je v tomto ohledu do značné míry krokem zpátky, to lze ovšem zase připsat potřebě tuto učebnici schválit a vydat již v období normalizace. Díla pojednávající o celém konfliktu ovšem mohla přicházet i ze zahraničí, kupříkladu v podobě německé *Der erste Weltkrieg* z roku 1964,¹³² *The First World War* A. J. P. Taylora z roku 1966¹³³ či *Pervaja mirovaja vojna 1914–1918* z roku 1964 sovětské provenience.¹³⁴

M. Dohnal se ve své knize pokouší o z dosud zmiňovaných učebnic nejpřesnější a nejkompaktnější popis příčin války, průběhu bojů, výzbroje, a navzdory určitému zjednodušení, pochopitelnému u textu určeného základním školám, se tak nejvíce přibližuje vyznění moderních syntéz o první světové válce.¹³⁵

Jakmile ovšem autor přejde do výkladu o „Velké říjnové socialistické revoluci“, text se výrazně mění a působí vysloveně jako parafráze předchozí Bartoškovy učebnice. Obě knihy kupříkladu v popisu útoku na Zimní palác zdůrazňují, že byl bráněn kadety důstojnické školy, že „buržoazní politikové“ odmítli kapitulovat, jelikož očekávali pomoc frontových jednotek, dokonce se objevují i téměř totožné formulace: „*Ještě za revolučních bojů 7. listopadu se ve Smolném v Petrohradě sešli delegáti všeruského sjezdu sovětů. Vydali svolání, že veškerou moc v zemi přejímají sověty dělnických, vojenských a rolnických zástupců, a jmenovali novou*

---

¹³¹ Jaroslav KŘÍŽEK a kol., *První světová válka*, Praha 1968.

¹³² Helmut OTTO – Karl SCHMIEDEL – Helmut SCHNITTER, *Der erste Weltkrieg*, Berlin 1964.

¹³³ Alan J. P. TAYLOR, *The First World War*, London 1966.

¹³⁴ D. V. VERŽCHOVSKIJ– V. F. LJACHOV, *Pervaja mirovaja vojna 1914-1918*, Moskva 1964.

¹³⁵ Např. Liddell HART, *Historie první světové války*, Brno 2001; Martin GILBERT, *První světová válka: Úplná historie*, Praha 2005.

dělnicko-rolnickou vládu, radu lidových komisařů (ministrů),“¹³⁶ v případě M. Dohnala „ještě za bojů v Petrohradě se ve Smolném sešli delegáti všeruského sjezdu sovětů. Vyhlásili, že veškerou moc v zemi přejímají sověty dělnických, vojenských a rolnických zástupců. Jmenovali první dělnicko-rolnickou vládu na světě, jejímž předsedou se stal V. I. Lenin. Členové vlády sovětské republiky se nazvali lidoví komisaři.“¹³⁷

Přestože ke zmiňovaným událostem samozřejmě došlo, řada ideologických prohlášení v této Rusku věnované části stavu současného bádání neodpovídá, ať už jde o tvrzení o předání moci lidu, vlivu Říjnové revoluce na ukončení války, ukončení vykořisťování člověka a podobně.¹³⁸ Revoluce v Rusku je komplexní téma, ale z jakéhokoliv seriózního studia Sovětského svazu vyplývá, že utopie marxismu-leninismu o vládě prostého lidu se nenaplnily a režim krvavě zasahoval i proti vrstvám, které údajně reprezentoval.¹³⁹ Pokud jde o vliv bolševického převratu na ukončení války, pak byl přesně opačný, nežli učebnice tvrdí, protože o separátní mír usilovalo především Německo a uvolnění sil z východu mu pomohlo válku naopak prodloužit.¹⁴⁰

V roce 1976 vydané *Československé dějiny /1918–1939/* Jaroslava Pátka,¹⁴¹ odborníka na meziválečné období, se pro potřeby středních škol sice téměř nezabývají první světovou válkou jako takovou, nicméně hovoří o dění týkajícího se vzniku Československé republiky, což je jedno z témat zkoumaných v této práci. Činí tak oproti většině dalších učebnice poměrně podrobně a při odhlédnutí od povinné dobové frazeologie i fakticky správně. Nezamlčuje a nezlehčuje vliv západní emigrace ani mužů 28. října, ale zároveň hovoří o později

---

¹³⁶ M. DOHNAL, *Dějepis*, s. 21.

¹³⁷ K. BARTOŠEK, *Dějepis*, s. 11.

¹³⁸ M. DOHNAL, *Dějepis*, s. 22

¹³⁹ Např. Ian KERSHAW, *Do pekel a zpět. Evropa 1914–1949*, Praha 2017; S. FITZPATRICKOVÁ, *Ruská revoluce*.

¹⁴⁰ P. PROKŠ, *Diplomacie*, s. 11–67.

¹⁴¹ J. PÁTEK, *Československé dějiny*.

v učebnicích méně frekventovaných tématech, jako jsou střety s takzvanými republikami rad.

Z hlediska odborné literatury kromě výše zmiňovaných děl o první světové válce jako takové existovaly v daném období již i monografie věnované přímo danému tématu, tedy vzniku ČSR. Mezi nimi například *Vznik Československa* Zdeňka Filipa¹⁴² nebo poněkud ideologičtější *Vznik ČSR 1918: problém marxistické vědecké interpretace* Karla Pomaizla.¹⁴³

Poslední zkoumaná učebnice vydaná v období socialismu se nazývá *Dějepis II pro 2. ročník středních odborných škol a pro 1. ročník středních odborných učilišť*,¹⁴⁴ vyšla v roce 1984 a zpracoval ji čtyřčlenný kolektiv, přičemž na dvou relevantních kapitolách se podíleli Vratislav Čapek a Ondřej Florek.

Zdrojová literatura práce opět uvedená není. V daném období sice již vycházela celá řada zcela nových a poměrně profesionálně zpracovaných odborných titulů jako *Zákopová válka* Yvett Heřtové,¹⁴⁵ *První světová válka* Zdeňka Jindry¹⁴⁶ či *Léta zkázy a naděje* manželů Honzíkových¹⁴⁷, Čapkova učebnice s nimi však zřejmě nepracovala, protože i v porovnání s již dříve vydanými socialistickými učebnicemi se v tomto případě jedná o velmi značný krok zpět, pokud jde o vědeckou kvalitu textu učebnice. Celá válka je shrnuta na necelých čtyřech stranách, a kromě nejobecnějších faktografických údajů (typu válčící strany) se opět jedná o rekapitulaci marxistických dogmatických postojů bez větší přidané hodnoty. O něco obsáhlejší část o „Velké říjnové socialistické revoluci“ by opět mohla posloužit maximálně jako pramen studia marxismu-leninismu, nikoliv historie. Většina prostoru je věnována spílání

---

¹⁴² Zdeněk FILIP, *Vznik Československa*, Šumperk 1968.

¹⁴³ Karel POMAIZL, *Vznik ČSR 1918: problém marxistické vědecké interpretace*, Praha 1965.

¹⁴⁴ Vratislav ČAPEK a kol., *Dějepis II pro 2. ročník středních odborných škol a pro 1. ročník středních odborných učilišť (studijní obory)*, Praha 1984.

¹⁴⁵ Yvett HEŘTOVÁ, *Zákopová válka*, Praha 1983.

¹⁴⁶ Zdeněk JINDRA, *První světová válka*, Praha 1984.

¹⁴⁷ Miroslav HONZÍK – Hana HONZÍKOVÁ, *1914/1918. Léta zkázy a naděje*, Praha 1984.

kontrarevolucionářům a ojedinělá fakta se týkají spíše zakládání rudých gard, Leninovým tezím a podobně.

K vyvratitelným tvrzením učebnice patří například již výše zmiňované výroky o rozhodujícím vlivu VŘSR na ukončení první světové války, o kterém se podle současné literatury nedá hovořit. Sheila Fitzpatricková kupříkladu uvádí, že Lenin (v rámci svého postoje ani mír, ani válka) ani bolševici nijak zvlášť o mír neusilovali, dokud jim nebyl postupem německých vojsk vnucen.¹⁴⁸ Totéž platí o již dříve vyvráceném tvrzení o vlivu bolševického převratu na vznik ČSR, ale nesprávná jsou i zdánlivě vágní tvrzení, že „v čele lidového hnutí stáli bolševici“¹⁴⁹, provázené výroky o „masách“, přičemž ve skutečnosti bylo bolševické hnutí poněkud skromnějšího charakteru a podporu ke svému konání často nemělo ani od samotných sovětů, jak píše Richard Pipes.¹⁵⁰ Takovýchto nesprávných výroků se objevuje celá řada.

První ze zkoumaných učebnic vydaných po roce 1989 představují *České a československé dějiny II* kolektivu pod vedením Jaroslava Marka z roku 1991.¹⁵¹ Jako autor relevantní kapitoly je uveden Josef Harna, historik zaměřující se zejména na dějiny první Československé republiky.¹⁵² Kniha je určena pro střední školy a zahrnuje dění celých dvou staletí.

Díky tomu, jak brzy po Sametové revoluci učebnice vznikala, autoři nemohli disponovat postkomunistickou (a to ještě ani překladovou) literaturou, ovšem kromě zahraniční literatury se nabízela i kvalitní literatura československá, které v 80. letech již vycházelo značné množství a ideologický slovník v ní často představoval jen tenký povinný nános. O zahraničním odboji

---

¹⁴⁸ S. FITZPATRICKOVÁ, *Ruská revoluce*, s. 114–115.

¹⁴⁹ V. ČAPEK a kol., *Dějepis II*, s. 85.

¹⁵⁰ Richard PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, Praha 1998, s. 150.

¹⁵¹ J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*, Praha 1991.

¹⁵² Např. Josef HARNA, *Československo 1918–1938: Osudy demokracie ve střední Evropě*, Praha 1999; Týž, *Krize evropské demokracie a Československo 30. let 20. století*, Praha 2008.

a vzniku ČSR psal kupříkladu Jan Galandauer,¹⁵³ *Léta zkázy a naděje* manželů Honzíkových¹⁵⁴ se tématu věnují rovněž obsáhle, vznikla ale i již zmiňovaná díla snažící se zahrnout celou šíři první světové války, například *Zákopová válka* Yvette Heřtové¹⁵⁵ a *První světová válka* Zdeňka Jindry.¹⁵⁶

Po faktografické stránce této učebnici již není mnoho co vytknout, a rovněž podrobností údajů připomíná více vysokoškolská skripta než středoškolskou učebnici. Nepodařilo se nalézt žádnou informaci, která by se rozcházela s odbornou literaturou.¹⁵⁷ Za zmínku snad stojí jen to, že absentuje jakákoliv informace ohledně zapojení československých legionářů do občanské války v Rusku, což je téma, které by se v učebnici zaměřující se na domácí dějiny mohlo a nemuselo objevit, ale vzhledem k tomu, že o existenci legií a konání exulantů na Západě se v ní hovoří, vyznívá tato absence spíše jako vědomé zamlčení. V textu se rovněž neobjevuje ani slovo o ruských revolucích či jejich vlivu na politické dění, což ve srovnání se socialistickými učebnicemi působí jako opačný extrém.

Učebnice pro střední školy z pera Janů Kuklíkových, *Dějiny 20. století*,¹⁵⁸ pochází z roku 1995, přestože pro potřeby této práce bylo využito vydání z roku 2000. Autoři se svými díly sice věnují spíše pozdějším dějinám, nicméně v knize se v tomto případě objevuje doporučená literatura, která přinejmenším naznačuje, pokud rovnou neprozrazuje, z čeho při tvorbě učebnice vycházeli. Jedná se o následující díla v uvedeném pořadí: *První světová válka* Zdeňka Jindry,¹⁵⁹ stejnojmenný svazek Phillipa Warnera,¹⁶⁰ další *První světová válka* od Jaye

---

¹⁵³ Jan GALANDAUER, *T. G. Masaryk a vznik ČSR*, Praha 1988.

¹⁵⁴ Miroslav HONZÍK – Hana HONZÍKOVÁ, *1914/1918. Léta zkázy a naděje*, Praha 1984.

¹⁵⁵ Y. HEŘTOVÁ, *Zákopová válka*.

¹⁵⁶ Z. JINDRA, *První světová válka*.

¹⁵⁷ I. ŠEDIVÝ, Češi; R.KVAČEK, *První světová válka*.

¹⁵⁸ J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*.

¹⁵⁹ Z. JINDRA, *První světová válka*.

¹⁶⁰ Phillip WARNER, *První světová válka*, Ostrava 1997.

M. Wintera,¹⁶¹ *Zákopová válka* Yvette Heřtové,¹⁶² *Dějiny Francie* André Mauroise,¹⁶³ *Dějiny Německa* Helmutha Müllera,¹⁶⁴ *Dějiny Ruska* Milana Švankmajera,¹⁶⁵ *Dějiny USA* (sic!) Davida Shi a George Tindalla,¹⁶⁶ a nakonec *Kapitoly z mezinárodních vztahů 1914–1941*.¹⁶⁷

Faktografická kvalita učebnice tomuto solidnímu výčtu odpovídá, a i po dalších stránkách (více v kapitole 3.2 věnované didaktické stránce) se řadí k nejlepším ze zkoumaných učebnic. Chybí v ní jen Čechoslováci, to ovšem není opomenutí, nýbrž volba v rámci dané ediční řady – kniha se zaměřuje výhradně na dějiny světové.

Chronologicky následují dvě učebnice pro základní školy, *Dějepis 8* Veroniky Válkové,¹⁶⁸ který vyšel roku 2008, a *Dějepis 8* kolektivu pod vedením Václava Fronka,¹⁶⁹ kde se první světové válce věnovali Pavel Helan, Jiří Kálal, souvisejícímu vzniku Československa pak Jaroslav Rokoský a sám Václav Fronk.

Zde již lze hovořit prakticky o současné odborné literatuře, oproti předchozí učebnici nově dostupné práce věnující se zkoumaným tématům zahrnují například *Historii první světové války* Liddella Harta,¹⁷⁰ Martina Gilberta a jeho dílo *První světová válka: Úplná historie*,¹⁷¹ či alespoň ještě pro české dění nepostradatelného Ivana Šedivého a *Češi, české země a Velká válka*

---

¹⁶¹ Jay Murray WINTER, *První světová válka*, Praha 1995.

¹⁶² Y. HEŘTOVÁ, *Zákopová válka*.

¹⁶³ André MAUROIS, *Dějiny Francie*, Praha 1994.

¹⁶⁴ Helmuth MÜLLER, *Dějiny Německa*, Praha 1995.

¹⁶⁵ Milan ŠVANKMAJER a kol., *Dějiny Ruska*, Praha 1995.

¹⁶⁶ George Brown TINDALL – David Emory SHI, *USA*, Praha 1994.

¹⁶⁷ Dagmar MORAVCOVÁ – Pavel BĚLINA – Marek PEČENKA, *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914–1941*, Praha 1994.

¹⁶⁸ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*.

¹⁶⁹ V. FRONK a kol., *Dějepis*.

¹⁷⁰ L. HART, *Historie*.

¹⁷¹ M. GILBERT, *První světová válka*.

1914–1918.¹⁷² Podobně nepostradatelným dílem zůstávají *Dějiny ruské revoluce* Richarda Pipesa,¹⁷³ pokud jde o ruské revoluční dění, případně *Mírotvorci* Margaret MacMillanové¹⁷⁴ v otázce ukončení války a versailleského mírového systému.

Ani jedna z diskutované dvojice učebnic se ke svým zdrojům ovšem nehlásí. Stojí pouze za povšimnutí, že v případě Fronkova *Dějepis 8*¹⁷⁵ se v textu vyskytují mimo jiné citace z odborné literatury. Pro zkoumané období jsou zde citována díla jako Winterova *První světová válka* z roku 1995,¹⁷⁶ Vošahlíkové *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* z roku 1996,¹⁷⁷ ale i povšechní díla typu Čornejova *Kdy, kde, proč a jak se to stalo v českých dějinách*.¹⁷⁸ Je tak trochu otázkou, zdali autoři z novějších děl vůbec vycházeli. Je ovšem nutno podotknout, že autoři mohli ze zvolených děl citovat z důvodu přístupnosti žákům a sami pracovali se zmiňovanými novějšími a odbornějšími díly.

Jde-li o správnost obsahu, místy lze pozorovat určitou schematizaci typickou pro některé učebnice základních škol. Objevují se nicneříkající a dále nespecifikované věty jako „*když nastoupil [...] Karel I., poměry se uvolnily*“ z pera Válkové,¹⁷⁹ ve Fronkově učebnici zase prakticky úplně chybí jakékoliv konkrétní válečné operace. K zásadním dezinterpretacím či výskytu nepravdivých informací ovšem nedochází a zkoumaná témata jsou až na již zmiňovanou výjimku přítomna všechna.

Nejnovější analyzovaná učebnice pro střední školy jsou *Moderní dějiny* z roku 2014.¹⁸⁰

---

¹⁷² I. ŠEDIVÝ, *Češi*.

¹⁷³ R. PIPES, *Dějiny ruské revoluce*.

¹⁷⁴ M. MACMILLANOVÁ, *Mírotvorci*.

¹⁷⁵ V. FRONK a kol., *Dějepis*.

¹⁷⁶ J. WINTER, *První světová válka*.

¹⁷⁷ Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996.

¹⁷⁸ Petr ČORNEJ a kol., *Kdy, kde, proč a jak se to stalo v českých dějinách*, Praha 2001.

¹⁷⁹ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis 8*, s. 137.

¹⁸⁰ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*.

Jako hlavní autor je uváděn Jan Čurda, nicméně je uvedeno, že kapitole zabývající se první světovou válkou se věnoval Ondřej Kolář. Využité odborná literatura je v tomto případě v tomto případě explicitně citována přímo za každou podkapitolou.

Kapitola *Evropa v předvečer konfliktu* tedy vychází z *Trojspolku* Milana Hlavačky a Marka Pečenky¹⁸¹ a *Srpnových výstřelů* Barbary Tuchmanové.¹⁸² Oddíl nazvaný „válka v letech 1914-1917“ se zase hlásí k *Nešťastné válce* Nialla Fergusona,¹⁸³ *Osmadvacátníkům* Josefa Fučíka¹⁸⁴ a *Československým legionářům* Karla Pichlíka, Bohumíra Klípy a Jitky Zabloudilové.¹⁸⁵ Části učebnice zabývající se následky války vycházely z *První světové války* Martina Gilberta,¹⁸⁶ *Historie první světové války* Liddella Harta,¹⁸⁷ z knihy Ivana Šedivého *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*¹⁸⁸ a z *Mírotvorců* Margaret MacMillanové,¹⁸⁹ ze *Světové politiky ve 20. století* Vladimíra Nálevky¹⁹⁰ i z *Nevyhlášené války* Dušana Tomáška.¹⁹¹

Kapitola věnující se vzniku Československa se pak odkazuje na Jiřího Bílka a *Kyselá těšínská jablíčka*¹⁹² pojednávající o územních sporech o toto území, Zdeňka Kárníka a *České*

---

¹⁸¹ Milan HLAVAČKA – Marek PEČENKA, *Trojspolek*, Praha 1999.

¹⁸² Barbara W. TUCHMANOVÁ, *Srpnové výstřely. Začátek první světové války*, Praha 2000.

¹⁸³ N. FERGUSON, *Nešťastná válka*.

¹⁸⁴ Josef FUČÍK, *Osmadvacátníci. Spor o českého vojáka I. světové války*, Praha 2006.

¹⁸⁵ Karel PICHLÍK– Bohumír KLÍPA – Jitka ZABLOUDILOVÁ, *Českoslovenští legionáři (1914–1920)*, Praha 1996.

¹⁸⁶ M. GILBERT, *První světová válka*.

¹⁸⁷ L. HART, *Historie*.

¹⁸⁸ I. ŠEDIVÝ, *Češi*.

¹⁸⁹ M. MACMILLANOVÁ, *Mírotvorci*.

¹⁹⁰ Vladimír NÁLEVKA, *Světová politika ve 20. století*, Praha 2000.

¹⁹¹ Dušan TOMÁŠEK, *Nevyhlášená válka. Boje o Slovensko 1918–1920*, Praha 2012.

¹⁹² J. BÍLEK, *Kyselá těšínská jablíčka. Československo-polské konflikty o Těšínsko 1919, 1939, 1945*, Pracha 2011.

země v éře první republiky,¹⁹³ ale i na postarší *Budování státu* Ferdinanda Peroutky.¹⁹⁴ Na závěr se objevuje i literatura k ruským revolucím, jmenovitě *Lidská tragédie* Orlanda Figese,¹⁹⁵ *Lenin: životopis* Roberta Service¹⁹⁶ a *Leninova vláda 1917–1924* Jana Slavíka.¹⁹⁷

Tento výčet literatury je všestranný, kvalitní a do velké míry složený z novějších titulů a není mu mnoho co vytknout. Totéž lze prohlásit o textu učebnice, jehož rozsáhlý výklad lze v kontextu potřeb středních škol kritizovat spíše za až přílišnou podrobnost, nežli kvůli absenci či schematizaci některých témat. Je snad jen trochu nešťastná náhoda, že učebnice byla vydána v roce 2014, kdy kvůli stoletým výročím spojeným s událostmi první světové války začala vycházet nová zajímavá literatura, jako jsou *Náměsíčníci* Christophera Clarka,¹⁹⁸ *Katastrofa 1914* Maxe Hastings¹⁹⁹ či až k výročí bolševického převratu vydaná *Ruská revoluce* Sheily Fitzpatrickové.²⁰⁰

Vůbec nejnovější zkoumaná učebnice nese název *Hravý dějepis 8*, je určená základním školám a byla vydána v roce 2018.²⁰¹ Stojí za ní rovnou sedmičlenný autorský kolektiv, pokud však jeho členové pracovali na různých kapitolách, tato informace není uvedena. Stejně je tomu s literaturou, jejíž seznam zde chybí.

Pokud jde o v době vydání rozšířenou odbornou literaturu určující odborný diskurz, přetrvává vliv v předchozích odstavcích jmenovaných děl vydávaných od začátku 21. století,

---

¹⁹³ Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky. Díl 1: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2003.

¹⁹⁴ Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, Praha 2003.

¹⁹⁵ Orlando FIGES, *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891–1924*, Praha 2000.

¹⁹⁶ Robert SERVICE, *Lenin: životopis*, Praha 2002.

¹⁹⁷ Jan SLAVÍK, *Leninova vláda 1917–1924*, Praha 2009.

¹⁹⁸ Ch. CLARK, *Náměsíčníci*.

¹⁹⁹ M. HASTINGS, *Katastrofa 1914*.

²⁰⁰ S. FITZPATRICKOVÁ, *Ruská revoluce*, Praha 2017.

²⁰¹ P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis*.

do jisté míry pak i těch z let 90. 20. století. Z těch dosud nezmiňovaných je zde ještě například do češtiny nepřeložená, ale vlivná *Die Büchse der Pandora. Geschichte des Ersten Weltkriegs* Jörna Leonharda,²⁰² vydaná v Německu v roce 2014, která světový dosah v anglickém vydání získala až v roce 2018. Jinak se velkým syntézám o první světové válce od konce staletých výročí příliš nedaří a vycházejí spíše knihy věnované úzkým či národním tématům nepřilíš vhodné kontextu této práce. To samozřejmě neplatí o literatuře věnované národním tématům českým, jako je *Prokletá magistrála* Dalibora Váchy.²⁰³

Obsahově je učebnice poměrně vyvážená, a i ona se věnuje celé šíři témat zkoumaných v této práci. Vyslovené chyby se nalézt nepodařilo, ovšem úsek věnovaný Čechoslovákům někdy vyznívá zavádějícím způsobem, jako když se o Česích v rakouské armádě hovoří výhradně v kontextu jejich přebíhání na ruskou stranu, nebo když je Jaroslav Hašek (pouze po boku Rudolfa Medka) uváděn jako zástupce legionářů.²⁰⁴ Nejedná se o chybné údaje, ovšem jde přinejmenším o jistou dezinterpretaci, jelikož například právě Hašek se proslavil spíše svým odchodem do Rudé armády,²⁰⁵ což ostatně socialistické učebnice často zdůrazňovaly.

Kromě učebnic vyjmenovaných v této kapitole byly často využívány ještě dva hůře zařaditelné spisy, jejichž přítomnost měla za úkol doplnit celkový obraz školního dějepisu v devadesátých letech. První jsou *Dějiny Československé republiky 1918–1992*²⁰⁶ z roku 1994, které samy sebe popisují jako *Učební text pro základní a pro střední školy* a představují podivný mix učebnice a jakési edice pramenů, které tvoří značnou část sešitu. Druhý svazek, tentokrát

---

²⁰² Jörn LEONHARD, *Die Büchse der Pandora. Geschichte des Ersten Weltkriegs*, München 2014.

²⁰³ Dalibor VÁCHA, *Prokletá magistrála. Čechoslováci na Sibiři v roce 1919*, Praha 2019.

²⁰⁴ P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis*, s. 120-121.

²⁰⁵ Karel PICHLÍK – Bohumír KLÍPA – Jitka ZABLOUDILOVÁ, *Českoslovenští legionáři (1914–1920)*, Praha 1996, s. 171.

²⁰⁶ J. JANOVSKEJ, *Dějiny*.

z roku 1992, se nazývá *Dějepis: univerzální příručka pro maturanty a uchazeče o studium na vysokých školách*²⁰⁷ a ze všeho nejvíce připomíná zjednodušená vysokoškolská skripta.

---

²⁰⁷ J. JUNG (ed.), *Dějepis*.

3.2. Obsah učiva v učebnicích

Tato kapitola je klíčovým prvkem celé práce a ukazuje konkrétně, o čem jednotlivé učebnice pojednávaly. Je řazena do jednotlivých tematických okruhů věnovaných určitému aspektu první světové války, v jejichž rámci jsou učebnice zpravidla řazeny tak, aby se odděleně vyskytovaly učebnice pro základní a pro střední školu, v těchto kategoriích je pak postupováno chronologicky dle roku vydání.

Učebnice/ hledané výrazy	Masaryk	Beneš	Štefánik	Lenin	Wilson	28. října	VŘSR/Ruská revoluce	Versailles	legie	imperialismus
Dějiny nové doby ²⁰⁸	19	2	1	24	1	9	34	0	10	70
Dějiny doby nejnovější ²⁰⁹	1	0	0	27	0	0	31	0	6	81
Československé dějiny ²¹⁰	2	1	0	0	0	1	4	0	4	9
Dějepis pro 9. ročník ²¹¹	3	0	1	19	0	2	27	0	8	6
Československé dějiny /1918– 1939/ ²¹²	5	4	4	3	0	2	5	16	10	2
Dějepis/9 ²¹³	4	1	1	13	1	2	16	3	11	17
Dějepis II ²¹⁴	0	0	0	13	0	2	14	0	0	5
České a československé dějiny II ²¹⁵	11	4	2	0	2	5	0	2	7	0
Dějiny 20. století ²¹⁶	1	0	0	18	14	0	7	1	0	0
Dějepis 8 ²¹⁷	10	3	2	0	0	1	3	1	15	0
Dějepis 8 ²¹⁸	13	4	7	9	1	6	4	2	13	0
Moderní dějiny pro střední školy ²¹⁹	18	1	3	11	6	3	5	5	16	1
Hravý dějepis ²²⁰	10	6	5	3	3	6	4	0	19	0

3 Výskyt pojmů v učebnicích (ve zkoumaných kapitolách)

²⁰⁸ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*.

²⁰⁹ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*.

²¹⁰ V. HUSA, *Československé dějiny*.

²¹¹ K. BARTOŠEK, *Dějepis*.

²¹² J. PÁTEK, *Československé dějiny*.

²¹³ M. DOHNAL, *Dějepis*.

²¹⁴ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*.

²¹⁵ J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*.

²¹⁶ J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*.

²¹⁷ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*.

²¹⁸ V. FRONK a kol., *Dějepis*.

²¹⁹ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*.

²²⁰ P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis*.

Příložená tabulka *Výskyt pojmů v učebnicích (ve zkoumaných kapitolách)* ilustruje a daty dokládá vývoj popsaný podrobněji v následujících podkapitolách. Hledané výrazy byly zvoleny tak, aby pokud možno co nejlépe ukazovaly vývoj zaměření jednotlivých učebnic. Častý výskyt trojice jmen Masaryk, Beneš a Štefánik kupříkladu naznačuje jednak důležitost československého tématu oproti těm světovým, jednak prokazuje, že existence těchto státníků nebyla za komunistického režimu cíleně zamlčována (ačkoliv docházelo k odlišným interpretacím, jak dále ukáže podkapitola *Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš a Milan Rastislav Štefánik a československý odboj*). Totéž lze konstatovat o hledaném pojmu legie.

Výskyt jména Lenin a VŘSR, ruské revoluce, bolševického puče či jiného obdobného termínu popisujícího tutéž událost zase dokládá relativní význam tohoto tématu a data ukazují, že zatímco ten v čase klesal, tématem v žádném díle až na jedinou učebnici z 90. let nikdy být nepřestal. Termín Versailles (či versailleský mírový systém, versailleská mírová konference a podobně) pak reprezentuje jednak prostor věnovaný v daných učebnicích způsobu ukončení války, jednak pozornosti věnované diplomatickému dění a mínění mezinárodní komunity. Tato pozornost u starších učebnic z doby komunistického režimu zcela chybí.

Poslední zkoumaný termín je imperialismus, který byl do tabulky zařazen především pro až absurdní míru jeho nadužívání ve starších dílech, kde ilustruje nad vzdělávacím obsahem učebnic převládající ideologickou rétoriku. Zároveň se ovšem jedná o pojem hodný zkoumání i v současnosti, za povšimnutí proto stojí rovněž jeho téměř úplná absence v dílech vydaných po roce 1989.

3.2.1. Příčiny války

Logicky prvním tématem důležitým pro události první světové války jsou příčiny jejího vzniku, které jsou základem a spouštěčem dění následujícího, ačkoliv o jednotlivostech a podílech na vině za rozpoutání konfliktu se živě debatuje dodnes. Tím zajímavější je studium výseků této debaty, které žákům a studentům předkládaly jejich učebnice.

Obecně se dá říci, že zatímco větší část učebnic staršího data vydání spíše inklinuje k povšechným ideologickým prohlášením vycházejícím z marxistické doktríny a jednotlivostmi se zabývá méně, jelikož hlavní pozornost se upíná především k bolševickému puči čili dobovou terminologií *Velké říjnové socialistické revoluci*, pro učebnice vydané po roce 1989 jsou příčiny a důsledky první světové války tím nejdůležitějším a je jim také věnován náležitý prostor a téma je zkoumáno poměrně komplexně.

Nejstarší zkoumaná učebnice pro základní školy, *Dějepis 9* Karla Bartoška ze 60. let, se tématem rozpoutání války vůbec nezabývá, jelikož kniha podává pouze kusé informace o válce jako podklad pro následné „*revoluční hnutí v Rusku*“.²²¹ Tak tomu již není v *Dějepisu 9* Miloně Dohnala. Zde se příčinám války věnují alespoň tři krátké odstavce, kde první obsahuje konstatování o tom, že se jednalo o dlouho hromaděné rozpory mezi evropskými velmocemi, druhý odstavec je již konkrétní, pokud jde o válečné cíle či sporná území a existenci dvou spojeneckých bloků, a třetí se pak zmiňuje o sarajevském atentátu na rakouského arcivévodu a následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este.²²² I zde ovšem nalezneme ujištění, že „*první světová válka byla od počátku válkou imperialistickou a nespravedlivou. Kapitalistům přinášela obrovské zisky, pracujícím lidu jen bídu a utrpení.*“²²³

Kromě zjevného všeobecného zjednodušování daného velmi skromným prostorem se zpracování tématu příčin války těmito učebnicemi z pozice historika ze stejného důvodu obtížně hodnotí – k hodnocení je toho zkrátka příliš málo. Za komentář snad stojí jen výše zmiňovaná citace, jelikož přestože o bídě a utrpení lidu není sporu, o obrovských ziscích kapitalistů již lze s úspěchem pochybovat. Historici jsou spíše přesvědčeni, že válka válčící strany zatížila zcela bezprecedentně, hovoří o odchodu pracovní síly, neustávajících protestech

---

²²¹ K. BARTOŠEK, *Dějepis*, s. 7.

²²² M. DOHNAL, *Dějepis*, s. 7.

²²³ Tamtéž, s. 8–12.

a nedostatku materiálu, rostoucí byrokratizaci i daních.²²⁴ Popsané jevy ekonomice příliš neprospívají, výjimku snad mohl tvořit vojenský průmysl.

Pokud jde o porevoluční učebnice pro základní školy, tak v *Dějepis 8* Veroniky Válkové z roku 2008 patří příčinám první světové války tři strany textu a mezi hlavními důvody je uvedena existence konkurenčních aliančních systémů Trojspolku a Trojdohody, militarismus a dlouhodobé napětí na Balkáně završené atentátem na Františka Ferdinanda d'Este.²²⁵ Jedná se o výrazné zjednodušení, je však třeba mít na paměti, že v materiálech pro základní školu může jít o klad. Je ovšem nutné zmínit, že i tak obecný zmiňovaný předpoklad, jako je rozšíření militarismu ve společnosti začátku 20. století, má své odpůrce. Obsáhle o tom hovoří například Niall Ferguson, který celou jednu kapitolu *Nešťastné války* nazval *Mýtus o militarismu* a obsírně na základě dobové literatury a politiky dokládá, že militarismus zdaleka nebyl tak rozšířený, jak se někdy uvádí.²²⁶

Velmi podobnou situace můžeme zaznamenat v *Dějepis 8* pro základní školy a víceletá gymnázia kolektivu autorů pod vedením V. Fronka. Příčinám války vyloženým na dvou stranách dominuje alianční systém, militarismus, sarajevský atentát, jako hlavní agresor je zde však významně naznačeno Německo se svými vojenskými a koloniálními ambicemi.²²⁷ Tento postoj již lze považovat za překonaný, kdy například Christopher Clark ve své obsáhlé publikaci viní spíše celkovou komplikovanost a nepředvídatelnost evropských vztahů podléhajících momentálním rozhodnutím jednotlivců v reakci na dění a jejich interakcí.²²⁸

Hravý dějepis 8, další učebnice pro základní školy, viní z vypuknutí války především dlouhodobé mezinárodní napětí a podrobně popisovaný atentát na Františka Ferdinanda d'Este

---

²²⁴ I. KERSHAW, *Do pekel*, s. 86–67.

²²⁵ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*, s.129–131.

²²⁶ N. FERGUSON, *Nešťastná válka*, s. 37–59.

²²⁷ V. FRONK a kol., *Dějepis*, s. 132–133.

²²⁸ Ch. CLARK, *Náměsíčníci*, s. 554–561.

označuje za pouhou záminku, kořeny konfliktu spatřuje jednak v balkánských válkách, jednak v konkrétních, byť poněkud zjednodušeně popisovaných, válečných cílech jednotlivých mocností. Existující alianční systém je zde sice podrobně popsán, avšak rozpoutání války mu nikdy není explicitně kladeno za vinu.²²⁹ Dá se říci, že toto pojetí v rámci učebnic pro základní školy nejlépe odpovídá současnému diskurzu, kromě již zmiňovaných v těchto intencích o předválečné situaci píše kupříkladu Martin Gilbert²³⁰ či Liddell Hart.²³¹

Nejstarší hodnocené učebnice pro střední školy pochází již z 50. let, jde o *Dějiny nové doby*, kde je představen svět s měnící se hospodářskou rovnováhou, neodpovídající rozdělení moci a kolonií, a opomenuty nejsou ani konkurenční aliance známé jako Trojspolek a Trojdohoda. Dvě stránky jsou věnovány válečným cílům jednotlivých států, a přestože zde nechybí výrazný nátěr v podobě komunistického slovníku, faktické informace jsou většinou správné a nijak zřetelně ideologicky neselektované. Vznik války je přičítán všem mocnostem, zarazí snad jen formulace „*Francie, Anglie a na nich závislé Rusko*.“²³² Z odborné literatury nikterak nevyplývá, že by se carské Rusko řídilo přáními těchto dvou států, například v knize *Diplomacie a „Velká válka“* se naopak uvádí, že Rusko bylo vnímáno jako nejsilnější soupeř Německa.²³³ Pokud jde o samotné vypuknutí války, je zde prostě konstatováno, že „28. července vyhlásilo Rakousko válku Srbsku, 1. srpna Německo Rusku, 3. srpna Německo Francii a 4. srpna Anglie vypověděla válku Německu. Tak začala imperialistická první světová válka let 1914–1918.“²³⁴ Za připomenutí stojí i právě ilustrovaný fakt, že učebnice používá zjednodušující a nesprávné termíny, jako je například Anglie pro Spojené království nebo

---

²²⁹ P. Mácha a kol., *Hravý dějepis*, s. 112–115.

²³⁰ M. GILBERT, *První světová válka*, s. 27–46.

²³¹ L. HART, *Historie*, s. 11–38

²³² B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*, s. 78.

²³³ P. PROKŠ, *Diplomacie*, s. 12.

²³⁴ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*, s. 88–90.

Rakousko pro Rakousko-Uhersko.

Dějiny doby nejnovější pocházející z roku 1955 svému čtenáři představí příčiny první světové války na čtyřech stranách, jejichž informační hodnota je ovšem poněkud řídká. Podle textu se jednalo o „všeobecnou krizi světové kapitalistické soustavy,“ jejíž „vznik a podstatu osvětluje učení marxismu-leninismu“²³⁵ a dále je uvedeno následující: „Válka byla zákonitým důsledkem vývoje imperialismu. Vinu na rozpoutání měli všichni imperialisté, neboť každý imperialistický stát s ní spojoval své kořistnické cíle. Začali ji však imperialisté němečtí, protože německý imperialismus byl tehdy nejdravější a byl k válce nejlépe připraven.“²³⁶ Je zajímavé, že odmyslí-li si čtenář dobovou terminologii, blíží se i tento odstavec, ať jakkoliv vágní a neurčitý, interpretacím moderním, které zpravidla připisují díl viny všem hlavním účastníkům konfliktu.²³⁷

Václav Husa v *Československých dějinách* soudí, že „v dravém zápase o uchvácení nových odbytišť a surovinových zdrojů vystupňoval finanční kapitál napětí mezi evropskými mocnostmi až k rozpoutání imperialistické první světové války.“²³⁸ Poté se krátce zmínil o účastnících konfliktu, anexi Bosny a Hercegoviny a konečně o samotném vyhlášení války Srbsku („na popud Německa,“²³⁹ o koho konkrétně se mělo jednat ovšem neupřesnil), aniž by ovšem zaznělo kupříkladu jméno Františka Ferdinanda d'Este, jehož osud je dnes považován za integrální součást příběhu rozpoutání první světové války. Může se jednat o doklad marxistického výkladu dějin zaměřeného na masy a ekonomické procesy, který má sklon individua spíše upozadovat, ovšem je třeba připomenout, že v dalších zmiňovaných učebnicích z doby před rokem 1989 se příležitostně sarajevský atentát ve výkladu objevil. Nic dalšího autor

---

²³⁵ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*, s. 3.

²³⁶ Tamtéž, s. 4.

²³⁷ Max HASTINGS, *Katastrofa 1914*, Praha 2014, s. 71–130.

²³⁸ V. HUSA, *Československé dějiny*, s. 174.

²³⁹ Tamtéž, s. 177.

neuvádí. Jedná se sice o učebnici československých dějin, ale ani tak tento výklad nelze považovat za adekvátní.

Dějepis II Vratislava Čapka z roku 1984 oddíl nazvaný *První světová imperialistická válka* zahajuje zcela jednoznačně větami „první světová válka byla důsledkem narůstajících konfliktů mezi imperialistickými velmocemi. Jejich základem byl vzájemný boj o moc a snaha o nové rozdělení koloniálních držav.“²⁴⁰ Toto tvrzení pak rozvádí pouze v jediném dalším odstavci a dodává, že „rozdělení světa bez ohledu na zájmy národů, o které se jednalo, je potvrzením imperialistického, dobytčného, nespravedlivého charakteru války.“²⁴¹ Dále se příčinami konfliktu vůbec nezabývá. To je samozřejmě opět zcela nedostatečná charakteristika příčin konfliktu představující bez uvedení dalších okolností pouhé fráze.

V *Českých a československých dějinách II* z roku 1991 jsou příčiny vzniku první světové války zredukovány na pouhý jeden odstavec, kde zodpovědnost za nastalou situaci nese primárně atentát na následníka rakouského trůnu Františka Ferdinanda d'Este, načež je ještě zmíněno ultimátum Srbsku a postupné vstupování mocností do války, ale to je vše. Ze všech analyzovaných porevolučních učebnic se tak jedná o nejméně uspokojivý výklad, což může být dáno dřívějším datem vydání učebnice připravované těsně po sametové revoluci z roku 1989.²⁴² Přestože tento atentát představuje nepochybně významnou událost, šlo spíše o pouhou záminku k útoku na Srbsko nežli o samotnou příčinu,²⁴³ což sice text učebnice naznačuje, nicméně ke skutečným příčinám se dále nevyjadřuje.

Ačkoliv se nejedná o učebnici v klasickém slova smyslu, stojí za to zmínit se i o svazku z roku 1992 s názvem *Dějepis: univerzální příručka pro maturanty a uchazeče o studium na*

---

²⁴⁰ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*, s. 78.

²⁴¹ Tamtéž.

²⁴² J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*, s. 58.

²⁴³ L. HART, *Historie*, s. 27–29.

vysokých školách.²⁴⁴ Deklarovaný záměr připravit žáka na maturitu znamená, že obsah by minimálně měl reflektovat očekávaný rozsah středoškolské výuky. Bohužel v této publikaci čtenář nenalezne o příčinách vzniku první světové války ani jedinou větu a rovnou se věnuje reakci české politiky na neosvětlený začátek války. Jedná se sice o publikaci zaměřenou svým obsahem zjevně na české a slovenské dějiny, ale i tak by se alespoň nějaké zasazení českého dění do světového kontextu mělo rozhodně objevit, čemuž tak není.

Dějiny 20. století z roku 2000 se příčinami první světové války (z jejíhož názvu se se změnou režimu již v roce 1989 samozřejmě vytratil přídomek imperialistická) zabývaly na čtyřech stranách a již v první větě je deklarativně označily za celý komplex příčin. Objevily se mezi nimi dobové filozofické úvahy typu válka jako biologická nezbytnost, fakta ohledně existence Trojdohody a Trojspolku, snahy o přerozdělení kolonií i konkrétnější válečné cíle jednotlivých mocností, ale i střet na úrovni politické a ideologické, a to mezi demokraciemi a monarchiemi. Svůj odstavec dostal sarajevský atentát a nechybí ani popis postupného vstupování zemí do války, takže učebnice rozhodně vykazuje přinejmenším snahu celý zmiňovaný komplex příčin popsat a propojit, čímž se liší od většiny marxistických výkladů snažících se naopak všechny příčiny pokud možno vtěsnat do svých ideologických mantinelů.²⁴⁵ Až na domnělé vnímání konfliktu jako střetu demokracie a monarchie, které se v literatuře nepodařilo nijak prokázat (a na jehož problémy odkazuje i sama učebnice, která s tezí přichází²⁴⁶), se jedná spolu s *Moderními dějinami*²⁴⁷ o nejkomplexnější výklad příčin vzniku konfliktu.

Dvě stránky v kapitole *Evropa v předvečer konfliktu* věnovala i učebnice *Moderní*

---

²⁴⁴ Jaroslav JUNG (ed.), *Dějepis: univerzální příručka pro maturanty a uchazeče o studium na vysokých školách*, Praha 1992.

²⁴⁵ J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*, s. 9–13.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 11.

²⁴⁷ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*.

dějiny pro střední školy, avšak zahrnuje do nich mnohem více podrobností. Objevují se zde nejen mnohem detailněji rozpracované informace o předválečném aliančním systému a atentátu v Sarajevu, ale například také tzv. Schlieffenův plán, marocké krize, požadavky tyrolského italského obyvatelstva, obligátní zájmy jednotlivých válečných mocností, podrobnosti ohledně sarajevského atentátu a jeho postupně se rozvíjejících dopadů, německá představa Mitteleuropy a řada dalších detailů. Jedná se tak patrně o faktograficky nejdetailnější učebnicový text ze všech zkoumaných vzorků, což je na pouhých dvou stranách umožněno jejich formátem a drobným fontem.²⁴⁸ Chybí snad jen věnování pozornosti individuální stránce, jisté nahodilosti a řady souher náhod, na jejichž roli upozorňuje současná odborná literatura,²⁴⁹ je ovšem otázka nakolik je toto debata vhodná pro učebnice.

Na základě těchto analyzovaných textů tak lze prohlásit, že učebnice vzniklé po roce 1989 obecně poskytují ucelenější náhled na příčiny vzniku první světové války nežli ty z let dřívějších, ale ne bezpodmínečně. Novější učebnice jsou na tom z hlediska komplexity poskytnutého obrazu lépe nežli ty vydávané v 90. letech 20. století. Učebnice pro základní školy se i u novějších kusů vyznačují větší mírou schematizace místy až zavádějící, zatímco dvěma nejnovějším zkoumaným učebnicím pro školy střední již není po historické stránce mnoho co vytýkat.

3.2.2. Bolševický puč a jeho vůdce V. I. Lenin

Příběh bolševického puče z roku 1917 i s jeho vůdcem V. I. Leninem je třeba v této kapitole analyzovat odděleně vzhledem k důležitosti a rozsáhlému prostoru, který tomuto tématu zejména učebnice z dob komunistického režimu přikládaly. Udržitelná není ani možnost tyto události nepovažovat za události s první světovou válkou nesouvisející a zkrátka je vynechat

---

²⁴⁸ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*, s. 19–20.

²⁴⁹ M. HASTINGS, *Katastrofa*; Ch. CLARK, *Náměsíčníci*.

jakožto odlišné téma.²⁵⁰

Lze oprávněně očekávat, že téma bolševické revoluce v Rusku, stejně jako v případě jejího vůdce V. I. Lenina, by mělo patřit ke stěžejním tématům předrevolučních učebnic, jedná se ostatně o první velký okamžik vítězství komunistické ideologie, která v Československu v době sepsání těchto učebnic panovala. Dané téma by se ovšem mělo rozhodně vyskytovat i v textech učebnic porevolučních, byť snad s výrazně slabším akcentem, o nesporně důležité události světových dějin se totiž jedná.

Za první silný indikátor významu určitého tématu lze považovat strukturu rozložení určitého učiva. Tak například rozdělení do kapitol a následně i jejich pojmenování mohou priority textu odhalit téměř okamžitě. Při pohledu na valnou většinu předrevolučních učebnic lze jasně spatřit dominanci tématu bolševického převratu, dobovou terminologií spíše označovaného za „Velkou říjnovou socialistickou revoluci“, a to právě při tomto pohledu na volbu nadpisů a řazení učiva.

Bartoškův dějepis pro devátou třídu začíná kapitolou *I. Revoluční hnutí v Rusku v čele boje proti imperialistické válce* a kapitoly navazující nesou názvy *II. Říjnová revoluce*, *III. Boj republiky sovětů proti nepřátelům revoluce*, *IV Světový ohlas Říjnové revoluce* a *V. Bolševici v říjnové revoluci a za občanské války v Rusku*²⁵¹. I při pominutí jistého oxymóronu „boje proti válce“ tedy nejen, že je zde revoluční téma vnímáno jako historický mezník hodný toho stát se předělem učiva jednotlivých ročníků, ale zároveň zcela ovládá i následující narativ věnující se období první světové války.

O něco moderněji je učivo organizováno v učebnici pro devátý ročník Miloně Dohnala, kde první kapitola nese název *I. Vznik a průběh světové války do roku 1917*. Za povšimnutí stojí, že kniha tak začíná tématem první světové války, nikoliv rovnou revoluce. Zároveň

---

²⁵⁰ R. PIPES, *Dějiny*, s. 65.

²⁵¹ K. BARTOŠEK, *Dějepis*.

z názvu konfliktu vypouští přízvisko „imperialistická“, které v řadě dalších případů z daného období působí téměř jako epiteton constans. Následuje však již kapitola *II. Velká říjnová socialistická revoluce*.²⁵²

Pokud jde o učebnice pro základní školy vydané po roce 1989, všechny tři zkoumané exempláře, tedy *Dějepis 8* Veroniky Válkové,²⁵³ stejnojmenná učebnice kolektivu Václava Fronka²⁵⁴ a *Hravý dějepis* vypracovaný kolektivem pod vedením Petra Máchy,²⁵⁵ vnímají téma ruské revoluce (či také ruských revolucí) naopak jako podkapitolu tématu první světové války a řadí je na konec látky probírané v osmém ročníku.

Dějiny nové doby, učebnice vydaná již v 50. letech 20. století pro potřeby odborné školy, má z hlediska učiva širší záběr sahající až do 18. století a bolševickou revolucí tak sice nezačíná celá kniha, nicméně je vnitřně členěna na dva velké „oddíly“. Sledované válečné roky jsou v tom druhém reprezentovány hned zpočátku kapitolami *I. Velká říjnová socialistická revoluce* a *II. Vznik a vývoj SSSR – prvního socialistického státu světa*. Naopak první oddíl končí pouhou podkapitolou nazvanou *Imperialistická první světová válka* spadající do kapitoly *Období imperialismu (od Pařížské komuny do Říjnové revoluce)*.²⁵⁶ Z takto zvoleného způsobu ostrého oddělení témat první světové války a socialistické revoluce lze vyčíst záměr odkázat první světovou válku do starého světa kapitalismu a imperialismu oproti počínající nové éře socialistické.

O velice podobnou situaci jde i v případě *Dějin doby nejnovější pro 11. postupný ročník* pocházející rovněž ještě z 50. let. Tato učebnice začíná oddílem (tentokrát jedním ze čtyř) *Velká říjnová socialistická revoluce – začátek nové epochy v dějinách lidstva* a v jeho rámci kapitolou

---

²⁵² M. DOHNAL, *Dějepis*.

²⁵³ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*.

²⁵⁴ V. FRONK a kol., *Dějepis*.

²⁵⁵ P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis*.

²⁵⁶ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*.

*První světová imperialistická válka.*²⁵⁷ V tomto případě snad ani není třeba nic interpretovat, vnímaný význam bolševické revoluce je samotnými autory vyhlášen již v nadpise. Na rozdíl od předchozích případů je ovšem alespoň první světová válka součástí stejné sekce učebnice.

Ani dějepis pro odborné školy a odborná učiliště Vratislava Čapka nijak nevybočuje z vyvstávajícího trendu: dělí se na čtyři období a zahrnuje dobu od francouzské („buržoazní“) revoluce, přičemž třetí období nese název *Období přechodu od kapitalismu k socialismu* a jeho první kapitola se jmenuje *Velká říjnová socialistická revoluce.*²⁵⁸ I zde se setkáme ještě s „první světovou imperialistickou válkou“, která je i v tomto případě nicméně součástí staršího období, a potvrzuje tak již dříve zmiňovanou tezi, že optikou předrevolučních učebnic jsou první světová válka a bolševická revoluce jakoby oddělenými entitami, z nichž druhá událost je projevem počátku nové epochy, zatímco ta první pouhou dohrou čehosi starého.

Nejmladší zkoumanou předlistopadovou učebnicí představuje *Dějepis pro 3. ročník gymnázia* z roku 1987, zabývající se dle vlastního textu „současnou epochou“. Uvádí poněkud delší název první kapitoly *Světodějny význam Velké říjnové socialistické revoluce – počátek procesu socialistických revolucí a přechodu společnosti od kapitalismu k socialismu*²⁵⁹. I její obsah opět trpí oním jakoby oddělením od předchozích událostí první světové války.

Ve všech dosud zmiňovaných případech šlo o učebnice zabývající se dějepisem v pojetí světových dějin. I před sametovou revolucí ovšem samozřejmě existovaly i učebnice zaměřené pouze na dějiny československé, ve kterých se logicky dá očekávat, že by se ruské události vyskytovat neměly. Již zde stojí za povšimnutí, že navzdory všem internacionalistickým ideologickým tendencím komunismu zde i před rokem 1989 národní dějiny zřejmě tvořily cosi zvláštního, odděleného, hodnotného. Jak jinak interpretovat fakt, že i v době socialismu pro

---

²⁵⁷ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*.

²⁵⁸ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*.

²⁵⁹ Jaroslav SÝKORA a kol., *Dějepis pro 3. ročník gymnázia*, Praha 1987.

studenty vycházely takto nacionálně pojaté učebnice o dějinách Československa?

Mezi známější národně pojaté dějepisné učebnice patří *Československé dějiny* Václava Husy pro střední školy. Ty začínají již „prvobytně pospolnou společností“ pravěku a období první světové války se v něm věnuje jen v podkapitole *Imperialistická první světová válka a boj za československou státní samostatnost* kapitoly X. *Nástup imperialismu a boj českého a slovenského lidu za státní samostatnost*.²⁶⁰ Takzvaná Velká říjnová socialistická revoluce se samozřejmě v textu vyskytuje (čtenář nepřijde ani o grafické vyobrazení V. I. Lenina), ovšem rozhodně nepřebírá otěže celého narativu a učebnice tak zůstává věrna svému národně pojatému názvu.

Že narativ národních dějin zřejmě vyžaduje jiné členění, nežli jaké používají předlistopadové učebnice dějin světových, ukazuje i příklad knihy *Československé dějiny /1918–1939/*.²⁶¹ Kromě výmluvného názvu poukazujícího letopočtem nejen na konec první světové války, ale především na vznik samostatného Československa, je tu i název první kapitoly *Vznik Československé republiky a zápas o její charakter*. Lze tedy prohlásit, že tato kniha se strukturou mnohem více blíží učebnicím porevolučním a bolševická revoluce pro ni nehraje takovou roli.

Tolik tedy k výskytu revolučního tématu v předlistopadových učebnicích, je ovšem také třeba ukázat, co je o ní v těchto textech řečeno, přičemž jedním z významných momentů představuje náhled na samotný vznik bolševického převratu a interpretace jeho příčin. Těch je kupodivu celá řada. Občas se objevují silná slova jako „*Velká říjnová socialistická revoluce roku 1917 v Rusku byla výsledkem celého předcházejícího vývoje lidstva*.“²⁶² V tomto pojetí se vychází spíše z marxistické doktríny o jakémsi přirozeném postupu od kapitalismu k socialismu

---

²⁶⁰ V. HUSA, *Československé dějiny*.

²⁶¹ J. PÁTEK, *Československé dějiny*.

²⁶² J. SÝKORA a kol., *Dějepis*, s. 15.

a komunismu nežli z konkrétních historických událostí. Možná až překvapivě často se však napojení událostí na první světovou („imperialistickou“) válku, které jako by chybělo v rozdělení kapitol a v narativu války samotné, objevuje právě v odstavcích o příčinách Říjnové revoluce. Žák se mohl dočíst o nelidském utrpení a zabíjení, které budilo odpor proti válce, ve které „*hrdiny nebyli ti, kteří stříleli do svých druhů na druhé straně fronty. Hrdiny byli ti, kteří proti válce bojovali.*“²⁶³ Význam války tkví často nejen v této pacifistické pozici, ale je hojně zmiňováno i materiální utrpení a mezi provolávanými hesly se objevuje i „chléb“. Velice konzistentně je zmiňován i výklad o Únorové revoluci, která je nazývaná revolucí „buržoazní“²⁶⁴ a obecně kritizována za nenaplnění požadavků „lidu“ a neukončení války. Zajímavou tezi nabízí ve své učebnici Vratislav Čapek, podle jehož textu „*aktivní činnost mezi levicí vykonával V. I. Lenin, který prosazoval nejrevolučnější program – přeměnu imperialistické války v občanskou, svržení kapitalismu a dosažení vítězství socialismu.*“²⁶⁵ V kontextu občanské války vzniknuvší v důsledku bolševického převratu tato slova nabývají ironického dvojího významu, a to zřejmě aniž by něco podobného autor zamýšlel. Stojí koneckonců za povšimnutí, že o skutečné ruské občanské válce se v učebnici nic nepíše, v textu se vyskytuje pouze vágní zmínka o kontrarevoluci.

Coby zajímavost lze zmínit i ahistorické projektování pozdějších politických konfliktů na události bolševického převratu. Jmenovitě se jedná o G. Zinovjeva, L. Kameněva a L. D. Trockého, kteří jsou v jedné z učebnic označováni za „zrádce dělnické třídy“ již pro svou činnost při samotné „Velké říjnové socialistické revoluci“.²⁶⁶ Ty bylo zřejmě záměrem představit již dopředu jako jakési záporné postavy v protikladu ke kladně hodnocenému období stalinismu (stojí za připomenutí, že v tomto případě se jedná o text učebnice z roku 1955 –

---

²⁶³ K. BARTOŠEK, *Dějepis*, s. 7.

²⁶⁴ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*, s. 80.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 79.

²⁶⁶ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*, s. 21.

v pozdějších zkoumaných učebnicích z období před rokem 1989 se tento aspekt zdaleka tolik neprojevuje, což lze vykládat jako doklad dopadů změny oficiálního pohledu na J. V. Stalina a jeho vládu).

Pokud jde o obecné hodnocení dobovou terminologií nazývané Velké říjnové socialistické revoluce, podle očekávání se v rámci zmiňovaných předrevolučních učebnic víceméně neliší. Je hodnocena jednoznačně pozitivně a texty učebnic nešetří superlativy. Jde o „zahájení nové epochy ve vývoji lidské společnosti,“²⁶⁷ často jsou zdůrazňovány i různé státnické akty a projevy, jako třeba „Leninovy Dubnové these,“ podrobně je rozebírán „šestý sjezd Komunistické strany Ruska“²⁶⁸ a podobně. Stojí za to poukázat i na větu „*deklarací práv národů Ruska vyhlásila sovětská moc rovnoprávnost a svrchovanost všech národů bývalého carského Ruska a dala jim právo na vlastní vývoj. Revoluční opatření sovětské vlády vyjadřovala dávné tužby pracujícího lidu.*“²⁶⁹ Lze úspěšně pochybovat, zdali by země, které se v meziválečném období ocitly se Sověty v otevřeném konfliktu, s tímto hodnocením souhlasily.

Obecně lze tedy konstatovat, že učebnice z doby před listopadem 1989 zhruba dostála očekáváním a tématu „Velké říjnové socialistické revoluce“ a jejího vůdce, V. I. Lenina, je věnován značný prostor a obé je hodnoceno prakticky výhradně kladně. Pro srovnání je nyní třeba podívat se na zpracování dané látky i v učebnicích pozdějších.

Jde-li o učebnice pro základní školy, „bolševický převrat“ se objevuje i v *Dějepis* 8 z roku 2008, ovšem v tomto případě je ruským revolucím věnován nepoměrně menší prostor – jedná se prakticky jen o několik odstavců včleněných integrálně do učiva o válečném roce 1917 a vyskytují se zde jen ty nejpovšehnější informace a nezazní ani jméno samotného Lenina.²⁷⁰ V *Dějepisu* 8 z roku 2010 se ruským tématem zabývá již celá dvojstránka osvětlující,

---

²⁶⁷ K. BARTOŠEK, *Dějepis*, s. 17.

²⁶⁸ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*, s. 17–19.

²⁶⁹ K. BARTOŠEK, *Dějepis*, s. 7.

²⁷⁰ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*, s. 134.

kdo to byl V. I. Lenin, v čem spočívala komunistická ideologie i krvavé důsledky revoluce. Dá se říct, že představuje komplexní pohled, kdy jsou ruské události navíc vnímány jako součást většího celku.²⁷¹

V *Hravém dějepise 8* sdílejí obě ruské revoluce stránku jen jednu a jsou popisovány bez jakýchkoliv hodnotících přídavků. Výklad snad někdy ovšem působí až příliš sterilně. Sdělení učebnice by se dalo shrnout asi takto: V. I. Lenin a L. D. Trocký uspořádali povstání, začali vydávat dekrety o míru, půdě a národním sebeurčení a uzavřeli mír, přičemž poskytli nezávislost Finsku, Pobaltí a Ukrajině. Carská rodina sice na tento výklad shlíží z fotografie, nicméně o jejím osudu učebnice neuvádí nic, a například občanská válka je zmíněna pouze mimoděk v rámci výkladu o Čechoslovácích ve větě „v Rusku mezitím začala občanská válka a legionáři si museli průjezd transsibiřskou magistrálou vybojovat.“ O reálném dopadu bolševické politiky nezazní vůbec nic.²⁷² Zde se jedná o příklad přílišné snahy o objektivní přístup a stručnost, vedoucí ke zbavení probírané látky smyslu zamlčením všech průvodních hrůz tohoto dění.²⁷³

V útlém svazku *Dějiny Československé republiky 1918–1992* vydaném v roce 1994 se v kontextu první světové války a vzniku Československé republiky o takzvané Velké říjnové socialistické revoluci či V. I. Leninovi nehovoří vůbec. Rusko se objevuje pouze coby dějiště dramatu československých legií, kde vystupují i nijak nevysvětlení bolševici.²⁷⁴ Z toho lze usuzovat, že kniha mohla být určena buď k využití po boku jiné učebnice světových dějin (nejedná se ovšem přímo o část žádné ediční řady, která by podobnou učebnici obsahovala), nebo autor určitou znalost tohoto tématu jednoduše předpokládal.

Ve spisu *Dějepis: univerzální příručka pro maturanty a uchazeče o studium na vysokých*

---

²⁷¹ V. FRONK a kol., *Dějepis*.

²⁷² P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis*, s. 119–121.

²⁷³ Více např. S. FITZPATRICKOVÁ, *Ruská revoluce*, s. 107–141.

²⁷⁴ J. JANOVSKEJ, *Dějiny*, s. 7.

školách se pozornost opět zaměřuje téměř výhradně na český kontext, a bolševický převrat je tak upozaděn a vnímán především jako pozadí pro příběh československých legionářů v Rusku. Zajímavé ovšem je, že autor knihy vydané v devadesátých letech kromě toho cítil ještě potřebu výslovně se vymezit vůči předrevolučnímu pojetí bolševického převratu těmito slovy: „*Marxistická historiografie, a s ní celý komunistický režim, tvrdila desítky let, že bez ‚Říjnové revoluce v Rusku by nebylo samostatného Československa‘. Aniž by objektivní pozorovatel popíral vliv revolučních událostí na vývoj v Evropě, nesený v dělnickém hnutí a levicovými intelektuály vlnou iluzí o sociálním programu bolševiků (vyplývaly z neznalosti skutečného stavu v Rusku), je tvrzení o říjnové revoluci jako základní podmínce vzniku samostatného Československa záměrnou politickou agitací, zkreslováním historické pravdy.*“²⁷⁵ Tento odstavec napovídá mnohé. Přímý útok na marxistické pojetí daných dějinných událostí v příručce pro maturanty ukazuje, že autor očekával, že její čtenáři budou s tímto pojetím seznámeni, či z něj snad dokonce budou přímo vycházet. Lze-li soudit z pramenů zkoumaných v rámci této práce, podobné výpady se v pozdějších učebnicích již nevyskytují – coby důvod se nabízí ztráta dominantního postavení marxistického výkladu, a s tím spjatý výklad nový a méně defenzivně pojatý.

V případě středoškolských *Českých a československých dějin II.* Jaroslava Marka se zmínka o ruských událostech objevuje v kapitole X. *Československá republika (1918–1939)*, v podkapitole *Češi a Slováci v první světové válce*, a to ještě pouze v odstavci věnovaném roku 1917 takto: „*Na podzim se po revoluci v Rusku, kde se ujali v říjnu moci bolševici, zhroutila východní fronta. Jednání o mír mezi sovětskou vládou a Centrálními mocnostmi v Brestu Litevském se sice protahovalo a bylo ukončeno až 3. března 1918, Německo však mohlo již od konce roku 1917 část svých sil přesunout na západní frontu a zesílit tlak na dohodové*

---

²⁷⁵ J. JUNG (ed.), *Dějepis*, s. 74.

armády.²⁷⁶ Dále se věnuje opět pouze československým legionářům, a to jen velice stručně. Ohledně jejich anabáze praví pouze: „již v květnu se dostali do konfliktu se sovětskou mocí tzv. čeljabinským incidentem. Jejich cesta po magistrále byla doprovázena neustálými boji, které vyústily v účast na občanské válce, jež se mezitím v Rusku rozpoutala. Na přechodnou dobu ovládli legionáři veškeré spojení mezi evropským Ruskem a Tichomořím.“²⁷⁷ Aniž by se cokoliv z nemnoha zde uvedených informací dalo označit za vyloženě nepravdivé, celkové vyznění textu snad trochu podhodnocuje vědomou účast legionářů na válce proti bolševikům.²⁷⁸

Již o něco novější *Dějiny 20. století* z roku 2000 se věnují světovým dějinám a začínají kapitolou *První světová válka*. Ta zabírá celých dvacet stránek, z nichž nezanedbatelný podíl tvoří i informace o převratech v Rusku, a to převážně v rámci podkapitoly *Ruské revoluce*, kde stojí za povšimnutí již plurál.²⁷⁹ Na tomto prostoru uvádí do souvislosti válečný vývoj spojený nejen s říjnovým, ale i s předchozím únorovým převratem. Představena je i osoba V. I. Lenina (a po jeho boku i L. D. Trockého) a první reformy, o které se bolševici pokoušeli. K období prozatímní vlády i k bolševikům se vztahuje i několik přítomných ukázek z pramenů. Text učebnice následně pokračuje výkladem první světové války a pozice bolševického převratu je zde tedy vnímána spíše jako jedna dílčí událost tohoto konfliktu, nikoliv jako válce nadřazený přelomový mezník. Podle toho je i jako její hlavní význam hodnocen právě bezprostřední vliv na válečný vývoj, ale zmíněno je i obecné posílení komunistické ideologie, coby „největšího nebezpečí občanské demokratické společnosti“.²⁸⁰ Lze tedy konstatovat, že bolševický převrat je zde vnímán spíše negativně.

Učebnice *Moderní dějiny pro střední školy* v rámci kapitoly *První světová válka a nová*

---

²⁷⁶ J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*, s. 62.

²⁷⁷ Tamtéž.

²⁷⁸ Pro srovnání R. SAK, *Anabáze*, s. 29–42.

²⁷⁹ J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*, s. 9–29.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 22.

Evropa disponuje rovnou třístránkovou podkapitolou *Ruská revoluce a občanská válka*.²⁸¹ Je zajímavé, že i v této moderní učebnici téma stojí ovšem jaksi bokem, chronologický narativ první světové války je uzavřen, a teprve pak jsou probírána další témata jako Československo či Rusko. Téma je zde ale zastoupeno opravdu ze široka a komplexně. Žák se dozvěděl o starších kořenech ruských problémů, o různých společenských vrstvách a náhledu na carství, o krvavé neděli z roku 1905, o myšlenkových základech marxismu a leninismu, samozřejmě nechybí ani popis únorového a říjnového převratu, a nakonec zde svůj prostor dostává i samotná ruská občanská válka. Na poměry i středoškolských učebnic se zde vyskytuje překvapivě mnoho různých úhlů pohledu a text na první pohled žádné ze stran nepřikládá jakousi morální převahu.

O zkoumaných učebnicích vydaných po roce 1989 lze z hlediska tématu bolševického puče tedy prohlásit, že u novějších knih se mu většinou dostává zhruba adekvátního prostoru a je vnímán jako poměrně důležitá událost, ale u knih pocházejících z devadesátých let 20. století panuje mírná nejistota, jak s daným tématem naložit, jak si lze povšimnout z dříve uvedených příkladů sahajících od naprostého ignorování po cílené vyvracení marxistického pohledu na ruské revoluce.

3.2.3. Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš, Milan Rastislav Štefánik a československý odboj

Téma československého zahraničního odboje, jeho aktérů a dopadu má potenciál v polistopadových učebnicích tvořit jádro celého narativu první světové války podobně, jako u socialistických předlistopadových učebnic tuto úlohu plnil bolševický převrat v Rusku, tedy dění vnímané veskrze pozitivně, zatímco učebnice dřívějšího data vydání se tomuto tématu budou věnovat spíše méně a kritičtěji.

V předlistopadových učebnicích pro základní školy dostal československý odboj méně prostoru, což patrně souvisí i se subjektivně vnímaným nižším významem války samotné oproti

---

²⁸¹ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*.

bolševickému převratu, ale nedá se říct, že by v nich zcela absentoval. O tématu se rozepisuje Bartoškův *Dějepis pro 9. ročník* z roku 1963, který explicitně hovoří o ruské občanské válce a roli Čechů a Slováků v ní, o roli T. G. Masaryka a M. R. Štefánika při vzniku legií a o jejich následném zapojení do bojů proti bolševikům. S faktografií ovšem bylo podle komunistické interpretace pracováno poměrně volně, vše je stavěno do zcela jiného světla než ve výkladu učebnic vzniklých po listopadu 1989. Podle Bartoškovy interpretace se legie chtěly účastnit nespravedlivé imperialistické války, i přesto jim byl nabídnut volný odchod, legie však dohodu porušily a zabíjely pro zájmy kapitalistů. Nejen literatura česká, nýbrž i ta zahraniční provenience nicméně hovoří naopak o agresi ze strany bolševiků a ambici legionářů co nejdříve opustit Rusko považuje za upřímnou.²⁸²

Do protikladu je stavěna role „pracujících lidí“, 12 000 těchto Čechů a Slováků bojovalo následně po boku Rudé armády, přičemž opomenuta není slavná role spisovatele Jaroslava Haška. Na domácí scénu se pak zaměřuje kapitola *vznik Československé republiky a založení Komunistické strany Československa*, ve které je popsáno i válečné období. I v tomto případě lze říci, že učebnice pracuje s fakty, ale pracuje s nimi způsobem poplatným době. Zdůrazněn je především socioekonomický aspekt války, kdy na populaci působila chudoba, hlad, vznikaly stávkové akce, opět byla komentována role již zmiňovaného J. Haška a v neposlední řadě vznik Slovenské republiky rad.²⁸³

V *Dějepisu 9* M. Dohnala se také československý odboj vyskytuje opakovaně, a to kapitole *Boj Čechů a Slováků za národní osvobození a vznik ČSR*, kde je zpočátku opět kladen důraz zejména na špatnou hospodářskou situaci a odpor proti válce jako takové. Mezi aktéry zahraničního odboje nechybí kromě jiných T. G. Masaryk, M. R. Štefánik a E. Beneš, ovšem text tvrdí, že „*toto úsilí o získání podpory západních velmocí pro národně osvobozený boj*

---

²⁸² S. FITZPATRICKOVÁ, *Ruská revoluce*, s. 115–116.

²⁸³ K. BARTOŠEK, *Dějepis*, s. 13–16, 27–38.

*Čechů a Slováků nemělo úspěch,*²⁸⁴. Krátce jsou posléze zmíněny i legie a jejich bojové nasazení, které text opět líčí jako oběti zneužití imperialistickými velmocemi, ale nezachází do takových podrobností jako předchozí učebnice, načež je znovu zdůrazněna účast bývalých legionářů a Jaroslava Haška na straně rudoarmějců. Čtenářům nejsou zamlčeny ani události 28. října a role Národního výboru, objevuje se pouze odsouzení tohoto politického tělesa coby buržoazního nástroje snažícího se uchovat nadvládu své společenské vrstvy.²⁸⁵

Je nutno podotknout, že negativní propagandistický obraz Čechoslováků, o kterém zmiňované učebnice hovoří, začal ze strany komunistů vznikat již v době působení legionářů v Rusku. Literatura také uznává, že k určité míře například válečných zločinů ze strany tohoto dobrovolnického vojska docházelo, tato míra byla ovšem za komunistického režimu silně a účelově zveličována.²⁸⁶ Nepřekvapí tak, že učebnice toto reflektovaly.

Téma československého odboje se samozřejmě vyskytuje i v trojici zkoumaných moderních učebnic pro základní školy. U *Dějepisů 8 V. Válek* jde zhruba o čtyři strany věnované především zahraničnímu odboji a vzniku legií v režii T. G. Masaryka, E. Beneše a M. R. Štefánika, spolu s vyhlášením Československa provázeného výkladem o domácím politickém dění (K. Kramář, A. Rašín, manifest českých spisovatelů, Tříkrálová deklarace, 28. říjen atd.), ale nezapomíná se ani na rakousko-uherské vojáky českého původu.²⁸⁷ Nově se objevuje například argumentace sebeurčením národů, ale také myšlenka, že události v Rusku podpořily vznik Československa nikoliv tak, jak to vykládaly učebnice z období socialismu, nýbrž proto, že „*Rusko přestalo být spojencem a nové státy ve střední Evropě [...] by mohly místo něj ‚hlídat‘ Německo z východu.*“²⁸⁸ Toto tvrzení navzdory úsměvné formulaci je

---

²⁸⁴ M. DOHNAL, *Dějepis*, s. 27.

²⁸⁵ M. DOHNAL, *Dějepis*, s. 25–35.

²⁸⁶ D. VÁCHA, *Prokletá magistrála*, s. 80, 88–90.

²⁸⁷ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*, s. 135–139.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 137.

v souladu s míněním odborné literatury, například Margaret MacMillanová uvádí: „*Francouzi zájem projevovali [...] kvůli bezpečnosti. Francie chtěla zemi dost silnou na to, aby se mohla připojit k Polsku a k novému jihoslovanskému státu a zablokovala bolševismus a Německo.*“²⁸⁹

Druhý zkoumaný *Dějepis 8* z roku 2010 se týmiž tématy zaobírá o něco podrobněji a především emotivněji, v podnadpise zdůrazňuje kupříkladu myšlenku „*tohle není naše válka*“ a popisuje dobrovolné přebíhání z řad rakousko-uherského vojska, hovoří o oslavách konce války a vzniku samostatného státu, méně obvyklé je však připojení odstavce věnujícího se (poněkud idealizovanému) pohledu Slováků (komparace nového státu a Uher). Celkově menší prostor určený výkladovému textu ovšem neumožnil zabíhání do větších podrobností.²⁹⁰

Hravý dějepis věnuje československé problematice tři stránky textu,²⁹¹ kde nechybí nikdo z trojice T. G. Masaryk, E. Beneš a M. R. Štefánik, jejichž úsilí je ovšem popisováno velmi vágními termíny („pracovali“ v zahraničním odboji), ačkoliv některé významné politické dokumenty vzniklé úsilím zahraničního a domácího odboje, jako jsou *Washingtonská deklarace* či *Martinská deklarace*, se objevují. Vyskytuje se zde rovněž výklad o československých legiích, u kterého je ovšem třeba učinit několik poznámek. Jednak jsou zde výslovně zmiňováni pouze dva legionáři, a to Rudolf Medek a Jaroslav Hašek. Ačkoliv J. Hašek po určitou dobu v legiích působil, výběr právě jeho jména bez zmínky o jeho následné změně strany působí poněkud manipulativně. Podobně zajímavé je konstatování, že „*návrat [legionářů] by nebyl možný bez finanční i diplomatické pomoci USA,*“²⁹² přičemž o důležitosti Francie, která měla rozhodně největší vliv a do řad její armády legie oficiálně patřily,²⁹³ nezaznělo vůbec nic. Historik Ivan Šedivý k této otázce dokonce uvádí následující: „*Západní Spojenci však [...]*

---

²⁸⁹ M. MACMILLANOVÁ, *Mírotvorci*, Praha 2004, s. 236.

²⁹⁰ V. FRONK a kol., *Dějepis*, s. 136–137, 142–143.

²⁹¹ P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis*, s. 120–122.

²⁹² Tamtéž, s. 121.

²⁹³ Robert KVAČEK, *První světová válka a česká otázka*, Praha 2003, s. 96–97.

*s odsunem příliš nespěchali; zejména Spojeným státům možná přítomnost Čechů a Slováků na Sibiři, jako protiváha vlivu japonského, vyhovovala.*²⁹⁴

Pokud jde o učebnice pro střední školy, legionáři a T. G. Masaryk nechybí ani ve dvojici nejstarších zkoumaných textů, tedy v *Dějínách doby nejnovější* z roku 1955²⁹⁵ a *Dějínách nové doby* z roku 1954.²⁹⁶ Jedná se ovšem o výklad natolik zvláště pojatý, že se snad nejvíce ze všech témat zkoumaných v této práci přibližuje prosté lži. V první zmiňované učebnici stojí: „*Revoluční osvobozenké [sic!] války na Ukrajině se v oddílech Rudé armády v roce 1918 účastnily i stovky českých a slovenských dobrovolníků-rudoarmějců. Byli to ti čeští a slovenští zajatci, kteří pochopili význam Velké říjnové socialistické revoluce a žádali, aby československých legií, které se zvláště po únorové revoluci v Rusku tvořily, nebylo zneužito proti sovětskému státu. Když reakční vedení legií, poslušné direktiv T. G. Masaryka, odmítlo pokračovat v boji proti Němcům a uzavřelo s nimi dokonce příměří, odcházeli mnozí legionáři k Rudé armádě, která bojovala proti Němcům.*“²⁹⁷ To je přesný opak toho, jak situaci popisují současní historici, tedy že legionáři projevovali v boji proti Centrálním mocnostem oproti ruským oddílům mnohem lepší morálku²⁹⁸ i výsledky. Učebnice hovoří i o začlenění legií do francouzské armády a boji proti sovětům.

Ve druhé zmiňované knize je úsek věnovaný legionářům podstatně stručnější, ale nese se ve stejném duchu, byť se nedopouští žádných otevřených lží: „*Bělogvardějské bandy byly podporovány československými legiemi, které podle příkazu americké a francouzské vlády uchvátily část Povolží a Sibiře.*“ Dále už se pak čtenář dozvídá jen to, že „*také Čechoslováci*

---

²⁹⁴ I. ŠEDIVÝ, *Češi*, s. 336.

²⁹⁵ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*.

²⁹⁶ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*.

²⁹⁷ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*, s. 29–30.

²⁹⁸ Dalibor VÁCHA, *Bratrstvo: všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914–1918)*, Praha 2015, s. 204, 213–214.

byli zatlačeni na Daleký Východ.“²⁹⁹ Jak již bylo jednou konstatováno, pro komunisty českoslovenští legionáři představovali nepřítele, a to nejpozději od tzv. čeljabinského incidentu v květnu 1918,³⁰⁰ proto nepřekvapí podobná negativní hodnocení.

Václav Husa se v *Československých dějinách* roku 1961 zabývá spíše májovou manifestací a různými vzpourami připisovanými na vrub vzestupu sovětů, ale alespoň se zmiňuje o T. G. Masarykovi (jehož „činnost však byla velmi vzdálena revolučnímu smýšlení lidových vrstev“), Mafii (sic!) a Československé národní radě (v uvozovkách).³⁰¹ Nechybí ani československé legie, jejich „zavlečení do boje proti sovětské moci buržoazním vedením v čele s Masarykem“, ani jejich marxisticky uvědomělejší československé protějšky v Rudé armádě.³⁰² Pokud jde ovšem o skutečné zavlékání do bojů, historici se shodují, že hlavní vina padá na stranu bolševiků. Richard Pipes uvádí, že T. G. Masaryk původně vydal rozkaz nevměšovat se do ruských problémů a situaci změnil až L. D. Trockij, když Čechoslovákům navzdory předchozí dohodě nařídil vydat zbraně, zastavit jejich transport a pod pohrůžkou koncentračních táborů jim nařizoval vstup do rudé armády nebo pracovních čet.³⁰³

Československé dějiny z roku 1976 trojici T. G. Masaryk, E. Beneš a M. R. Štefánik již zásluhy o vznik státu neupírají a ani je v tomto kontextu nijak nehaní, zato o legionářích v Rusku se vyskytuje jen krátká zmínka a jako obvykle je jejich kontrarevoluční činnost kladena do protikladu vůči pozitivněji vnímaným Čechoslovákům, kteří se rozhodli podpořit sovětské hnutí.³⁰⁴

V *Dějepis* II z roku 1984 se už T. G. Masaryk ani legionáři nevyskytují vůbec

---

²⁹⁹ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*, s. 101.

³⁰⁰ Robert SAK, *Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku (1914–1920)*, Jinočany 1996, s. 28.

³⁰¹ V. HUSA, *Československé dějiny*, s. 179.

³⁰² V. HUSA, *Československé dějiny*, s. 177–179.

³⁰³ R. PIPES, *Dějiny*, s. 179.

³⁰⁴ J. PÁTEK, *Československé dějiny*, s. 12–23.

(o větších podrobnostech nemluvě), zato zde žák nalezne celou kapitolu *Vliv Velké říjnové socialistické revoluce na vznik Československa*. Jak přesně například popisovaný vznik Slovenské republiky rad přispěl podle autora k vytvoření Československa, zůstává neobjasněno.³⁰⁵ Pokud jde o odbornou literaturu, Karel Pichlík, jeden z předních odborníků na dané téma, ještě v roce 1996 psal, že „ruská revoluce povzbudila naděje neplnoprávných středoevropských národů“ a „vyvolala spontánní protirakouský odpor.“³⁰⁶ V novější literatuře se však již podobné názory potvrdit nepodařilo.

V *Dějepis pro 3. ročník gymnázia* z roku 1987 se již hlavní postavy vzniku Československa objevují. T. G. Masaryk, E. Beneš a M. R. Štefánik jsou zmiňováni v souvislosti se založením Československé národní rady v Paříži (a Masaryk navíc ještě v souvislosti se svými úvahami o monarchistickém Československu, což má dokládat nerozhodnost buržoazie) a dojde i na odsuzovaný, ale alespoň popsáný intervenční zásah československých legií v Rusku.³⁰⁷

Patrně nejucelenější vypravování o Čechách a Slovácích za první světové války nabízí *České a československé dějiny II*, které se v jednolitěm textu věnují domácí situaci za války od ekonomické situace a názorů veřejnosti až po obligátní postavy T. G. Masaryka, E. Beneše (hodnoceném jako „duše veškerého organizačního úsilí“³⁰⁸) a M. R. Štefánika, ale i domácích politiků a odbojářů, a navíc zahrnuje důležité politické dokumenty jako manifest českých spisovatelů, Tříkrálovou nebo Washingtonskou deklaraci (ze kterých řadu lze najít v plném znění v dokumentech a materiálech ve zvlášť vydaném svazku příslušejícím k dané edici

---

³⁰⁵ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*, s. 90–91.

³⁰⁶ Karel PICHLÍK – Bohumír KLÍPA – Jitka ZABLOUDILOVÁ, *Českoslovenští legionáři (1914–1920)*, Praha 1996, s. 85.

³⁰⁷ J. SÝKORA a kol., *Dějepis*, s. 44–46.

³⁰⁸ J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*, s. 61.

učebnic³⁰⁹). Úsek obsahuje samozřejmě informace o zahraničním i domácím odboji.³¹⁰

Již dříve představená příručka pro maturanty a uchazeče o studium na vysokých školách, která navenek nijak zaměřená na české dějiny nedeklaruje, T. G. Masaryka, E. Beneše a M. R. Štefánika představuje jako jasné a aktivní hybatele událostí. „*Stanuli před obrovským úkolem: přesvědčit Dohodu, aby mezi své válečné cíle zahrnula likvidaci habsburské monarchie a vznik samostatného československého státu.*“³¹¹ Text jednoznačně prohlašuje, že „*vystoupení českého a slovenského národa (Martinská deklarace) samo o sobě, Masarykova zahraniční akce a zejména rozhodnutí Dohody, určující vojenské síly v Evropě, byly těmi faktory, které vznik Československé republiky umožnily.*“³¹² Příručka se relativně obsírně zabývá podrobnostmi o domácím odboji a objevují se v ní nejen osobnosti jako K. Kramář, A. Rašín, ale i V. Dyk či A. Masaryková, stejně tak jako pojmy typu Mafie (sic!), Český svaz, Tříkrálová deklarace a podobně, takže ze současného hlediska se co do objemu informací dostává poměrně vysoko nad běžný středoškolský rámec. V mezích výkladu o zahraničním odboji mapuje pohyby T. G. Masaryka, E. Beneše a M. R. Štefánika a zpravuje o jejich úsilí na daném místě, ale i zde jde nad tento rámec a zmiňuje osobnosti známé spíše studentům historie, jako jsou Francouz E. Denis či člen agrární strany J. Dürich. Nechybí Pittsburská dohoda, Washingtonská deklarace, zkrátka žádný významnější politický milník. Pokud jde o legie, jsou zde zmiňovány okolnosti jejich vzniku, počty mužstva, několik jejich členů i takzvaná sibiřská anabáze, avšak oproti velice podrobnému popisu politických událostí jsou jejich konání a motivacím věnovány pouze dva relativně krátké odstavce, které zdůrazňují především defenzivní charakter jejich střetů s bolševiky a touhu vrátit se domů.³¹³

---

³⁰⁹ Josef HARNA (ed.), *České a československé dějiny III. Dokumenty a materiály*, Praha 1992.

³¹⁰ J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*, s. 58–65.

³¹¹ J. JUNG (ed.), *Dějepis*, s. 74.

³¹² Tamtéž, s. 75.

³¹³ Tamtéž, s. 73–79.

V drobném „učebním textu pro základní a pro střední školy“ *Dějiny československé republiky* z roku 1994 téma československého odboje a vzniku státu zcela dominuje a většinu výše jmenovaného doplňuje ukázkami z celé řady pramenů, a přestože cituje i známější dokumenty, zajímavé jsou především ukázky těch obskurnějších, jako například *Z výzvy M. R. Štefánika ‚Kto za pravdu horí‘* či *Z telegramu vojenského komisaře sovětské vlády Lva Trockého o odzbrojení Československých legií*.³¹⁴

V případě *Dějiny 20. století* Janů Kuklíkových se československému dění nedostává téměř žádného prostoru a text se věnuje jednotlivým frontám a vývoji na nich, stejně jako dalším jevům a událostem s významem pro celý konflikt (například 14 bodů prezidenta W. Wilsona). To je velice pravděpodobně způsobeno tím, že učebnice je součástí širší ediční řady, kam spadá i učebnice *České dějiny II* Roberta Kvačka.³¹⁵ Toto striktní rozdělení zašlo tak daleko, že o v nadpisu této podkapitoly zmiňovaných československých osobnostech není v textu o první světové válce ani zmínka a Československo samotné je pouze vyjmenováno v řadě vzniknuvších států.³¹⁶

Moderní dějiny pro střední školy také legionářům věnují několik vět a jeden odstavec pak jejich sibiřské anabázi, ale mnohem větší prostor je věnován odboji politickému, ať už domácímu či zahraničnímu. Nechybí Maffie, žádná z velkých postav typu T. G. Masaryk, E. Beneš, M. R. Štefánik, Karel Kramář či jednotliví muži 28. října a co se týče politických dokumentů, zachází učebnice až do pro potřeby středních škol snad nadbytečných detailů, když se objevuje například manifest českých spisovatelů, císařský manifest, Andrásyho nóta, tříkrálová deklaráce, martinská deklaráce a dokumenty americké provenience, jmenovitě Pittsburská a Clevelandská dohoda a Washingtonská deklaráce, všechny tyto dokumenty se

---

³¹⁴ J. JANOVSÝ, *Dějiny Československé republiky*, s. 3–15.

³¹⁵ Robert KVAČEK, *České dějiny II*, Praha 2002.

³¹⁶ J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*.

objevují v rychlém sledu v jediném odstavci.³¹⁷

Poznatky z analýzy tohoto tématu tedy lze shrnout zhruba následovně: téma legionářů a zahraničního odboje se kupodivu objevuje téměř všude, nejdůležitější je pro svazky pocházející z 90. let a pro ty, které se zaměřují na československé dějiny. U novějších učebnic se jim dostává relativně spíše menšího, byť stále významného prostoru. U starších zase překvapuje již fakt, že se téma pravidelně vyskytuje, legionáři i jejich vůdcové se však objevují buď jako antagonisté, nebo alespoň jako ovládané figurky bez vlastní vůle.

3.2.4. Průběh válečných operací

Průběh samotných válečných událostí první světové války je jedno z mála témat, u kterých lze očekávat určitou shodu mezi učebnicemi vydávanými za komunistického režimu před rokem 1989 a za demokratického po něm. Předměty ideologických sporů jsou typicky příčiny a důsledky událostí, tedy smysl dění, nikoliv dění samotné (ačkoliv i takové spory se mohou objevovat). Výchozím předpokladem výzkumu učebnic tedy bylo, že v této otázce by se jednotlivé texty učebnic neměly zásadně rozcházet.

Nejstarší zkoumaná učebnice pro základní školy od Karla Bartoška v důsledku rozdělení učiva, které zde začíná až ruskými revolucemi, průběh války vůbec nepopisuje. Dané téma chybí i v některých učebnicích věnovaných československým dějinám, proto již nebudou v tomto oddíle zmiňovány.

Dějepis 9 z roku 1978 se ve výkladu o průběhu války nejvíce zabývá postojí lidu, sociální demokracie či V. I. Lenina, samotným vojenským operacím se zde určitého prostoru ale dostalo, ať už jde o německý útok vedený přes neutrální Belgie, postupné zapojování menších účastníků konfliktu či klasické rozdělení na západní, východní a srbskou frontu (které je věnována celkem jedna věta). Přestože popis válečných událostí je zde extrémně vágní

---

³¹⁷ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*, s. 24, 29–30.

a nelze v něm nalézt ani jeden název operace, bitvy, vojevůdce či čehokoliv podobného s výjimkou tradičního Verdunu a Sommy, objevuje se něco, co ve většině starších (i středoškolských) učebnic chybělo: živější popis frontové válečné reality.

V žádné z dalších zkoumaných učebnic vydaných před rokem 1989 se nenachází text zobrazující taktiku či dokonce lidský prožitek na frontě tak, jako je tomu v tomto úryvku: „*Vojska si budovala souvislá, mnoho kilometrů do hloubky sahající zákopová pásma, vyzbrojená kulomety a děly a zesílená betonovými a pancéřovými prvky. Taková obranná pásma nebylo možno prolomit ani několikadenní dělostřeleckou palbou. Na obou stranách se neustále bojovalo bez výrazného vítězství. Bylo při tom zničeno obrovské množství válečného materiálu, především ale na obou stranách v krupobití granátů a salvách kulometů krvácely statisíce vojáků.*“³¹⁸ Jedná se o vzácný projev snahy přiblížit žákovi určitou realitu namísto politického shrnutí situace. Podobně působí i ve své době stejně ojedinělý výčet nové techniky a výzbroje zahrnující plyny, plamenomety, tanky či letadla.

I v odborné literatuře se projevuje trend příklonu ke každodennosti, v kontextu první světové války je nutno zmínit především *Nešťastnou válku* Nialla Fergusona³¹⁹ nebo *Bratrstvo* Dalibora Váchy.³²⁰ Snahu sestoupit od vzletných a obecně platných závěrů ke konkrétnímu uvažování a činům jednotlivých (a často i relativně nevýznamných) hodnostářů a osvětlit váhu prostého lidského faktoru na dějinné události lze ale zpozorovat i u děl, jako je *Katastrofa 1914*³²¹ nebo *Náměsíčníci*³²² a *Mírotvorci*³²³.

V modernějších učebnicích je toto spíše pravidlo nežli výjimka. Přestože

---

³¹⁸ M. DOHNAL, *Dějepis*, s. 12.

³¹⁹ N. FERGUSON, *Nešťastná válka*.

³²⁰ D. VÁCHA, *Bratrstvo*.

³²¹ M. HASTINGS, *Katastrofa*.

³²² Ch. CLARK, *Náměsíčníci*.

³²³ M. MACMILLANOVÁ, *Mírotvorci*.

politicko-diplomatický výklad rozhodně nechybí, často se zde objevuje právě větší důraz na lidskou, humánní a každodenní stránku, ale i na samotný průběh vojenských operací, které jsou ve starších textech upozaděny.

Dějepis pro osmou třídu základní školy od Veroniky Válkové věnuje samotnému průběhu první světové války stránky zhruba tři stránky (i zde se totiž mísí s tématy zkoumanými odděleně a ztěžuje tak přesnější určení). Žáci zde nevystačí se západní, východní a srbskou frontou a vyjmenováním řady států účastnících se těchto bojů, mezi kterými se objevují i relativně méně významné válčící země jako Portugalsko či Řecko, objevují se i bitvy na Marně, u Verdunu, na Sommě. Opět jsou, tak jako u moderních učebnic tradičně, zmiňovány především technické pokroky s přímým dopadem na praktické vedení války, ať jde o rychlopalné zbraně a výkonnější dělostřelectvo, letectvo, ponorky, tanky, bojové plyny i jiné. Tentokrát se přidává personální změna na habsburském trůnu v podobě nástupu Karla I., ačkoliv tento fakt není dále nijak rozvinut a působí tak jako trochu prázdná informace. I v tomto případě se ruské dění prolíná s příběhem světové války. Stojí za zdůraznění, že text zde vysloveně uvádí, že vystoupení Ruska z války Centrální mocnosti na západní frontě posílilo, což je v přímém rozporu s dříve uváděným výkladem z dob před listopadem 1989. Konec války je vysvětlován všeobecným vyčerpáním Centrálních mocností.³²⁴

Důraz na lidskou stránku konfliktu je obzvláště patrný v případě *Dějpisu 8* z roku 2010. Tématu průběhu války se po odmyšlení všech příbuzných témat projednávaných v odlišných kapitolách této práce věnuje asi pět až šest stránek, objevuje se i velká mapa znázorňující vojenské manévry. Psanému textu ale dominují témata jako očekávání veřejnosti (krátká a rozhodná válka) a následná konfrontace s realitou moderního konfliktu (jedna kapitola dokonce nese název *Ani peklo nemůže být tak strašné*). Místo podrobného popisu tažení zde figuruje triáda západní, východní a tentokrát „jižní“ fronty, zato se v textu objevuje blesková

---

³²⁴ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*, s. 132–135.

válka, zákopová válka, jednotlivé vědeckotechnické bojové vymoženosti a v neposlední řadě mnoho každodenních informací, ať už se jedná o zamoření množstvím kryсами, blech a vší. Nechybí ani citáty jednotlivých šokovaných vojáků. Jako důvody ukončení války zde figuruje vyčerpání Německa i Rakousko-Uherska a vstup USA do války na straně Dohody.³²⁵

V *Hravém dějepise* z roku 2018 jsou průběhu války deklarovaně věnovány čtyři stránky učebnice, první se nicméně zabývá spíše jejím rozpoutáním. Následně jsou zběžně popisovány všechny evropské fronty včetně některých bitev (Marna, Somma, Verdun, Piava) a zmíněna je i nová bojová technika. Text má nicméně problémy s vyvážeností (například tři bitvy ze západní fronty, žádná z východní) i s chybami faktickými, jako je vlčí mák vykládaný coby symbol spojovaný s Verdunem, či tiskovými („*prezident Wllson*“).³²⁶

Z hlediska historického je samozřejmě nemyslitelné, aby několik málo odstavců v těchto učebnicích pro základní školy adekvátně shrnulo to, čím se v odborné literatuře většinou zabývá celá obsáhlá syntéza.³²⁷ Reprezentativní výběr je v takovéto situaci téměř nemožný, stejně jako jakýkoliv pokus o přiblížení životní situace vojáků obecně. Zajímavá je zajisté obecná fascinace moderní válečnou technikou a zákopovou válkou, kterým je věnována pozornost všude, přestože rozhodně nejsou charakteristické pro celý konflikt.

Ze zkoumaných středoškolských učebnic jsou nejstarší a zpravidla nejideologičtěji orientované *Dějiny nové doby* z roku 1954, kde je důraz kladen na politickou stranu konfliktu, a to konkrétně na „zradu dělnické třídy“ sociální demokracií, čímž se myslí pobízení k zapojení se do válečného úsilí spojené s nacionalistickým náhledem, oproti tomu pak protiválečné výzvy Lenina a Stalina („vyhlášení války válce“) a podobné. Objevuje se zmínka o zapojení většího počtu méně významných států, a ani popis bojových operací ovšem nechybí. K frontám

---

³²⁵ V. FRONK a kol., *Dějepis*, s. 133–144.

³²⁶ *Hravý dějepis*, s. 115–118.

³²⁷ Např. L. HART, *Historie*; M. GILBERT, *První světová válka*.

západní, východní a balkánské zde přibývá ještě zmínka o bojích v Africe, která ovšem zůstala zcela nerozpracována. Nechybí von Schlieffenův plán, a tentokrát nejsou upřeny zásluhy ani von Moltkemu, zrovna tak je v textu připomínán konec tohoto plánu v bitvě na Marňě a následná poziční zákopová válka. I zde jsou v podobném duchu jako v předchozím svazku zmiňovány ruské manévry v Prusku, Haliči a Karpatech, i zde ale chybí jakékoliv přesnější zeměpisné či personální detaily. Ruské problémy jsou zde exkluzivně popisovány jako problémy zásobování a „neschopnosti carského režimu“. Trochu větší pozornost je zde věnována i Srbsku a jeho konečné porážce a ústupu přes albánské hory. Ve výkladu o roce 1916 figuruje bitva u Verdunu a Brusilovova ofenziva na východní frontě. Výklad ponorkové války coby záminky pro vstup USA do konfliktu v roce 1917 rovněž nechybí. Text o první světové válce jako by byl ovšem po pěti stránkách náhle ukončen a namísto alespoň nějakého uzavření daného konfliktu je nadále pozornost věnována „Velké říjnové socialistické revoluci“ a následně vývoji Sovětského svazu.³²⁸

Dějiny doby nejnovější z roku 1955 nelze hodnotit o mnoho lépe. Na zhruba třech stranách zkoumaný průběh války se skutečně od známých faktů příliš neodlišuje, zmiňovány jsou hojně západní, východní i srbská fronta, německý plán bleskové války, následná poziční válka (zde se ještě neobjevuje dnes již tradiční označení „zákopová“), zmiňováno je mnoho slavných bitev jako třeba ta na řece Marňě, u Verdunu, na Sommě. Zajímavé je ale, že z operací vedených na ruské půdě není pojmenována ani jedna, ačkoliv o obecných pohybech armád (do Pruska, Haliče, Karpat) se hovoří. Zmiňován je vstup jednotlivých méně významných zemí do války (Rumunsko, Bulharsko), německá ponorková válka i zapojení USA „pod záminkou“ potápění civilních lodí. Poněkud kontroverzním se výklad stává až v momentě, kdy se narativ dostává k „Velké říjnové socialistické revoluci“, právě její hrozba spojená s domácími revolucemi měla totiž vázat německé síly a umožnit vítězství Dohody, zatímco reálně naopak

---

³²⁸ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*, s. 88–93.

bolševický puč uvolnil velký počet německých sil k bojům na západě.³²⁹ Za povšimnutí ještě stojí, že vůči třem stránkám popisujícím průběh války samotné se zde nachází sedmnáct stran odděleného výkladu o ruských revolucích a občanské válce, které jsou popisovány mnohem podrobněji, ale zřejmě nejsou vnímány jako součást první světové války.³³⁰

Přestože *Československé dějiny* Václava Husy pochopitelně bojovým akcím odehrávajícím se mimo územně vymezený záběr učebnice nevěnují žádnou pozornost, stojí za zmínku. Jednak se objevuje určitý popis každodennosti obsahující kolorit materiálního strádání, černého trhu, odvodů a podobně, ale především důraz na politický a národnostní útisk. Zde se objevuje poněkud silné tvrzení: „*Německá a maďarská buržoazie a šlechta chápaly válku jako vyhlazovací tažení proti Slovanstvu.*“³³¹ Pokud je nám známo, v žádném jiném zkoumaném textu se podobný názor neobjevuje a ani v současné odborné literatuře se pro něj nepodařilo nalézt podporu. Úvahy o úloze Slovanů byly sice běžné,³³² ovšem snad ani jedna strana neplánovala genocidu.

Poněkud extrémní případ představuje *Dějepis II* z roku 1984. V této učebnici totiž o průběhu válečných operací zazní jen pouhých pár vět promíšených s dalším výkladem. Je přitom třeba zdůraznit, že se nejedná o knihu zaměřenou pouze na československé dějiny. Kromě válečných záměrů a obecných frází o utrpení lidu pouze zmiňuje plán bleskové války proti západním spojencům a následného vržení všech sil proti Rusku, tento plán ale v důsledku zastavení postupu na Paříž nevyšel. Dále je naznačen vyčerpávající charakter nerozhodné války a rozhodující role „Velké říjnové socialistické revoluce“ a zapojení USA do války. Nic víc se v učebnici nenachází, průběh „první světové imperialistické války“ autoři zjevně nepovažovali

---

³²⁹ M. GILBERT, *První světová válka*, s. 498.

³³⁰ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*, s. 7–10.

³³¹ V. HUSA, *Československé dějiny*, s. 175–176.

³³² I. ŠEDIVÝ, *Češi*, s. 20, 137, 184

ani v nejmenším za důležitý, jednalo se o pouhou předeheru k ruskému dění.³³³

Dějiny 20. století Janů Kuklíkových se tématu věnují hned po části pojednávající o rozpoutání války. Text zmiňuje počet obyvatel zasažených válkou i totální charakter moderního konfliktu, který se právě civilního obyvatelstva dotýkal více než kdy dříve. Zabývá se militarizací ekonomiky a státními zásahy do ní, zapojování technických pokroků v podobě nové výzbroje, ale i morálními dopady konfliktu a „odlidštění“ jednotlivců. Až poté následuje popis válečných operací, které jsou oproti dřívější éře rozpracovány do mnohem větších podrobností. Žák již nevystačí s východní, západní a srbskou frontou a možná ještě bitvami u Verdunu a na Sommě. Kromě operace v Gorlici, bitvy u Yper, detailnějších informací o italské frontě či bojům na Siegfriedově obranné linii a řadě dalších se objevují i exotičtější bojiště jako Mezopotámie a Palestina, které ve všech zkoumaných učebnicích z dob komunistického režimu chyběly úplně, objevuje se i dříve řídko zmiňovaná Afrika, Asie a válka na moři. Pozornost je věnována i pokusům o uzavření míru. Ruská revoluce je zde svým zařazením sice pojímána jako součást prvoválečného dění, ale tomuto tématu je v této práci věnována jiná kapitola.³³⁴

Moderní dějiny pro střední školy zahrnují prakticky všechny oblasti války, které si lze představit. Západní a východní fronta a „vedlejší bojiště“ se zde nejen objevují, ale každá tvoří podnadpis a jsou na poměry školních učebnic zpracovány velmi podrobně. Kromě technických vymožeností a popisu zákopové války se zde objevují i málo známé pojmy jako Nivellova ofenziva, zmínky se dostane koloniálním vojákům britského dominia, bojům v Kamerunu a Togu či u Gallipoli, u Tannenbergu a Mazurských jezer, Gorlické, Brusilovově i Kerenského ofenzivě, řada jednotlivých bitev se objevuje i u srbské a italské fronty. K tomu je třeba připomenout rovnou několik map zobrazujících jednotlivá tažení. Zkrátka co se týče vojenské

---

³³³ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*, s. 78–80.

³³⁴ J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*, s. 12–26.

stránky první světové války, tato učebnice je zobrazuje zdaleka nejkompexněji. Nechybí ovšem ani dříve zmiňovaná humánní stránka. Stranou hlavního textu se lze dočíst řadu podrobností ohledně psychologie bojujících pěšáků, „verdunského mlýnku na maso“, pochybnostech ohledně samotného vedení války a podobně. Zvláštní pozornost je věnována i zobrazení konfliktu v literatuře. Upozaděna, avšak rozhodně nevynechána, je politická stránka konfliktu. Ovšem kupříkladu ve starších učebnicích a někdy i v moderní odborné literatuře se objevující polemika ohledně role sociální demokracie nebo dalších stran v umožnění války³³⁵ jako takové se zde vůbec nevyskytuje – zrovna tak jako politický pacifismus v jakékoliv formě. Negativní pohled na válku vlastně reprezentuje jen hrstka pramenů pocházejících od účastníků bojů a celkové vyznění textu je suché a nezaujaté. To ale připomíná teoretickou otázku, jaká je vlastně úloha školního dějepisu. Jestliže marxistickému výkladu vládly odsudky a informací se příliš nedostávalo, zde je situace obrácená snad až příliš.³³⁶

Žádný další zkoumaný text se samotným průběhem války nezabývá, popřípadě tak činí pouze v československém kontextu, který do této kapitoly nepatří. Výchozí předpoklad, že učebnice starší a novější by se v tomto tématu neměly příliš rozcházet, se naplnil jen částečně. Zatímco faktické informace, jako kdo na čí straně bojoval, si samozřejmě neodporují, celý výklad je pojat velmi rozdílným způsobem. Především u moderních učebnic se obecně průběhu první světové války dostává většího prostoru. Zatímco v učebnicích z dob socialismu jsou válečné operace jen načrtnuty a větší prostor často dostává civilní zázemí, v moderních učebnicích je často vidět snaha o komplexní přístup a zejména přiblížení dobového prožitku žákům.

---

³³⁵ Ch. CLARK, *Náměsíčníci*, s. 527.

³³⁶ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*, s. 12–14, 21–25.

3.2.5. Důsledky války

Ve způsobu, jakým jsou popsány důsledky války, lze očekávat dost možná největší rozdíly vůbec, a to jak mezi učebnicemi staršího data vydání z doby před listopadem 1989 a těmi novějšími, ale zároveň i mezi učebnicemi dějin světových a dějin československých, popřípadě českých. Podobně jako u jejich příčin jsou totiž i výsledky první světové války široce otevřeny interpretacím, které mají tendenci lišit se více než historická fakta například ohledně průběhu jednotlivých bojů.

Alespoň částečně se zároveň dá tvrdit, že vnímání výsledků války by mělo mít významnou souvislost s vnímáním jejích příčin. Je-li kupříkladu válka interpretována marxisticky jako jakási doznívající křeč starého systému, jejím vnímaným výsledkem bude pravděpodobně vznik systému nového. Pokud je vznik první světové války vykládán jako politická interakce jednotlivých mocností, pak lze zase očekávat interpretaci jejích výsledků spíše v politické rovině, tedy na úrovni smluv, rozpadu státních celků a podobně. A je-li v textu kladen důraz na osobní prožitek, s velkou pravděpodobností se mezi dopady konfliktu objeví jeho oběti a různé společenské proměny.

Nejstarší zkoumaná učebnice pro střední školy, *Dějepis 9* Karla Bartoška, zůstává zcela v zajetí revolučního narativu, jak už ostatně bylo několikrát v předchozích částech práce naznačeno. Význam první světové války dle autora tkví v probuzení revolučních mas „pracujících“ způsobeném válečným utrpením. Kromě ruských revolucí se objevuje i kontext československý, kdy je sice nepřímou uznán vliv války na vznik tohoto státu, ale je opět interpretován především na bázi společenských rozdílů a nerovností, které se v době konfliktu projevovaly. Hlavně proto je vznik Československé republiky interpretován spíše jako prohra, jelikož stát zůstal „buržoazním“ namísto dokonání proletářské revoluce. V této souvislosti je zmiňována i Slovenská republika rad. V textu bohužel nelze snadno rozlišit, kde ve výčtu socioekonomických problémů autor spatřuje ještě dopady války, a kdy jde již o pouhé projevy

kapitalismu, ostatně se dá říci, že silně marxističtí autoři tohoto období mezi nimi nijak zásadně nerozlišují a válku pojímají jako projev imperialismu a kapitalismu. Celá osa výkladu o Československu směřuje až ke vzniku Komunistické strany Československa. Z žádného jiného hlediska dopady konfliktu již zkoumány nejsou.³³⁷

K tématu dopadů první světové války se vyjadřuje i Miloň Dohnal v dějepisu pro deváté třídy. První v pořadí jsou opět ruské události, separátní mír (kterýžto termín v žádné z dalších zkoumaných socialistických učebnic nezazněl), vliv „Velké říjnové socialistické revoluce“ na protiválečná hnutí jinde v Evropě, objevují se ale i (poněkud nepřesné) počty obětí: „*Deset miliónů vojáků padlo na frontách, téměř dvacet miliónů bylo zraněno nebo zmrzačeno a přes třicet miliónů lidí zahynulo hladem, podvýživou a nemocemi. Zničené hodnoty hospodářské a kulturní se ani nedají spočítat.*“³³⁸ Historik Niall Ferguson uvádí několik různých údajů o výši vojenských ztrát a dochází k číslům okolo 32 milionů padlých, zraněných, ale i zajatých.³³⁹ Dohnal místy ale také používá pro popis událostí neobvykle expresivní výrazy, jako „krvavá jatka“. Dohnalova učebnice tedy potvrzuje, že i za socialismu bylo možné do výkladu dějin vnést pohled na lidskou cenu konfliktu.

Text se pak relativně podrobně věnuje i rozpadu Rakousko-Uherska a vzniku Československa, ale zrovna tak mírovým jednáním v Paříži, vzniku nástupnických států, Společnosti národů, Malé dohody, intervencím v ruské občanské válce (zde „intervence proti sovětské moci“) a podobně. Celkově se jedná patrně o informačně nejvyváženější ze zkoumaných učebnic z období před listopadem 1989.³⁴⁰

Dějepis 8 z roku 2008 znamená v tomto ohledu velký posun. K počtům obětí, hospodářskému rozvratu a sociálním problémům přidává ještě další témata, jako například

---

³³⁷ K. BARTOŠEK, *Dějepis*, s. 7–12, 17–20, 31–46.

³³⁸ M. DOHNAL, *Dějepis*, s. 32–51.

³³⁹ N. FERGUSON, *Nešťastná válka*, s. 260–261.

³⁴⁰ Tamtéž.

technický pokrok či emancipace žen, ale také se poprvé v této souvislosti objevuje odstavec o španělské chřipce, která v učebnicích představuje poměrně nedocenené téma. Následně se narativ zaměřuje na československé dění a učebnice tak spojuje to, co je někdy oddělováno, tedy světové i české dějiny. Těm druhým je věnována relativně menší pozornost, ale vztah války a vzniku Československa je zde vyjádřen především akcí československých legionářů a díky nim vydobytém mezinárodním uznání budoucího státu.³⁴¹

I začátku kapitoly *Konec starého světa v Dějepise 8 pro základní školy a víceletá gymnázia* z roku 2010 jednoznačně dominují lidské oběti, ať už ve formě tabulky s počty mobilizovaných a padlých podle národnosti, vyobrazením náhrobku či následujícími větami: „Každý padlý voják měl své vlastní jméno, svoji tvář, svůj osud. V české krajině dodnes nacházíme pomníčky a kříže, které připomínají jejich památku. Určete, na které frontě bojoval Josef Příbyl a zda měl rodinu.“³⁴² Jde nepochybně o snahu žákům přiblížit a zosobnit jinak neosobní statistiky škod a padlých. Autor ovšem neopomíná ani politiku s jejím rozpadem německé a rakousko-uherské říše či bolševickou revolucí, versaillský mírový systém, pohraniční, ekonomické i sociální problémy nově vzniklých států, to vše navíc představuje jednoduše, stručně a přehledně, jak bude ještě demonstrováno v kapitole věnující se formě učiva.³⁴³

Hravý dějepis 8 rovněž zdůrazňuje lidské a ekonomické oběti a kupříkladu i výskyt španělské chřipky, na druhou stranu i emancipaci žen, vliv na umění či vznik nových států (včetně vyhlášení Československa). Změny ideologického a geopolitického rázu a jejich implikace do budoucnosti ovšem vůbec nijak nereflektuje.³⁴⁴

Při systematickém postupu od nejstarší zkoumané učebnice středoškolské je jako první

---

³⁴¹ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*, s. 135–139.

³⁴² V. FRONK a kol., *Dějepis*, s. 140.

³⁴³ Tamtéž, s. 140–145.

³⁴⁴ P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis*, s. 123.

nutné uvést opět *Dějiny nové doby*. Hlavní osu vyprávění po válce přebírají ruské události a válka samotná se ze záběru jaksi ztrácí. Mimoděk jsou také zmíněny ruské válečné ztráty. I zde bolševismus přebírá zodpovědnost za zdánlivě nesouvisející události, jako je vytvoření všech nově vzniklých států (který zřejmě způsobil z Ruska podporovaný proletariát, byť autor uznává, že po vzniku těchto států a národním osvobození ještě přichází ne vždy úspěšná fáze bojů za osvobození sociální). Za doprovodu mnoha invektiv se ovšem objevuje i krátký výklad o poválečném uspořádání světa: „*Konec světové války postavil před imperialisty úkol rozdělit si kořist. A tak začalo jednání o mír.*“ V této interpretaci museli vyjednaváči však pouze „*vzít na vědomí vznik nových států*“. To se rozhodně neshoduje s názory současné odborné literatury, která se, tak jako v třeba v případě *Kapitol z dějin mezinárodních vztahů*, podrobně diplomacií rozhodující pro vznik nových států zabývá.³⁴⁵

Rozložení sil po válce je ovšem popsáno celkem fakticky správně, byť velice vágně, ať už se jedná o změny územní, mocenský vzestup Spojených států, či dokonce i vznik Společnosti národů (ačkoliv zde jejím účelem mělo být jen společné tažení proti Sovětům). I ve zvlášť rozebíraném případě Československa je důraz opět kladen na poválečný „zápas o charakter“ tohoto státu.³⁴⁶

V *Dějínách doby nejnovější pro 11. postupný ročník* téměř není co analyzovat, jelikož otěže narativu v roce 1917 zcela přebírá pohled na rodící se sovětskou moc a v jiném kontextu se učebnice již první světovou válkou nezabývá. Konflikt zkoumaný v této práci je tak odstaven do role jakéhosi revolučního podhoubí, ačkoliv některé jeho důsledky se dále promítají do příběhu ruských revolucí: brestlitevský mír, částečná okupace ruského teritoria, zahraniční intervence a jiné, nejedná se však o žádný ucelený výklad, pouze jakoby mimoděk pronášené

---

³⁴⁵ D. MORAVCOVÁ – P. BĚLINA, *Kapitoly*, s. 23–43.

³⁴⁶ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*, s. 90–130

poznámky rozprostřené napříč celými kapitolami textu.³⁴⁷

Středoškolský *Dějepis II* z roku 1984 patří k těm socialistickým učebnicím, které alespoň částečně dokončují svůj velice stručný výklad o první světové válce předtím, než se zcela zaměří na téma „Velké říjnové socialistické revoluce“. I tak ovšem tato událost ke skončení války nerozlučně patří, protože podle dané učebnice rozhodnutí válečného konfliktu způsobila právě „Velká říjnová socialistická revoluce“ tím, že zapříčinila vzpoury ve všech vojscích a měla rozhodující vliv na ukončení války, rozpad Rakousko-Uherska, kapitulaci Osmanské říše a donutila Německo uzavřít mír. Samozřejmě bez dalšího objasňování případných souvislostí mezi těmito skutečnostmi. Dále pak již panuje známá situace, kdy je válka především vnímána jako spouštěč revoluce a jejími dalšími dopady se text nezabývá.³⁴⁸

Dějepis pro 3. ročník gymnázia z roku 1987 obsahuje pro toto téma zdánlivě relevantně nazvanou podkapitolu *Výsledky první světové války. Příčiny, projevy a následky první etapy všeobecné krize kapitalismu, rozmach revolučního hnutí v Evropě*. Nejprve se opět hovoří o neodmyslitelné „Velké říjnové socialistické revoluci“ spouštějící sociální hnutí a protesty, vznik republik rad a komunistických stran. V tomto kontextu je vnímána i „krize koloniálního systému“. Hluboko v dané kapitole se ovšem skrývá alespoň krátký úsek *Versaillská smlouva*, kde se hovoří o vzniku nových států, posílení USA, založení Společnosti národů, dokonce i tzv. Malé dohody, další osu narativu pak tvoří zakládání komunistických stran napříč Evropou.³⁴⁹

Válka samozřejmě skončila a měla své značné důsledky i v menším měřítku československých dějin v provedení Václava Husy. Až na obligátní formulky o vlivu „Velké říjnové socialistické revoluce“ a krátký popis působení jak československých legií, tak

---

³⁴⁷ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*, s. 3–34.

³⁴⁸ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*, s. 78–85.

³⁴⁹ J. SÝKORA a kol., *Dějepis*, s. 53–79.

rudoarmějců, se ovšem neobjevuje nic nečekaného, pouze prostý, fakticky správný a poměrně podrobný popis procesu vzniku Československa, a to včetně jeho západně orientovaných aktérů typu T. G. Masaryka a E. Beneše,³⁵⁰ jak ukazuje i přehled četnosti výskytu pojmů.³⁵¹

Československé dějiny Jaroslava Pátka poválečné téma začínají poměrně dobře zpracovaným úvodem, z nějž alespoň malá část vypadá takto: „*Podepsáním příměří 11. listopadu 1918 v Compiègneském lese ve Francii skončila do té doby nejstrašnější válka v dějinách lidstva, 1. světová válka. Na bojištích padlo přes 13 miliónů vojáků, byly zničeny statisíce objektů. Hospodářský rozvrat zejména v Evropě dosáhl katastrofálních rozměrů. Průmyslová a zemědělská výroba klesla hluboko pod předválečnou úroveň.*“³⁵² V tomto duchu se úvod nese i dále a směřuje sice k revolucím dělnické třídy, na druhou stranu se jedná o vzácný příklad snahy zasáhnout svého čtenáře nejdříve v emocionální rovině, což se v socialistických učebnicích s občasou výjimkou v případě textů Miloně Dohnala jinak neděje. Přehnané teze o vlivu ruských událostí se sice i zde objevují, ale jsou spíše upozaděny a rozsáhlý prostor zabírají ponejvíce již politické dějiny modernějšího formátu, poprvé se mezi zkoumanými učebnicemi kupříkladu objevuje úplný výčet mužů 28. října, dokonce se vyskytují i jména některých stran (tedy i jiných než té komunistické, případně i v jiných učebnicích příležitostně osočované sociálně demokratické). Téměř nestranně se hovoří o taženích potlačujících socialistická hnutí v Maďarsku či Zakarpatské Ukrajině. Až nečekaná pozornost (vzhledem k československé orientaci učebnice) je zde také věnována mírovým jednáním v Paříži, a to včetně následující formulace: „*Podepsáním mírových smluv byla právně kodifikována existence ČSR v rámci nové rovnováhy sil v Evropě.*“³⁵³ Něco podobného by ve většině zkoumaných marxistických učebnic působilo naprosto nepatřičně. Takový posun od

---

³⁵⁰ V. HUSA, *Československé dějiny*, s. 176–186.

³⁵¹ Příloha 3.

³⁵² J. PÁTEK, *Československé dějiny*, s. 9.

³⁵³ Tamtéž, s. 21.

revolučního étosu k respektování práva či mezinárodních jednání je v knize vydané v roce 1976 výjimečný. Poválečná kapitola je dovedena až do roku 1920 a hovoří se v ní ještě o celé řadě problémů spojených s právě skončenou válkou, ať už je to intervence v Rusku či hospodářské a sociální problémy.³⁵⁴

Lze očekávat, že učebnice vydané po roce 1989 by se měly ubírat spíše směrem naznačeným právě v dílech Miloně Dohnala a Jaroslava Pátka, to znamená zaměřovat se na humanitní, politické a společenské dopady (čímž je myšlena hlubší analýza nežli konstatování ve smyslu „celý vývoj určovala Velká říjnová socialistická revoluce“). To ovšem platí jen částečně. Zejména u dvou svazků zabývajících se československými dějinami, tedy *České a československé dějiny II* z roku 1991³⁵⁵ a *Dějiny československé republiky* z roku 1994³⁵⁶ se o nějakém hlubším zamyšlení o důsledcích války nedá vůbec hovořit. Kromě krátké zmínky o válkou způsobovaném průběžném hospodářském úpadku Rakousko-Uherska výklad jednoduše přechází od nejrůznějších dokumentů, jako je Washingtonská deklarace, a odbojových akcí ke vzniku republiky a jejímu formování, aniž by se zde promítal jakýkoliv obecnější pohled na výsledek války, byť třeba i relevantní v národním kontextu, a to s výjimkou versailleského mírového systému. I ten je ovšem zmíněn jenom jako jedna z příčin vzniku Československa. Naproti tomu jednotlivé personální, právní a podobné podrobnosti jsou zde líčeny do nebývalých detailů. Hovoří se o ústavě, hraničních sporech (nechybí ani republiky rad, stěžejní téma starších učebnic), národnostní otázce, ale z politického hlediska je rovněž zmiňována i problematická sociální situace vedoucí k radikalizaci dělnictva.

Středoškolská učebnice *Dějiny 20. století* využívá komplexnější náhled. Věnuje se geopolitickým změnám včetně vzniku nových států a posílení postavení Spojených států,

---

³⁵⁴ Tamtéž, s. 5–32.

³⁵⁵ J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*.

³⁵⁶ J. JULIUS, *Dějiny*.

sociálnímu a nacionálnímu radikalismu, ale zároveň hovoří o „varovné výčitce 25 milionů mrtvých“ a touze vybudovat lepší nový svět, ať už v podání W. Wilsona a demokracie nebo V. I. Lenina a komunismu. V kontextu těchto úvah se pak objevuje i vznik Společnosti národů, již ne jako protisovětského mocenského nástroje, ale jako součást těchto idylických představ ohledně budoucnosti.³⁵⁷ O obecné otevřenosti vůči podobným razantním idealistickým změnám objevující se v důsledku války hovoří i historik Martin Gilbert, který upozorňuje na dlouhodobější důsledky tohoto jevu.³⁵⁸

Jako poslední analyzovaná učebnice se zde opět objevují *Moderní dějiny pro střední školy*, jako obvykle informačně nejnabitější zdroj vědomostí. Žák zde nalezne poučení v zásadě o každém okruhu dopadů války, ať už jsou to její oběti (padlí, zranění, ale tentokrát například i ti s „podlomeným duševním zdravím“), případně ekonomické důsledky (zde nejen negativní, hovoří se například o rozvoji nespécifikovaných průmyslových odvětví), ale i společenské změny, jako je rozšíření ženského volebního práva, ale i politické radikalizace. Největší prostor je pak věnován geopolitické sféře, kde čtenář nalezne dopodrobna rozpracované údaje o Pařížské mírové konferenci i versailleském mírovém systému, seznam zastupitelů jednotlivých mocností, územních a státních změnách, teze o sebeurčení, sankce uvalené na Německo, v učebnicích poměrně vzácné rozpracování Saint-germainské, Neuillyské, Sèvreské a Trianonské smlouvy, založení Společnosti národů, Malé dohody, dokonce i problému Palestiny, přičemž se nejedná o pouhý seznam pojmů jako v některých jiných případech, ale ke každému se váže vlastní výklad. Úplně novou kapitolu potom představuje neméně podrobně rozpracovaný vznik Československé republiky. Tato kapitola se vrací až na začátek války a vznik státu tak neodmyslitelně propojuje s válečným odbojem i zahraniční akcí, a samozřejmě nechybí nic z obligátních dohod a deklarácí, z aktérů se vyskytuje nejen T. G. Masaryk, E.

---

³⁵⁷ J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*, s. 25–29.

³⁵⁸ M. GILBERT, *První světová válka*, s. 694–696.

Beneš a M. R. Štefánik, ale také úplný výčet mužů 28. října. Prostoru se dostává i pohraniční a národnostní situaci zděděné po období Velké války.³⁵⁹

Souhrnně lze konstatovat, že v tématu pohledu na výsledky války se naplnila výchozí hypotéza a rozdíly mezi učebnicemi, zejména z hlediska jejich data vydání, jsou velice výrazné. Z nejstarších učebnic se některé tématu nevěnují buď skoro vůbec, nebo čistě ideologicky, zatímco v pozdějších učebnicích vydaných před rokem 1989 je téma vykládáno o něco komplexněji, zahrnuje pohled diplomatický či humanitní. V 90. letech lze pozorovat mnohem větší zaměření na domácí dějiny, zatímco v učebnicích ještě mladšího data je již téma vykládáno v celé své šíři.

3.2.6. Pohled na Rakousko-Uhersko

Po tématu skončení války, která mimo jiné vedla k rozpadu habsburské říše a vzniku jednoho z jejích nástupnických států, Československa, je na místě zhodnotit rovněž vnímaný význam této změny. V předchozích kapitolách *Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš, Milan Rastislav Štefánik a československý odboj* či *Výsledky války* byl do jisté míry již demonstrován pohled na Československo, ale totéž je potřeba učinit ve věci Rakousko-Uherska.

Výchozí hypotéza je taková, že pokud učebnice starou říši budou vůbec nějak hodnotit, tedy spíše záporně, a to jak v případě svazků vydaných před rokem 1989, tak i těch novějších. Rakousko-uherský stát se totiž významně odlišoval od obou pozdějších režimů. Lze tak očekávat, že kritika z řad učebnic socialistických se bude orientovat spíše ideologickým a dogmatickým směrem a jejich rétorika bude směřovat spíše „protiimperialistickým“ směrem jako i v řadě již dříve diskutovaných případů, zatímco případnou kritiku učebnic novějších bude formovat zejména nedostatečná demokratičnost rakousko-uherského státu. Důležité pro tyto pohledy zpět je ostatně také to, že první světovou válku fakticky rozpoutalo právě

---

³⁵⁹ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*, s. 27–32.

Rakousko-Uhersko,³⁶⁰ ačkoliv, jak bylo ukázáno v kapitole *Příčiny války*, téměř nikde mu není zodpovědnost za tento konflikt přisuzována celá.³⁶¹

Dějepis 9 Karla Bartoška, nejstarší zkoumaná učebnice pro základní školy, tuto hypotézu zcela naplňuje, jelikož Rakousko-Uhersko je zmiňováno jen velmi vzácně a kromě přídomku „imperialistické“ lze jen těžko najít jakékoliv jeho hodnocení. Učebnice se zajímá o sociální bouře, protiválečný odboj a vznik tzv. republik rad a příležitostně pouze nezaujatě zmíní, pokud k těmto událostem docházelo právě na území zkoumaného státního útvaru.³⁶²

V novějším *Dějepisu 9* Miloně Dohnala ovšem již odvedení vojáci odcházejí bojovat „za monarchii a rakousko-uherského císaře,“³⁶³ což se sice nemusí zdát jako tak výrazná změna, ale jedná se o určitou diferenciaci v rámci onoho dříve neurčitého „bloku imperialistů“. Jako určitý pokrok lze vnímat i výskyt zmínky o atentátu na následníka rakouského trůnu, Františka Ferdinanda d'Este, jelikož se jedná o konkrétní doložitelnou událost vycházející z rakouské reality³⁶⁴ namísto pouhé neuchopitelné předurčenosti silami dějinného pokroku předpovídajících rozklad imperialismu.

*Dějepis 8 pro základní školy*³⁶⁵ Veroniky Válkové se již v podtitulu hlásí k celému novověku, takže je otázka, na kterou část výkladu o Rakousku se vůbec zaměřit. Značný podíl učebnice spadá pod kapitolu *Mezi revolucí 1848 a první světovou válkou* zkoumající všemožné společenské a technické změny v tomto období, což je pro potřeby této práce ovšem poměrně široký časový záběr. Z politické stránky věci zde vynikají úseky o vzniku Rakousko-Uherska a formování moderní občanské společnosti v Čechách, téma, které zahrnuje kromě boje za

---

³⁶⁰ Např. M. HASTINGS, *Katastrofa*, s. 29.

³⁶¹ Např. C. CLARK, *Náměsíčníci*, s. 372–375.

³⁶² K. BARTOŠEK, *Dějepis*, s. 7–38.

³⁶³ M. DOHNAL, *Dějepis*, s. 25.

³⁶⁴ Např. M. GILBERT, *První světová válka*, s. 47–49; M. HASTINGS, *Katastrofa*, s. 21–29.

³⁶⁵ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*.

zrovnoprávnění češtiny třeba zmínku o osamostatnění Karlovy univerzity nebo zavedení všeobecného volebního práva pro muže. Své odstavce zde mají i císařská rodina nebo tzv. hilsneriáda.

Celkově se dá konstatovat, že se učebnice ve všech těchto tématech snaží o vyvážený pohled, což je vidět například na kontrastu dvou otázek reprezentujících oba náhledy na tentýž problém: „*Jakých úspěchů dosáhli čeští politici v národnostních otázkách?*“ a „*Proč nesouhlasili čeští Němci s návrhem, aby byly v českých zemích dva úřední jazyky?*“³⁶⁶ Nedá se říci, že by učebnice jakýmkoliv způsobem cíleně dehonestovala, či naopak propagovala Rakousko-Uhersko jako státní celek. Podle potřeby přitom k monarchii přistupuje buď samostatně, nebo v globálním kontextu, ale rozhodně je jí věnována podstatná část pozornosti.

Velmi podobná je situace v učebnici Václava Fronka *Dějepis 8 pro základní školy a víceletá gymnázia*.³⁶⁷ Při rozsahu témat od baroka po vznik Československa se podrobnosti o habsburské monarchii vyskytují napříč většinou učebnice, ale pro tuto práci se stávají relevantní nejdříve ve druhé polovině 19. století. Výklad o tomto období je rozdělen na dějiny světa a českých zemí, což je také hlavní rozdíl oproti předchozí zmiňované učebnici. Hodnocení monarchie jako takové se totiž paradoxně skrývá pod výkladem o českých zemích, místo aby tomu bylo naopak. Osou narativu je zde jednoznačně český národní boj, vůči kterému nezbytné zmínky o Rakousko-Uhersku jen dotvářejí pozadí.

Poté se zde ovšem vyskytuje ještě podkapitola *Habsburská monarchie na začátku 20. století* v kapitole *Přelom 19. a 20. století*.³⁶⁸ Zde je věnován mnohem výraznější prostor problémům a nedostatkům habsburské monarchie, což se projevuje například tím, že výklad o národnostních sporech kupříkladu doprovází dobová karikatura, spor o všeobecné mužské

---

³⁶⁶ Tamtéž, s. 122.

³⁶⁷ V. FRONK a kol., *Dějepis*.

³⁶⁸ Tamtéž, s. 118.

volební právo zase zdůrazňuje s daným tématem spojené demonstrace a najdeme zde i náhrobek při jedné z nich policií zastřeleného patnáctiletého studenta. Přestože jsou tak probíraná témata v zásadě stejná jako v případě učebnice Veroniky Válkové, zde jejich výklad rozhodně vyznívá vůči státu mnohem kritičtěji. Přesto na základě učebnice samotné nelze přímo konstatovat, že by se autorský kolektiv nějak aktivně snažil Rakousko-Uhersko očerňovat.

Trend nezáujatosti problematikou Rakousko-Uherska pokračuje i v *Hravém dějepise 8*. Relevantní fakta o dění v tomto státním útvaru jsou zmiňována bez jakéhokoliv jejich hodnocení a ani selekce těchto faktů se nezdá nijak účelová. Čtenář se dozví o problémech s mnohonárodním státem a o počtech příslušníků těchto národů, o anexi Bosny a Hercegoviny, o politických i ekonomických omezeních po vypuknutí války a o zapojení státního útvaru do bojů, ale pokud například dochází ke konfrontaci rakouského pohledu s Masarykovým, učebnice žádnému nestrání a prostě konstatuje: „*Snažil se [T. G. Masaryk] přesvědčit velmoci o nutnosti zániku habsburské monarchie.*“³⁶⁹ Učebnice jako u většiny témat neuvádí ani argumenty jednotlivých stran, pouze vypočítává události, takže student nemá šanci utvořit si jakýkoliv obraz, v čem například rozpory jednotlivých stran tkvěly či proč by je vítězství jedné z nich mělo zajímat.³⁷⁰

*Dějiny doby nejnovější*³⁷¹ a *Dějiny nové doby*,³⁷² tedy nejstarší, zpravidla ideologičtější a na světové dějiny více zaměřené středoškolské učebnice, se zpravidla od předpokladů uvedených na začátku podkapitoly neodchylují. Vztah k Rakousko-Uhersku mají sice obecně záporný, ale zároveň nijak výrazně odlišný či specifický oproti všem ostatním „imperialistickým“ státům. Téměř jako by se jednalo o pouhou jednu nevýraznou, stěží odlišitelnou část obecného bloku zastaralých nepřátel sociální revoluce. Je ale vhodné zmínit,

---

³⁶⁹ P. MÁCHA a kol., s. 121.

³⁷⁰ P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis*.

³⁷¹ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*.

³⁷² B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*.

že se učebnice drží své marxistické doktríny i z toho pohledu, že rozlišují mezi rakouskými „imperialisty“ a „buržoazií“ na jedné a „lidem“ na druhé straně, což naznačuje, že opravdu převažuje spíše vnímání sociálních vrstev nad národním cítěním. To ovšem ještě neznamená, že se neobjevují i protiněmecké výpady, právě naopak. Například *Dějiny nové doby* deklarují jako jeden z válečných cílů „rakousko-uherských imperialistů“ „aby si upevnili své panství nad porobenými rakousko-uherskými národy, především nad třiceti miliony Slovanů.“³⁷³ Toto určité střídání pohledů socialistického a nacionalistického občas působí poněkud nekompatibilně, lze totiž účinně pochybovat o alespoň teoretických možnostech jejich sloučení do neodporujícího si celku.³⁷⁴ Pokud v jednom okamžiku rakousko-uhersští imperialisté nejsou definováni národně a musely by tak mezi ně patřit například i české „buržoazní“ vrstvy, jak potom vykládat jejich snahu o „upevnění panství nad Slovaný“, tedy náhle se vynoří etnickou kategorií? Z textu samotného není zřejmé, jestli v myšlenkovém světě autorů může buržoazní Slovan porazit ostatní Slovan nebo jde čistě o nekonzistentnost.

Ve zkoumaných pramenech se dále vyskytují novější socialistické učebnice světových dějin, a to *Dějepis II pro 2. ročník středních odborných škol a pro 1. ročník středních odborných učilišť*³⁷⁵ a *Dějepis pro 3. ročník gymnázia*.³⁷⁶ U druhé jmenované knihy situace není nijak odlišná od předchozí skupiny učebnic, Rakousko-Uhersku se tam nedostává v podstatě žádného zvláštního prostoru, jedná se o řadovou imperialistickou mocnost a zajímavé je z pohledu učebnice pouze socialistické hnutí uvnitř tohoto státního útvaru. *Dějepis II* však dokonce již rozlišuje mezi Předlitavskem a Zalitavskem, přičemž hovoří o dosažení obecného volebního

---

³⁷³ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*, s. 89.

³⁷⁴ O podobném dilematu se hovoří právě i v kontextu dějin první světové války, odborná literatura uvádí zejména problematiku postoje sociálně demokratických stran a rozpor mezi jejich internacionalismem a nacionalismem. O tom více např. M. HASTINGS, *Katastrofa 1914*, s. 139.

³⁷⁵ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*.

³⁷⁶ J. SÝKORA a kol., *Dějepis*.

práva v prvním z nich – ačkoliv státu jako takovému za to samozřejmě žádné zásluhy přičítány nejsou, jedná se o úspěch zápasu dělnické třídy.³⁷⁷ Pokud jde o rozpoutání války, „*Rakousko-Uhersko počítalo s posílením svých pozic na Balkáně (s anexí Srbska) a doufalo, že mu vítězná válka pomůže upevnit vládu nad vlastními podmaněnými národy.*“³⁷⁸ Zde je opět poměrně nejasné, co je vlastně Rakousko-Uherskem míněno, pokud se má lišit od „jeho národů“, ale interpretace Rakousko-Uherska jakožto státního aparátu se zdá být nejpravděpodobnější.

Učebnice věnující se československým dějinám jsou na tom jinak a daleko podrobněji se věnují vnitřní stránce Rakousko-Uherska. *Československým dějinám* Jaroslava Pátka připadá rozpad tohoto útvaru jako „*událost velkého významu. Politická mapa střední Evropy, považovaná dříve pro svou staletou stabilitu za neměnnou, dostala najednou zcela novou tvář.*“³⁷⁹ Zde je tedy monarchie vykládána již minimálně jako symbol stability, a nejsou vůči ní vedeny ani žádné specifické verbální výpady, které si autor v tomto případě rezervuje spíše pro „*oportunistickou politiku pravicového vedení sociálně demokratické strany*“³⁸⁰ a podobné subjekty.

Československé dějiny Václava Husy³⁸¹ se pak již poměrně podrobně věnují zejména českému politickému boji uvnitř monarchie, a přestože osou narativu jsou zde selhání sociální demokracie, čtenář se dozví celou řadu informací o rakouském volebním systému. I proto je zde také jasně rozlišováno mezi situací rakouskou a uherskou, což je v dějepisných učebnicích týkajících se habsburské monarchie vydaných před listopadem 1989 neobvyklý prvek.

Již po roce 1989 vydané *České a československé dějiny II* (s podtitulem *od roku 1790*

---

³⁷⁷ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*, s. 77.

³⁷⁸ Tamtéž, s. 78.

³⁷⁹ J. PÁTEK, *Československé dějiny*, s. 11.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 12.

³⁸¹ V. HUSA, *Československé dějiny*.

do současnosti) díky československé orientaci Rakousko-Uhersko hodnotit svým způsobem také musí, diskutují totiž komplexně celou šíři života v něm, politiku, kulturu i hospodářství. Pokud jde ovšem o situaci válečnou, která je pro tuto práci klíčová především, nejvíce je slovy učebnice J. Marka kritizována tendence „*rakousko-německých nacionalistických kruhů, které usilovaly o přeměnu Předlitavska v další německý stát. Šlo o součást širšího plánu vytváření německé střední Evropy, v níž by patřila rozhodující úloha Říši.*“³⁸² Je zde tedy vidět spíše tendence odsuzovat německy nacionalismus, nikoliv klást jej za vinu státnímu celku. Učebnice uznává převažující loajální postoj české politiky, který se měl změnit až v květnu 1918 po ztroskotání jednání o separátním míru. Obecně se ale tato učebnice snaží vyvarovat jakýchkoliv soudů a poskytovat informace bez emočního zabarvení, přestože už samotný výběr těchto informací samozřejmě takovým procesům podléhá.

Příručka *Dějiny Československé republiky* vystupuje více protirakousky. Státu přikládá rozhodující roli ve vyvolání konfliktu (atentát na Františka Ferdinanda d'Este byl akcí „*jihoslovanských vlastenců těžce nesoucích násilné připojení Bosny a Hercegoviny*“³⁸³) a je zdůrazněno, že v reakci na atentát Rakousko-Uhersko vyhlásilo Srbsku válku bez jakéhokoliv důkazu, aniž by ovšem třeba padla zmínka o slavném ultimátu, hovoří se o „*odporu proti Rakousku-Uhersku*“ (v obecné rovině, nikoliv v kontextu konkrétních akcí) a celkově tak tento stručný text má silnější emoční protirakouský náboj, nežli je běžné v ostatních zkoumaných textech.³⁸⁴

Dějiny 20. století z pera otce a syna Janů Kuklíkových³⁸⁵ se již tématem Rakousko-Uherska jako takového vůbec nezabývají a zaměřují se rovnou na první světovou válku samotnou, i tak ovšem lze o rakousko-uherské situaci mnohé vyčíst. Je kupříkladu jasně

---

³⁸² J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*, s. 61.

³⁸³ J. JANOVSÝ, *Dějiny*, s. 3.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 3–4.

³⁸⁵ J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*.

řečeno, že Rakousko a Německo plánovaly vytvoření tzv. Mitteleuropy, v níž „budou mocensky určovat, jaké bude řešení národnostních a státoprávních problémů tohoto regionu.“³⁸⁶ Toto je dále vysvětleno jako plánované užší sepětí Německa s přinejmenším německou částí Rakouska, ve kterém by ovšem Rakousko představovalo slabší subjekt. Tyto informace se rovněž shodují s výkladem německých plánů v odborné literatuře.³⁸⁷ V rámci výkladu o válce je pak čtenáři umožněno nahlédnout do vnitrostátní rakouské situace ještě v odstavcích věnovaných státním intervencím v ekonomice, špatnému zásobování civilistů a jednáním o separátním míru císaře Karla I., ale zde se již jedná spíše faktografické informace bez podtextu.

Kupodivu nijak rozsáhle o vnitřní situaci Rakousko-Uherska neinformuje ani ve většině případů nejobsáhlejší ze zkoumaných učebnic, *Moderní dějiny pro střední školy*.³⁸⁸ Výklad kapitoly *Starý svět na přelomu století* je totiž pojat celosvětově (či lépe řečeno se zaměřuje na euroatlantickou civilizaci, jejíž dosah byl ovšem v daném období globální). Objeví se například i informace o Alfonsi Muchovi, ale jen v doprovodu jmen Thomase A. Edisona, bratří Wrightů nebo Alexandra Grahama Bella. Vyskytuje se zde informace o rakousko-uherské anexi Bosny v roce 1908, ale jen jako příklad mezinárodních problémů, jako byly boxerské povstání nebo búrská válka. Svým způsobem i toto připomíná postup zmiňovaný u některých učebnic z marxistické éry: Rakousko-Uhersko není vnímáno jako samostatná entita, ale jako jeden dílek mozaiky již globalizovaného světa, jako nikterak zvlášť vyčnívající či jinak zajímavý příklad. To naznačuje zajímavý odklon od národních dějin (ačkoliv v jiných částech učebnice se její struktura na místní dění opět zaměřuje) a příklon ke skutečně světově pojímaným dějinám.

Zjištěním kapitoly o vnímání Rakousko-Uherska je po prozkoumání těchto předešlých učebnic zjištění, že jak marxistické, tak novější svazky jsou vůči habsburské monarchii celkem

---

³⁸⁶ Tamtéž, s. 11.

³⁸⁷ D. MORAVCOVÁ – P. BĚLINA, *Kapitoly*, s. 14–15.

³⁸⁸ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*.

indiferentní. Jak již bylo zmiňováno, marxističtí autoři mají tendenci Rakousko-Uhersko kritizovat pouze z pozice svého pohledu na dějinný vývoj jako na klasického zastaralého představitele imperialismu, autoři učebnic novějších se pak nemají ke kvalitám monarchie potřebu vyjadřovat téměř vůbec. Tento fakt možná naznačuje, že v mainstreamovém pohledu se zkrátka již delší dobu jedná o příliš vzdálenou historii, která nebudí výrazné vášně. Z tohoto hlediska by bylo zajisté zajímavější prozkoumat učebnice vydané v období první Československé republiky, to je však již téma zcela mimo zaměření této práce.

Zajímavé je také to, že zatímco celkové kladné hodnocení Rakousko-Uherska se ve zkoumaném souboru učebnic nevyskytuje, (především zahraniční) odborná literatura je k němu shovívavější. Například historik Christopher Clark se pozastavuje nad tím, že tento útvar neprojevoval v řadě ohledů před válkou znaky úpadku typické pro státy před rozpadem, ale naopak vykazoval řadu znaků dynamického růstu a pozitivního vývoje.³⁸⁹

---

³⁸⁹ C. CLARK, *Náměsíčníci*, s. 94–95.

3.3. Didaktická výbava učebnic s ohledem na analyzované téma

Tato kapitola se věnuje pohledu na učebnice ne z hlediska obsahu učiva, ale z hlediska jejich zpracování, které je důležité pro snadné dlouhodobé využívání těchto pomůcek v rámci studia. Zabývá se kupříkladu orientačním aparátem, složitostí textu včetně výpočtu syntaktické, pojmové a celkové textové obtížnosti,³⁹⁰ nároky kladené na myšlenkové operace žáka v otázkách a úkolech zařazené podle klasické Bloomovy taxonomie vzdělávacích cílů,³⁹¹ ale také fyzickými kvalitami učebnice jako výrobku.

3.3.1. Didaktický aparát učebnic, zastoupení jednotlivých druhů textů a jejich přizpůsobení žákovi

Učebnice by samozřejmě neměly tvořit pouhé nepřetržité písemné texty, naopak je nanejvýš vhodné je nejen různými způsoby členit do menších oddílů, ale zároveň je i doplňovat celou řadou dalších prvků, mezi které může patřit obrazová příloha, mapy, grafy a podobné složky. To vše má podpořit cíl co nejefektivnějšího účinku knihy coby didaktické pomůcky na žáka. Kromě toho roli hraje i složitost textu, kterou zvyšuje především délka vět a souvětí a množství odborných termínů, které se v nich objevují.³⁹² Prozkoumat je nutné i prvky interagující s žáky za pomoci nejrůznějších otázek a úkolů a jejich vývoj. Všechny tyto vlastnosti učebnic je třeba porovnat, pokud chceme posoudit kvalitu díla a šanci na úspěch v předání jejich obsahu žákovi.

Úkolem této části práce je proto analyzovat a komparovat zmiňované prvky, přičemž lze očekávat, že vývoj v tomto směru by se měl ubírat spíše pozitivním směrem, tedy od

---

³⁹⁰ Pavel BENEŠ – Radek JANOUŠEK – Pavel NOVOTNÝ, *Hodnocení obtížnosti textu středoškolských učebnic*, *Pedagogika* 59, 2009, č. 3, s. 291–297.

³⁹¹ Přílohy 5, 7.

³⁹² J. PRŮCHA, *Učebnice*, s. 62–63.

poměrně jednoduše pojatých a málo diverzifikovaných učebnic staršího data vydání až k těm navrženým podle moderních didaktických postupů. Toto očekávání se zakládá jednak na měnícím se charakteru školského systému, pokroku a zvyšované dostupnosti technických prostředků (například dostupný barevný tisk umožňující přehlednější členění) a rovněž pokrokům v didaktice jakožto vědě. Roli samozřejmě mohou hrát i takové faktory, jako je konkurenční prostředí trhu po roce 1989, ale to se již jedná o téma nalézající se mimo rámec této práce.

Dějepis 9 Karla Bartoška sice nepojednává o první světové válce jako takové, zato se věnuje řadě přidružených témat, jako jsou ruské revoluce a vznik Československa. Žák v ní mohl nalézt časovou tabulku, seznam vyobrazení a obsah a orientovat se podle jednoúrovňového systému kapitol a číslovaných odstavců. Učebnice je poměrně bohatě doplněna řadou grafů, map a fotografií, přičemž barevná škála se omezuje na neobvyklou kombinaci černé, bílé a rudé, a všech je zároveň využíváno i na oněch zmiňovaných grafech, mapách a fotografiích v jakési stylizaci.³⁹³ Tyto složky zabírají zhruba něco mezi čtvrtinou a třetinou prostoru a jsou přímou součástí kapitol. Kupříkladu první čtyřstránková kapitola o „revolučním hnutí v Rusku“ obsahuje kromě výkladu i dvě fotografie a závěrečné otázky, přičemž u fotografií se objevují i dobové citáty, které lze vnímat jako svého druhu krátký pramen a krátce v nich promlouvá například Lenin, Henri Barbusse s románem *Oheň* či John Reed a jeho *Deset dnů, které otřáslы světem*. Spojitost těchto citací s fotografiemi je ovšem poněkud pochybná. Podle seznamu vyobrazení se na první fotografii jedná o „jedno z bojišť první světové války“ a druhá má zřejmě ilustrovat, že „prozatímní vláda dala v červenci 1917 střílet do demonstrantů“.

Zmiňované otázky na konci kapitoly jsou poněkud nekonkrétní a návodné, jako kupříkladu „Proč byli bojovníci proti první světové válce hrdiny a co jejich boj ztěžovalo?“ či

---

³⁹³ Příloha 8.

„Proč musili bolševici začít s přípravou ozbrojeného povstání proti Prozatímní vládě?“³⁹⁴ Přes tři desítky otázek se většinou přidržují nejnižších stupňů Bloomovy taxonomie vzdělávacích cílů,³⁹⁵ a to se dvěma výjimkami, které by se daly označit za úkoly hodnotící.³⁹⁶ Lze ovšem pochybovat, zdali úkoly byly ve své době i takto pojímány, či zda se spíše očekávalo zopakování hodnocení zpaměti naučeného. Ilustrativní stránka textu pak ve dvaceti osmi větách obsahuje asi po třinácti slovech.³⁹⁷ V hodnocení textové obtížnosti jako jedna z mála tato učebnice nedosahuje ani spodního doporučeného limitu,³⁹⁸ což lze vnímat spíše negativně, jelikož tento fakt naznačuje nedostatečné využití informačního potenciálu.

Dějepis 9 Miloně Dohnala je podobně jako v řadě dalších kategorií o něco modernější. Obsahuje několik map (mocnosti a fronty první světové války, rakousko-uherská monarchie),³⁹⁹ alespoň černobílé fotografie (Lenin, útok na Zimní palác, francouzští vojáci v zákopech před bitvou u Verdunu, výroba zbraní ve Škodových závodech a další) nebo třeba grafy počtu mobilizovaných, padlých a celkové množství obyvatel v jednotlivých válčících zemích. V podobě mobilizační vyhlášky a dekretu o míru se objevují i prameny, byť v téměř nečitelné formě. Vyskytují se i barevně a prostorově oddělené otázky či úkoly pro žáky. Jako příklad postačí některé z nich: „Co znamenala první světová válka pro lid válčících zemí? Jaké východisko z války ukázali v Rusku bolševici? Proč bylo po únorové revoluci nutno pokračovat v revolučním boji?“⁴⁰⁰ Je jich ovšem jen málo a pohybují se na nejnižších stupních Bloomovy taxonomie.⁴⁰¹

---

³⁹⁴ K. BARTOŠEK, *Dějepis*, s. 10.

³⁹⁵ Příloha 7.

³⁹⁶ Příloha 5.

³⁹⁷ K. BARTOŠEK, *Dějepis*.

³⁹⁸ Příloha 6.

³⁹⁹ Příloha 9.

⁴⁰⁰ M. DOHNAL, *Dějepis*, s. 25.

⁴⁰¹ Příloha 5.

Všechny tyto prvky jsou integrovány přímo do jednotlivých kapitol a usnadňují tak učení podobně jako v případě modernějších učebnic. Na příkladu kapitoly *I. Vznik a průběh světové války do roku 1917* lze ilustrovat, že různé netextové složky jejích deseti stránek tvoří až více než polovinu obsahu, což je nadprůměr nejen v časech komunistického režimu. Nejsou zde žádné podkapitoly, nicméně jednotlivé odstavce mají svá orientační obsahová označení, která tento prvek prakticky nahrazují. Jediný další aparát, kterým kniha disponuje, je obsah. Pokud jde o složitost textu, na vzorku jedné strany se vyskytuje osmnáct vět a souvětí o průměrné délce zhruba 14,4 slova.⁴⁰² Syntaktická a pojmová obtížnost je vyrovnaná a v součtu se pohybuje v nižší části spektra doporučených hodnot, což je pro učebnici základní školy vhodné.⁴⁰³

Dějepis 8 Veroniky Válkové z roku 2008 je již z didaktického hlediska velmi kvalitně zpracovaná učebnice. Všechny její orientační pomůcky a jiné druhy textů nežli psané slovo, jsou integrované do běžných kapitol. Místo aby byly umístěny na konec knihy, mají své standardizované barevné i symbolické značení sahající od čtyř různých úrovní nadpisů, kurzívního a ztučněného písma, přes časové osy, informační boxy, slovníčky pojmů, otázek a úkolů až po běžnější mapy, kresby, náčrty, fotografie i úryvky z pramenů. Jedná se o obligátní karikatury (zde „palma míru“ složená ze zbraní a munice)⁴⁰⁴, vyobrazení bojišť, mapy válčících frakcí a front či portrétní fotografie československých státníků, objevují se však i nezvyklejší vyobrazení všech hlavních státníků evropských a chybí jinak často zobrazovaná válečná technika. Objevuje se protiválečně laděný „dopis mamince“ převzatý údajně z knihy *Zákopová válka* Y. Heřtové, otázky se zaměřují především na obrazotvornost žáků ve stylu „dovedete si představit“: kolik padlo za den mužů, proč se pěšákům říkalo „Kanonenfutter“, kolik

---

⁴⁰² M. DOHNAL, *Dějepis*.

⁴⁰³ Příloha 6.

⁴⁰⁴ Příloha 10.

z vyobrazené remešské katedrály bylo třeba rekonstruovat atd. Z tohoto hlediska se jedná dokonce o nejlepší zkoumanou učebnici, protože úkoly pro žáky pokrývají úplně celou škálu Bloomovy taxonomie.⁴⁰⁵

Mimo hlavní část učebnice se vyskytují ještě obsah, přehled „*klíčové kompetence, k jejichž osvojení učebnice Dějepis pro 8. ročník ZŠ (novověk) směřuje*“, a rovněž úvod představující způsob práce s touto knihou a popis jejího členění. Rozsah hlavního psaného textu na stránce je poměrně nepravidelný, ale vzorek jedné z nich čítající jednadvacet vět v průměru po 16,4 slovech ukazuje, že ani se složitostí souvětí tato učební pomůcka nemá nijak výrazný problém.⁴⁰⁶ Z hlediska celkové textové obtížnosti je ovšem učebnice až zbytečně jednoduchá, a to i na poměry základní školy.⁴⁰⁷

I učebnice *Dějepis pro základní školy a víceletá gymnázia* z roku 2010 má bohatý aparát, k němuž zde figuruje ještě návod, dále pak obsah, motivační a také částečně jako návod pojatý úvod, dále pak „systematizace učiva ročníku“ (jakýsi přehled a opakování látky v jednom), slovníček pojmů, rejstřík věcný, osob a míst i map, seznam citací, ale i pro žáka možná méně relevantní „očekávané výstupy a klíčové kompetence RVP ZV“, pomůcka se svým aparátem tedy obrací nejen na žáka, ale i na učitele.

Po didaktické stránce se jedná možná o nejlépe zpracovanou ze zkoumaných učebnic. Podíl barevné obrazové složky, jako jsou fotografie (bojová technika, bitevní pole, portréty například Štefánika a Lenina, vojenský hřbitov atd.), umělecké obrazy (Bolševik – Boris Michajlovič Kustodjev, Car Mikuláš II. či verbovací plakát československých legií) a mapy (Evropa v průběhu a po válce), je opravdu velký (kolem poloviny obsahu), a ten je navíc integrovaný do hlavního výkladu a neslouží tak jen jako zajímavá příloha.⁴⁰⁸ Existují zde tři

---

⁴⁰⁵ Příloha 5.

⁴⁰⁶ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*.

⁴⁰⁷ Příloha 6.

⁴⁰⁸ Příloha 11.

úrovně nadpisů, informační lišty, ukázky z pramenů a citáty (postoj náčelníka generálního štábu F. C. von Hötendorfa k agresivní politice či protiválečné ukázky z dopisů vojáků), otázky i úkoly (spíše interpretačního charakteru, například „jaký byl cíl bolševiků?“ nebo „rozhodněte, zda měla r. 1914 většina evropské společnosti osobní zkušenost s válkou“). Podobně jako u předchozí učebnice jsou tyto úkoly rozděleny mezi většinu úrovní Bloomovy taxonomie vzdělávacích cílů, chybí ovšem ten nejvyšší (vytvoř).⁴⁰⁹ Zmiňované kategorie jsou přitom graficky odlišeny barvou, fontem či kurzívou, i zde se navíc využívá tučného písma ke zvýrazňování informací v běžném výkladovém textu. Kromě toho zde lze ještě nalézt sadu grafických značek, které skrývají pokyny pro žáka, a to například „hledej ve slovníčku“. Obsah učebnice je skutečně natolik členitý, že výkladový text zpravidla tvoří menšinu jednotlivých stránek. Na jedné z nich je to patnáct vět po pouhých 12,5 slovech, což text činí ze všech dosud zkoumaných nejpřístupnějším.⁴¹⁰ Z hlediska celkové obtížnosti textu se ovšem nachází ve zcela adekvátní zóně.⁴¹¹

Hravý dějepis 8 z roku 2018 disponuje mnohými z těchto výdobytků také. Hojná barevná obrazová příloha je vetkána do textu a zobrazuje všechno možné od portrétů (panovníci, Gavrilo Princip, E. M. Remarque, V. I. Lenin) a válečných fotografií, přes zachycení válečného hřbitova a památníku, až po umělecké vyobrazení států Dohody. Lze zde nalézt i obligátní mapy Evropy (aliance, fronty). Kapitoly, podkapitoly, témata odstavců a barevné boxy pomáhají s orientací, vyskytuje se i celá řada standardizovaných ikon značících doporučenou četbu, nápovědu a podobné. Nechybí skromná časová osa konfliktu a zatím v oboru poměrně nestandardní úkoly pro žactvo ve stylu „vytvořte ve skupině myšlenkovou mapu zobrazující záminky a příčiny první světové války“ či „porovnej, jak se změnilo postavení

---

⁴⁰⁹ Příloha 5.

⁴¹⁰ V. FRONK a kol., *Dějepis*.

⁴¹¹ Příloha 6.

jednotlivých evropských velmocí“.⁴¹² Nechybí ani jmenný rejstřík. Učebnice má bohužel i řadu problémů, kupříkladu pokusy o transkripci výslovnosti cizích slov jsou sice chvályhodné, jenže jednak namísto fonetické abecedy, kterou už by žáci na konci osmého ročníku stejně měli znát, využívá pouze českých znaků. A i pokud odhlédneme od tohoto výrazného pokřivení uváděné výslovnosti, objevují se v transkripci chyby (kupříkladu Guards Memorial jako [gárds memorijs]).⁴¹³ Jindy se objevují vágní až nepravdivá konstatování jako v případě „*Pro první světovou válku byly typické palné zbraně s bajonety*.“⁴¹⁴ Pokud jde o komplikovanost souvětí, stránka hlavního textu o první světové válce obsahovala v devatenácti souvětích v průměru po 17,6 slovech, což nijak zásadně nevybočuje z ostatních zjištěných dat, byť pro potřeby základní školy se již jedná o číslo vyšší.⁴¹⁵ Z hlediska celkové náročnosti textu ovšem *Hravý dějepis* nijak nevyniká.

Středoškolské *Dějiny nové doby* z roku 1954 neobsahují kromě výkladového textu a závěrečného seznamu výslovnosti cizích slov a obsahu zkrátka vůbec nic. Text bez jediného obrázku, mapy či grafu je členěn na pouhé dvě úrovně kapitol a přehlednost do určité míry zajišťují pouze objevující se popisky jednotlivých dlouhých odstavců.⁴¹⁶ Příklad jedné strany výkladu ukazuje, že složitost souvětí je zde poměrně značná: na čtrnáct souvětí zde připadá v průměru 21,6 slov.⁴¹⁷ Toto dílo má také vůbec nejvyšší pojmovou obtížnost ze zkoumaného souboru, nicméně ji vyvažuje nižší obtížností syntaktickou a učebnice tak zůstává na přiměřené úrovni obtížnosti.⁴¹⁸

Dějiny doby nejnovější pro 11. postupný ročník jsou rovněž poměrně skromně vybavená

---

⁴¹² *Hravý dějepis*, s. 124.

⁴¹³ Tamtéž, s. 117; příloha 12.

⁴¹⁴ Tamtéž, s. 115.

⁴¹⁵ Tamtéž, s. 116.

⁴¹⁶ Příloha 13.

⁴¹⁷ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*.

⁴¹⁸ Příloha 6.

učebnice z roku 1955. Její orientační aparát zahrnuje seznam vyobrazení a map, chronologickou tabulku a obsah na konci knihy, text samotný je pak členěn na oddíly, kapitoly, paragrafy a popsané odstavce. To se sice možná zdá dostatečné, nicméně v praxi se přesto místy jedná i o několik stránek jednolitého textu.⁴¹⁹ Na necelých osmi stránkách věnovaných první světové válce (nepočítaje ruské revoluční dění) se vyskytuje pouhá jedna drobná mapka zobrazující příslušnost států k válčícím stranám a dělení do tří odstavců, jinak se jedná o nepřerušovaný a nečleněný text. Ten je navíc organizován do poměrně složitých souvětí, příklad jedné strany výkladu ukazuje, že jeho dvacet souvětí má v průměru kolem 17,7 slov a obtížnost textu v kategorii středoškolských učebnic patří k těm nejnižším.⁴²⁰ Není zde žádné opakování, úkoly, ani barevné či prostorové členění.⁴²¹

Dějepis II pro 2. ročník středních odborných škol a pro 1. ročník středních odborných učilišť je na tom přece jen už o něco lépe. Aparát učebnice zahrnuje obsah a „zobecnění poznatků“ na konci, což je jakási forma opakování. Výklad je opět členěn do dvou úrovní a disponuje ještě popisky odstavců, ovšem vyskytují se opět alespoň řídké vizuální doplňky v podobě černobílých map, obrázků a fotografií integrovaných do kapitol samotných. V případě úseku věnovaného první světové válce se jedná opět jen o jednu mapu, zobrazující zajímavým způsobem kromě obou válčících bloků také jejich válečné cíle, jako například osa Berlín-Bagdád či anexe Bosny a Hercegoviny. V úseku o bolševickém převratu lze přidat ještě chronologicky relevantní fotografii útoku na Zimní palác v Petrohradě. Kromě toho se pravidelně objevují otázky a úkoly a shrnutí učiva po každé sekci. Vlastně jen jedna otázka se však zabývá příčinami a výsledky první světové války, jinak se jedná o obecnější charakteristiky imperialismu.⁴²² Na necelých třech stránkách věnovaných první světové válce

---

⁴¹⁹ Příloha 14.

⁴²⁰ Příloha 6.

⁴²¹ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*.

⁴²² Příloha 15.

(opět bez mnohem obsáhlejších kapitol věnovaných ruskému dění) najdeme po jednom příkladu podkapitoly, mapy a otázek a úkolů. Nevyskytuje se mezi nimi žádná stránka nerušeného monolitického výkladu, ovšem to je dáno spíše krátkostí úseku věnovaném danému tématu nežli cíleným přístupem učebnice: podobné stránky totiž v celé učebnici sice nepřevládají, ale i tak se hojně vyskytují. Na druhou stranu se jedná o první zkoumanou knihu, která přichází s vizuálním ztučňováním určitých informací pro zpřehlednění textu, a pokud jde o komplexnost vět, i zde je vidět výrazné zlepšení, patnáct souvětí z jedné stránky výkladu o první světové válce má v průměru pouze 13,1 slov.⁴²³ Obtížnost textu je o něco vyšší než obvykle, nicméně pro středoškolskou učebnici je zcela odpovídající.⁴²⁴

Československé dějiny Václava Husy kromě obsahu disponují i časovou tabulkou a rozsáhlou obrazovou a fotografickou přílohou, která ovšem není integrována do výkladu a spíše ho přerušuje, když se objeví řada stran právě s těmito obrazovými materiály nesouvisejícími s aktuálním výkladem. Tyto jsou vyvedeny černobíle s výjimkou jakýchsi ilustračních náčrtů v oranžové a zobrazují kupříkladu fotografii V. I. Lenina, sochu Jana Štursy zvanou *Raněný* či obraz Jana Podhajského *Vyzbrojování československých rudoarmějců v Rusku roku 1918*. Existuje zde členění kapitol na dvou úrovních a opět se objevují i popisky jednotlivých odstavců, nicméně i tak zcela dominuje nepřerušovaný celostránkový výklad.⁴²⁵ Žádné další prvky se pak už v učebnici nevyskytují. Souvětí přitom nepatří k nejjednodušším, na jedné straně věnované první světové válce jich je deset v průměru po 21,9 slovech.⁴²⁶ Celková textová obtížnost je pak nejvyšší ze všech zkoumaných učebnic, přičemž ani zde ale

---

⁴²³ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*.

⁴²⁴ Příloha 6.

⁴²⁵ Příloha 16.

⁴²⁶ V. HUSA, *Československé dějiny*.

nepřekračuje J. Průchou stanovené doporučené hranice.⁴²⁷

Dějepis pro 3. ročník gymnázia z roku 1987 je na tom po této technické stránce poměrně mnohem lépe. Kromě obsahu disponuje rozsáhlou přílohou dokumentů, kterými jsou historické prameny in extenso. Řadu černobílých map, tabulek, náčrtů a fotografií integrovaných do výkladu doplňuje ještě příloha fotografií a uměleckých obrazů barevných. Nechybí ani četné otázky a úkoly na konci jednotlivých témat. Oddíly textu jsou členěny na třech úrovních a některé informace jsou zvýrazněny tučným písmem, takže celkově učebnice působí mnohem modernějším dojmem, přestože stránky nepřerušovaného a nečleněného textu se stále vyskytují hojně a dříve běžných popisků jednotlivých odstavců výrazně ubylo, byť i zde se podobné poznámky vyskytují, což o něco ztěžuje orientaci v textu. Příklad jedné strany z kapitoly věnované „Velké říjnové socialistické revoluci“ (téma samotné první světové války zde chybí) ukazuje, že tento text navíc patří k těm komplikovanějším, jelikož jedenáct souvětí má po 23,6 slovech.⁴²⁸

Československé dějiny z roku 1976 mají vyčleněnou předmluvu, sekci pro poznámky a obsah a příležitostně se vyskytne některá tabulka (žádná se bohužel nevztahuje ke zkoumaným tématům, chronologicky první se zabývá až předmnichovskou ekonomikou), jinak toho ale z didaktického hlediska příliš nenabízejí. Pouze jedna úroveň nadpisu, kromě zmiňovaných tabulek naprostá absence jakéhokoliv dalšího členění či jiné než klasické textově-výkladové složky, to vše činí orientaci v textu poměrně problematickou. I zde se sice vyskytují jakési popisky odstavců, ale jen relativně vzácně. Jak ukazuje příklad ze stránky z kapitoly *Vznik československé republiky a zápas o její charakter*, alespoň souvětí naštěstí nejsou zdaleka natolik komplikovaná jako v některých výše zmiňovaných případech. Průměrně

---

⁴²⁷ Příloha 6; BENEŠ, Pavel – JANOŠEK, Radek – NOVOTNÝ, Marek, *Hodnocení obtížnosti textu středoškolských učebnic*, Pedagogika 59, 2009, s. 291–297.

⁴²⁸ J. SÝKORA a kol., *Dějepis*.

měla totiž jen 15,6 slov⁴²⁹ a patří sice spíše k textově těžším učebnicím, nicméně o problému se ještě zdaleka nejedná.⁴³⁰

Dramatický vývoj ve směru didaktické úrovně učebnic nepřišel ihned po změně režimu v roce 1989. *České a československé dějiny II* z roku 1991 naopak některé významné prvky opět ztrácí. Učebnice je vyvedena výhradně v černobílém provedení, zahrnuje předmluvu, obsah a na konci několik map (z relevantních se zde objevuje mapa Rakousko-Uherska do roku 1914 a Československa od roku 1918), což je stran dalších prvků kromě klasického psaného textu již vše. Tento text se pak člení na dvě úrovně kapitol a odstavce mají pro přehlednost ještě víceméně pravidelně se objevující popisky. Neobjevují se žádné úkoly, opakování či jinak vyčleněné úseky, je ovšem třeba podotknout, že k učebnicové sadě patří i svazek věnovaný „dokumentům a materiálům“. Na jedné z rozsáhlých stran věnovaných době první světové války lze nalézt celkem čtyřadvacet souvětí v průměru o 20,1 slovech a vůbec nejvyšší syntaktické obtížnosti ze všech zkoumaných děl⁴³¹, a vyskytuje se zde také snad nejdelší ve výzkumu zaznamenané souvětí o čtyřiceti šesti slovech. Toto v kombinaci s velkými stránkami a nečleněným a nikterak nezvýrazněným textem extrémně ztěžuje jakoukoliv orientaci, která je pro učebnice zásadní.⁴³²

Z roku 2000 pocházející *Dějiny 20. století* jsou na tom již výrazně lépe. Kniha disponuje obsahem, předmluvou (včetně metodické poznámky), výběrovým rejstříkem osob a časovou osou, celá je v barevném provedení a disponuje řadou map, fotografií i graficky zřetelně oddělených pramenů, trojúrovňový systém nadpisů doplňuje zvýrazňování tučným textem a každá kapitola je navíc uzavřena bohatou škálou otázek, úkolů i jednotlivostí k zapamatování, ale i seznamem četby pro zájemce. Konkrétně se jedná například o mapy aliančních bloků,

---

⁴²⁹ J. PÁTEK, *Československé dějiny*.

⁴³⁰ Příloha 6.

⁴³¹ Tamtéž.

⁴³² J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*; příloha 17.

afrických kolonií či počtu mobilizovaných vojáků,⁴³³ fotografie nadšeného odjezdu německého mužstva z počátku války, bitevního pole, tanku či výroby munice, objevuje se ukázka potravinových lístků z Berlína, úryvek ze svědectví britských vojáků o bitvě na Sommě, na závěr se pak opakuje (7 otázek zaměřujících se na fakta i interpretaci, například členové Dohody a Trojspolku či příčina ruských revolucí), zamýšlí (porovnejte Remarquu a Haška) a jsou připomínána základní data (převážně postupné vstupování zemí do války). Úkolů tak sice není mnoho, ale pokrývají většinu škály Bloomovy taxonomie výukových cílů.⁴³⁴ Všechny tyto prvky dohromady tvoří alespoň takový podíl učebnice jako psaný výklad samotný. Stránky, kde je jen ten, se vyskytují sice zřídka, ale vyskytují, nicméně přehlednost tím díky grafickým úpravám nikterak netrpí. Na jedné takové stránce o první světové válce lze nalézt třicet pět souvětí dlouhých průměrně celkem 18,8 slov, což na čistě středoškolskou učebnici také není špatný výsledek.⁴³⁵

Moderní dějiny z roku 2014 disponují celou škálou nástrojů: je zde předmluva, část věnovaná struktuře učebnice, obsah, časová osa, řada dokumentů čili historických pramenů, jmenný i věcný rejstřík a seznam užítých fotografií. Obsah učiva je extrémně bohatě členěn a vyskytuje se v něm řada typů různých barevných „boxů“ encyklopedického charakteru, průběžně se vyskytují otázky k zamyšlení i vyhledávání, odkazy na další literaturu a podobně. Ztučňování textu je prováděno rovnou v několika barevných variantách, a to systematicky, takže například jména se vyskytují červeně. Samozřejmě se objevují i barevné fotografie, umění, mapy a další, ale ty jsou (až na výjimku v podobě některých map) ve velice drobném provedení a uživatelskou přívětivost učebnice kromě toho kazí drobný font i řádkování a celkově přílišná koncentrovanost učiva. Tak například jediná strana hlavního výkladu o první

---

⁴³³ Příloha 18.

⁴³⁴ Příloha 5.

⁴³⁵ J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*.

světové válce (doplněná navíc ještě o další texty v barevných „boxech“ a jen dvě miniaturní fotografie) má pětatřicet vět po 17,4 slovech.⁴³⁶ To je zřetelně nevyhovující a žákům musí nevyhnutelně komplikovat učení, tj. zamýšlené využívání této pomůcky (která rozhodně není strukturována pro práci v hodině). Alespoň textová obtížnost ovšem patří u středoškolských učebnic k těm nejnižším.⁴³⁷

Pokud jde o obsah zmiňovaných netextových složek, na mapách zde lze nalézt například předválečné diplomatické vztahy, zobrazení jednotlivých front či mapu etnickou, fotografie vyobrazují například zatčení Gavrila Principa, britské vojáky oslepené plynem či řadu portrétů, jako je ten T. G. Masaryka a E. M. Remarquea. Objevuje se ale i například dobová německá karikatura Srdečné dohody. Na časové ose se prvoválečnými daty poměrně šetří, mezi začátkem a koncem konfliktu nalezneme jen data bitvy na Sommě a u Verdunu, vstup Itálie a USA do války, a z ruských událostí potom bolševický převrat, počátek občanské války a podepsání brestlitevského míru.⁴³⁸

Několikrát zkoumaná pomůcka *Dějiny Československé republiky 1918–1992*, identifikující samu sebe jako „učební text pro základní a pro střední školy“ je v určitých ohledech poměrně minimalistická: drobný formát i rozsah osmdesáti stránek a černobílé provedení by ovšem neměly zakrýt jinak poměrně zdařilé didaktické zpracování. Kromě obsahu zde čtenář nalezne řadu seznamů jako „základní historická data“, „Českoslovenští prezidenti“ a „Předsedové československých vlád“. Řídce se vyskytují fotografie a mapy (zhruba jedna na pět stránek, pro potřeby této práce je relevantní jen mapa Evropy před první světovou válkou a fotografie T. G. Masaryka, E. Beneše a M. R. Štefánika), existuje zde jednoúrovňový systém nadpisů, ale především je třeba vyzdvihnout skutečnou hojnost pramenů, výroků a citátů, které

---

⁴³⁶ Příloha 19.

⁴³⁷ Příloha 6.

⁴³⁸ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*.

jsou ztučněnými názvy a následně kurzívou graficky odlišeny od zbytku výkladového textu a ukazují kupříkladu slavnou vyhlášku císaře Františka Josefa I. „Mým národům!“, výňatek z dekretu o zřízení legií ve Francii, prohlášení USA o uznání československé vlády v zahraničí či telegram Lva Trockého nařizující odzbrojení Československých legií. Tyto texty mohou tvořit až polovinu obsahu tohoto svazku a někdy jsou doplňovány ještě otázkami pro účely samostatné práce, které se ptají po důvodech, proč Čechoslováci bojovali v rakousko-uherském vojsku a v legiích a poměrně ambiciózně požaduje po čtenáři nakreslení mapy Ruska a Ukrajiny i s pohyby legionářů. Přestože kniha zřejmě nebyla zamýšlena jako samostatná učebnice primárního typu, je nutno říci, že svým způsobem jejím potřebám odpovídá lépe nežli řada děl, která se takto profilovat snažila.⁴³⁹

Poznatky z této kapitoly naznačují, že z obecného didaktického hlediska se učebnice v čase vyvíjejí pozitivním směrem k lepšímu orientačnímu aparátu, přílohám a využívání širší škály úkolů pro žáky a přílišná složitost textu se nikde jako problém neprojevila. Vývoj ovšem není nutně rovnoměrný, nejvýraznější propad didaktické kvality znamenal období začátku 90. let. Lépe jsou také hodnoceny učebnice pro základní školy nežli ty pro školy střední. Až na jedinou výjimku ovšem všude chybí úkoly zaměřené na vlastní tvorbu žáků, která představuje nejvyšší stupeň Bloomovy taxonomie výukových cílů.

3.3.2. Fyzická podoba učebnic

Při hodnocení dějepisných učebnic nelze opomínat ani jejich fyzickou podobu, která určuje věci jako odolnost vůči opotřebení a poškození či skladnost a přenositelnost, přičemž lze předpokládat, že velkou roli v tomto ohledu hrála mimo jiné pořizovací cena, kterou by ovšem bylo velice obtížné zjišťovat a porovnávat, a předmětem zkoumání proto nebyla. Ovšem zda se kniha po mírném opotřebení rozpadá, případně váží dvakrát tolik, co jiná průměrná učebnice,

---

⁴³⁹ J. JANOVSKEÝ, *Dějiny*.

to už má na možnosti jejího praktického využití určitý dopad.

Výběr dat pro analýzu fyzických vlastností učebnic byl poněkud omezen koronavirovou situací a s ní souvisejícími omezeními a dostaly se do něj proto pouze knihy fyzicky zapůjčené v době zpracování této tabulky:

	rozměry (cm)	váha (g)	vazba	počet stránek
Dějiny nové doby ⁴⁴⁰	20,5x14,8	200	paperback	184
Dějiny doby nejnovější ⁴⁴¹	20,4x15	220	pevná	183
Dějepis pro 3. ročník gymnázia ⁴⁴²	20,5x14,5	500	pevná	386
Dějepis/9 ⁴⁴³	21x15	380	pevná	192
Československé dějiny /1918–1939/ ⁴⁴⁴	21x15	280	pevná	178
Dějiny Československé republiky 1918-1992 ⁴⁴⁵	20,5x15	100	paperback	80
Dějepis II ⁴⁴⁶	20,3x14,2	180	paperback	168
Československé dějiny ⁴⁴⁷	21x15	520	pevná	298
Dějepis pro 9. ročník základní devítileté školy ⁴⁴⁸	20,8x14,8	380	pevná	242
České a československé dějiny II. ⁴⁴⁹	29,7x21	300	paperback	126
České a československé dějiny III. ⁴⁵⁰	29,7x21	420	paperback	232
Dějepis 9 pro základní školy nejnovější dějiny ⁴⁵¹	29,2x20,4	410	paperback	160
Moderní dějiny pro střední školy ⁴⁵²	29,6x21,1	570	paperback	216

2 Fyzické vlastnosti učebnic

Z dat použitých ve vložené tabulce si lze povšimnout několika trendů. Učebnice novějšího data vydání obvykle inklinují k větším rozměrům i o trochu zvýšené hmotnosti, ale

⁴⁴⁰ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*.

⁴⁴¹ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*.

⁴⁴² J. SÝKORA a kol., *Dějepis*.

⁴⁴³ M. DOHNAL, *Dějepis*.

⁴⁴⁴ J. PÁTEK, *Československé dějiny*.

⁴⁴⁵ J. JANOVSÝ, *Dějiny*.

⁴⁴⁶ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*.

⁴⁴⁷ V. HUSA, *Československé dějiny*.

⁴⁴⁸ K. BARTOŠEK, *Dějepis*.

⁴⁴⁹ J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*.

⁴⁵⁰ J. HARNA (ed.), *České a československé dějiny*.

⁴⁵¹ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*.

⁴⁵² J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*.

zároveň k formě paperbacku, což může být mimo jiné snaha předchozí dvě změny kompenzovat. Pokud jde o počet stránek, k žádným výrazným a pravidelným změnám nedochází. Moderní učebnice tak mají díky svému formátu k dispozici o něco větší prostor, na základě poznatků z předchozí kapitoly je ovšem třeba si uvědomit, že jej také daleko více spotřebují pro své častější užívání netextových prvků, přičemž, jak již bylo také zmiňováno, velice výraznou výjimku z tohoto trendu tvoří učebnice *Moderní dějiny*, kniha nabitá suverénně nejpodrobnějším faktografickým obsahem.

Pokud jde o hůře měřitelné vlastnosti zkoumaných učebnic, jako je kvalita tisku, papíru či vazby, zde je nutné nepříliš překvapivě konstatovat jednoznačnou převahu učebnic moderních. Zejména starší učebnice z dob socialismu trpí ve všech třech kategoriích, a zatímco písmo je čitelné u všech exemplářů, o kvalitě grafických vyobrazení se to již rozhodně říci nedá. Starší knihy s pevnou vazbou rovněž zřetelně více inklinují k vážnému mechanickému poškození nežli ty paperbackové, na kterých je sice snadno znát lehčí opotřebení, nicméně vazba žádné z nich nedoznala újmy natolik závažné, aby omezovala její funkčnost. Pro snadnou a rychlou čitelnost je důležitá i jakost papíru, která je u starších zkoumaných děl prakticky jednoznačně nižší. Nažloutlá barva, která není dána pouze vyšším věkem těchto učebnic, spojená s výraznou zrnitostí papíru velice kontrastují s bílým papírem učebnic vydaných po roce 1989 přispívajícím k čitelnosti.

4. Závěr

Cílem této práce bylo co možná nejlépe popsat a komparovat posun v náhledu na tematiku první světové války a s ní spřízněných témat, jako je habsburská monarchie před válkou samotnou, bolševický puč v Rusku z roku 1917, první odboj, vznik samostatné Československé republiky a podobně, a to konkrétně na stránkách českých a československých školních učebnic vydávaných ve dvou rozdílných obdobích, přesněji řečeno v období komunistického režimu do roku 1989 a v následujícím období demokratickém. Výchozí hypotéza předpokládala, že se výklad i zpracování tohoto tématu budou v uvedených obdobích lišit, a to zejména s přihlédnutím k cílům výuky dějepisu a snad i v důsledku vývoje didaktické metodiky.

Téma první světové války představuje významný milník jak v československých národních dějinách, jelikož došlo k založení první samostatné Československé republiky a zavedení prvního demokratického režimu,⁴⁵³ tak i v těch komunistických, jelikož tzv. „Velká říjnová socialistická revoluce“ představovala téměř mytologický počátek všech následujících komunistických režimů.⁴⁵⁴ Spojení těchto témat, tak důležitých pro legitimizaci obou systémů konkrétně s pramenem učebnic, slibovalo velký konflikt ve výkladu událostí, a každopádně jiné zaměření textů. Časový i ideový rozdíl mezi obdobími vydávání těchto učebnic pak samozřejmě vedl i k posunu didaktickému, tj. k odlišnému způsobu zpracování učebnic.

V první řadě bylo nutno se k tématu vyjádřit z teoretického hlediska a diskutovat obecná témata, jako je didaktika, didaktika dějepisu či teorie učebnice. Studium učebnic by totiž bylo nevhodné ponechat bez určitého načrtnutí těchto zmiňovaných disciplín, které na podobu učebnic mají samozřejmě velice významný vliv.

Hlavní část náplně této práce představovala ovšem analýza samotného obsahu učebnic z hlediska učiva čili prozkoumání toho, jaké informace byly žákům v knihách předkládány.

---

⁴⁵³ I. ŠEDIVÝ, *Češi*, s. 349–353.

⁴⁵⁴ S. FITZPATRICKOVÁ, *Ruská revoluce*, s. 227–235.

Pokud jde o samotný průběh války, žádné výrazné faktografické nesrovnalosti mezi jednotlivými narativy se v podstatě nevyskytovaly, lišila se jen míra, do jaké se průběhu válečných operací jednotlivé učebnice věnovaly. Nelze ale jednoznačně konstatovat, že by se vývoji na bojových frontách programově více věnovaly učebnice z té či oné éry, nýbrž se v tomto ohledu od sebe spíše odlišují učebnice jednotlivé.

Dalším logickým, avšak nepředpokládaným zjištěním byla vysoká míra nezájmu o Rakousko-Uhersko jakožto politické uskupení. Obecně vzato k němu autoři učebnic nezaujímalí žádný zvláštní postoj, ať už výrazně negativní či výrazně pozitivní. Učebnice z doby komunistického režimu spíše sáhly k některému odsudku, ale většinou se jednalo o pouhá obecná ideologická prohlášení, která tak řečeno habsburskou monarchii házela do jednoho pytle se všemi ostatními imperialisty. Učebnice novější roku 1989 jsou pak vůči Rakousko-Uhersku ještě indiferentnější a pokud je na jeho období něco zajímavé, jedná se většinou o česká politicko-kulturní specifika objevující se pouze náhodou na rakousko-uherském pozadí. O příčinách tohoto jevu se dá spekulovat, ale je velice pravděpodobné, že ukazuje, že v případě Rakousko-Uherska se jedná již do značné míry o mrtvou historii nebudící ve větší míře vášně ani ideologické spory. Tomu by napovídala i mírný trend poklesu prostoru věnovaného tématu první světové války v čase.⁴⁵⁵

Největší rozdíly ve výkladu dějin první světové války se objevovaly u témat, která se více vzdalovala faktografii a podléhala interpretaci. Zcela nejpropastnější tyto odlišnosti pak byly v tématech bolševického převratu zastarale zvaném i „Velká říjnová socialistická revoluce“, ale překvapivě také v interpretaci příčin samotného vzniku první světové války.

U bolševického převratu bylo možné výrazné odlišnosti v interpretaci předpokládat. Nejde jen o to, že je ve starších učebnicích z dob komunistického režimu tato událost jednoznačně pozitivně hodnocena, zatímco v pozdějších učebnicích je k ní zaujímán buď

---

⁴⁵⁵ Příloha 3.

neutrální, nebo i vysloveně negativní a vymezující se postoj. Zdůrazňování „Velké říjnové socialistické revoluce“ před listopadem 1989 je totiž natolik výrazné, že v učebnicích zcela mění náhled na zkoumané dějinné období. Žáci se neučili o první světové válce provázené bolševickým převratem a ruskou občanskou válkou, jako je tomu většinou u učebnic novějších, nýbrž o „Velké říjnové socialistické revoluci“, pro kterou celá první světová válka představovala v podstatě jen jakousi relativně nevýznamnou předehru podobající se řadě dalších „imperialistických válek“. Toto téma mění nejen strukturu kapitol, ale v několika případech se jednalo i o předěl mezi jednotlivými díly v rámci řady učebnic, čímž je u starších knih význam tohoto tématu zdůrazňován. Jedná se zkrátka o nejdůležitější milník. Co se faktografického obsahu týče, tyto události jsou následně rozpracovány do mnohem větších podrobností s řadou politických projevů, sjezdů a vnitrostátních změn, které se u novějších učebnic již nevyskytují. Občanská válka v Rusku není vždy zcela ignorována, ale dá se říct, že vzhledem k jejímu významu⁴⁵⁶ a k prostoru ruským událostem věnovanému, je zpravidla značně upozaděována a marginalizována.

Snad ještě větší rozdíl ovšem panoval v interpretaci příčin vzniku první světové války. Informace ohledně existujících aliancí⁴⁵⁷ a příležitostně i některých válečných zájmech konkrétních mocností se příležitostně objevují v obou zkoumaných skupinách učebnic, nicméně v těch mladších roku 1989 se u učebnic věnujících se světovým dějinám jedná o zcela stěžejní téma, které je zpravidla obsáhle a komplexně zkoumáno, přestože v knihách zaměřujících se na domácí dějiny vzácně absentuje. Marxistické učebnice ovšem tomuto tématu nepřikládají příliš velkou váhu a odbývají jej spíše ideologickými výroky. Celkový tón vyznívá tak, jako by podobné konflikty u překonaných imperialistických mocností nejen že nepřekvapovaly, ale byly plně očekávány. Někdy se dokonce zdálo, že autoři snad konflikt

---

⁴⁵⁶ R. PIPES, *Dějiny*, s. 227–273.

⁴⁵⁷ Trojspolek a trojdohoda, více v M. HLAVAČKA – M. PEČENKA, *Trojspolek*.

kvitovali jako jakési předsmrtné křeče starých režimů a litovali jen zatahování „pracujícího lidu“ do války, na které neměl zájem. S tímto stanoviskem se pak samozřejmě ztrácí jakýkoliv seriózní pokus o analýzu událostí, které k propuknutí první světové války vedly.

Podobně, jako je tomu s příčinami vzniku tzv. Velké války, je tomu i s jejími výsledky, pohledy na ně totiž logicky korespondují a vytvářejí rámec náhledu jednotlivých autorů na celé téma. Typická moderní učebnice se zabývá jednak mezinárodní politikou a diplomacií a seznamuje tak svého čtenáře s proměnami v geopolitické situaci (včetně vzniku samostatného Československa), ale zároveň nezapomíná na – ba dokonce zdůrazňuje– lidské oběti a každodenní strádání, které takový konflikt přináší. Většina (ačkoliv existují výjimky) marxistických učebnic se na věc dívá jinak. Jediným všudypřítomným a uznávaným produktem první světové války je tzv. „Velká říjnová socialistická revoluce“. Co se v důsledku války dělo ve zbytku světa po ní v drtivě většině případů tyto starší učebnice již naprosto nezajímá, a to se dvěma častějšími výjimkami v podobě tzv. republik rad, které se pokoušely zavést socialistické státní zřízení i v jiných částech Evropy,⁴⁵⁸ a případně ještě vzniku Československa. Ten je ovšem často a někdy i mírně násilně interpretován rovněž jako přímý důsledek „Velké říjnové socialistické revoluce“.

Zajímavá zjištění přinesla i analýza tématu československého odboje. Známé postavy demokratického Československa, jako jsou T. G. Masaryk, E. Beneš, M. R. Štefánik a další, se stejně jako českoslovenští legionáři v Rusku totiž v učebnicích pravidelně objevují nejen po roce 1989, ale i před ním. Místo snahy existenci těchto lidí zamlčet je tak patrná spíše snaha jejich působení interpretovat po svém specifickém způsobu. Někdy jsou zobrazováni jako nevědomé figurky manipulované proti svým zájmům z Francie či USA, v jiných případech se z nich stávají aktivní antagonisté zájmům těchto cizích mocností sloužící. Jako jejich uvědomělý a hrdinný protiklad jsou opakovaně uváděni Čechoslováci vstupující do Rudé

---

⁴⁵⁸ K. PICHLÍK – B. KLÍPA – J. ZABLOUDILOVÁ, *Českoslovenští legionáři*, s. 227–237.

armády, mezi nimi pak vyniká rovněž vícekrát zmiňovaná slavná postava spisovatele J. Haška. Minimálně v jednom případě se zde však vyskytla ohledně působení legionářů otevřená faktografická lež, což je kupodivu poměrně výjimka – většinou se od sebe starší a novější učebnice odlišovaly pouze jazykem, výběrem faktů a jejich interpretací, byť někdy poměrně divokou.

Komparativní analýza obsahu učebnic ve dvou různých politických režimech by měla být největším přínosem této práce. Jedná se totiž o cennou ukázkou toho, jak lze cíleně s minulými událostmi nakládat, jak je vybírat a interpretovat, aby se změnilo celkové poselství žákům, aniž by bylo třeba často sahat vysloveně k nepravdám. Z hlediska rozvoje jejich kompetencí proto může být napříště vhodné kupříkladu žáky i s těmito staršími narativy konfrontovat a alespoň částečně tak poznatky z této práce přenést do školní pedagogické praxe.⁴⁵⁹

Učebnice byly zkoumány i z didaktického hlediska, a to v první řadě z pohledu tzv. Bloomovy taxonomie výukových cílů⁴⁶⁰ popisující stupnici náročnosti myšlenkových operací požadovaných po žácích. Zde lze jednoznačně konstatovat, že v průběhu času došlo k pozitivnímu vývoji, poněvadž řada starších učebnic vůbec úkoly pro žáky nedisponovala, a pokud ano, pak jen nevelkým množstvím v nevelké náročnosti na jiné procesy, nežli je zapamatování. Obzvláště patrný je tento posun pak v kategorii novějších učebnic pro základní školy, zatímco ty středoškolské spíše zaostávají.⁴⁶¹

Další zkoumaný prvek představuje počet slov ve větách, který byl zjišťován coby významný indikátor obtížnosti textu, a tedy i jako ukazatel snahy dílo přizpůsobit žákovi. Žádný výrazný a setrvalý posun s postupem od starších k mladším učebnicím zde však zaznamenán

---

⁴⁵⁹ Jan PRŮCHA (ed.), *Pedagogická encyklopedie*, Praha 2009, s. 242–246.

⁴⁶⁰ Příloha 7.

⁴⁶¹ Příloha 5.

nebyl. Jednotlivé učebnice se od sebe v tomto ohledu sice odlišovaly často drasticky a stojí za povšimnutí, že nejdelší i nejkratší průměrné souvětí spadalo do učebnic vydaných před listopadem roku 1989, ale jinak zde žádný trend prokázán nebyl.

Z hlediska textové náročnosti také jednoznačné stanovisko vyvodit nelze. Žádná učebnice sice nepřekonalala horní doporučenou hranici této náročnosti, nicméně z dat nevyplývá jasný trend vývoje, ať už jde o obtížnost syntaktickou či pojmovou. Problém se vzácně objevil pouze na opačném konci spektra, kdy text svojí obtížností spadl pod hranici spodní, což může vést k nevyužití žákova potenciálu.⁴⁶²

Nakonec se předmětem zkoumání stala i učebnice jako fyzický předmět. Je otázkou, jak dlouho tomu tak s postupující digitalizací ještě zůstane, nicméně historicky vzato učebnice v moderní době vždy znamenala knihu. Tato kniha má své rozměry, váhu, vazbu, počet stránek, kvalitu tisku, ale je také vnitřně organizována a členěna, ideálně ve snaze zvýšit přehlednost obsahu. Všechny tyto prvky rozhodně nejsou marginální, protože spoluurčují kvalitu a vzdělávací hodnotu učebnice. Ta nestojí pouze na samotném obsahu, ale také na jeho zpracování, jelikož z knihy, která se nikam nevejde, snadno se rozpadne či je psána takřka nečitelným textem, se toho žák pravděpodobně mnoho nenaučí.

Pokud jde o obecné trendy vývoje učebnic, v tomto směru lze prohlásit několik věcí. Zdá se, že novější knihy inklinují spíše k paperbackové vazbě a většímu formátu oproti starší vazbě pevné ve formátu menším. Nebyl však zpozorován žádný stabilní vývoj například v počtu stránek nebo váze učebnice. Pokud jde o kvantitu informací, mohlo by se z právě zmíněného zvětšování formátu zdát, že se zvyšuje i rozsah učiva, tak jednoduché to ovšem není. Jak již bylo řečeno, novější knihy totiž obecně obsahují větší podíl neverbálních složek, jako jsou obrázky, grafiky, mapy apod., stejně jako jiné fonty písma, řádkování a členění ve prospěch orientace a čitelnosti. Zmiňované neverbální prvky jsou samozřejmě součástí učiva, takže je

---

⁴⁶² Příloha 6.

nelze ignorovat, ovšem oproti verbálně podávaným informacím zabírají poměrně velký podíl nově nabytého prostoru. Ve prospěch učebnic novějších lze ještě prohlásit, že se jednoznačně zvýšila kvalita papíru a tisku, což rovněž přispívá k celkové kvalitě učebnice jako fyzického předmětu. Určitou nepravidelnost ve všech těchto závěrech ovšem představují poněkud improvizovaně působící učebnice z devadesátých let, u kterých je velmi patrné, že byly připravovány ve spěchu a obsahem se snažily zareagovat na proměnu politického režimu, zatímco forma se stále ještě spíše hledala.⁴⁶³

Na závěr je potřeba zdůraznit, že tato práce v žádném případě není, a ani nikdy být neměla, vyčerpávajícím přehledem, a proto se nabízí celá řada možností, jak na tento výzkum případně odborně navázat a jak jej prohloubit. V první řadě existuje mnoho dalších primárních učebnic, které se v práci neobjevují, a jednoduše je tak možné rozšířit zkoumaný vzorek jejich přidáním do objemu použitého materiálu, čímž by se samozřejmě zpřesnily i případné generalizující závěry, jelikož čím více dat je k dispozici, tím vyšší může být přesnost a reprezentativnost výzkumu. Dalším snadným krokem k rozšíření a zpřesnění těchto dat by bylo zahrnutí sekundárních učebnic, tedy všech atlasů, sbírek pramenů a dokumentů, čítanek, zkrátka zahrnutím dalších didaktických materiálů. S vědomím jejich problematické dostupnosti je třeba zmínit i možnost zahrnout i staré školní osnovy a řadu dalších preskriptivních dokumentů určujících podobu výuky dějepisu. Výuku dějepisu ovšem neurčují jen dokumenty, ale především lidé, takže pokud by badatele zajímalo nejen to, co se měl žák naučit, ale co se ve skutečnosti naučil, otevírají se ještě daleko širší možnosti. Tou nejzjevnější představuje využití orální historie pro získání osobního svědectví od žáků a učitelů, kteří dějepis buď sami vyučovali, nebo se jej naopak učili. Výhodu by zajisté představoval fakt, že do druhé množiny patří stále velké množství jedinců. I zde však existují jako alternativa písemné materiály: vysvědčení žáků, případné dochované testy či výsledky soutěží, ale i podíl žáků dále se historií

---

⁴⁶³ M. JIREČEK, *Vývoj*, s. 207.

zabývajících. Případně je možné na tento výzkum navázat v jiném směru a podobnými metodami jej rozšířit na další období, jako třeba Protektorát nebo první Československou republiku. Jak je z těchto pouhých několika návrhů patrné, možností existuje celá řada.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny

- BARTOŠEK, Karel, *Dějepis pro 9. ročník základní devítileté školy*, Praha 1963.
- BAUMANN, Bedřich – ŠEDA, Václav – VÁVRA, Jaroslav, *Dějiny nové doby: Učební text pro II. ročník odborných škol*, Praha 1954.
- ČAPEK, Vratislav a kol., *Dějepis II pro 2. ročník středních odborných škol a pro 1. ročník středních odborných učilišť (studijní obory)*, Praha 1984.
- ČURDA, Jan a kol., *Moderní dějiny pro střední školy*. Učebnice, Brno 2014.
- Dějepis 6.–9. ročník. Učební osnovy základní devítileté školy*, Praha, 1972.
- Dějepis: učební osnovy pro III. ročník gymnázia*. Praha 1984.
- DOHNAL, Miloň, *Dějepis/9. Dějepis pro 9. ročník základní devítileté školy*, Praha 1972.
- FRONK, Václav a kol., *Dějepis 8 učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň 2010.
- HARNA, Josef (ed.), *České a československé dějiny III. Dokumenty a materiály*, Praha 1992.
- HUSA, Václav, *Československé dějiny*, Praha 1961.
- JANOVSKÝ, Julius, *Dějiny Československé republiky 1918–1992*, Praha 1994.
- JUNG, Jaroslav (ed.), *Dějepis: univerzální příručka pro maturanty a uchazeče o studium na vysokých školách*, Praha 1992.
- KUKLÍK, Jan – KUKLÍK, Jan, *Dějiny 20. století*, Praha 2000.
- KVAČEK, Robert, *České dějiny II*, Praha 2002.
- MÁCHA, Petr a kol., *Hravý dějepis 8*, Praha 2018.
- MAREK, Jaroslav (ed.), *České a československé dějiny II. Od roku 1790 do současnosti*, Praha 1991.
- NEJEDLÝ, Zdeněk, *O výchově a vzdělání*, Praha 1953.
- PÁTEK, Jaroslav, *Československé dějiny /1918–1939/*, Praha 1976.
- Rámcový vzdělávací program pro gymnázia* [online]. Praha, 2007 [cit. 2021-04-24]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/rvp-pro-gymnazia>.
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* [online]. Praha, 2017 [cit. 2021-04-24]. Dostupné z <http://www.nuv.cz/t/rvp-pro-zakladni-vzdelavani>.
- SOJÁK, Vladimír – VÁVRA, Jaroslav – VOŠAHLÍK, Josef, *Dějiny doby nejnovější pro 11. postupný ročník*, Praha 1955.
- SÝKORA, Jaroslav a kol., *Dějepis pro 3. ročník gymnázia*, Praha 1987.
- TALIÁN, František, *Učební dokumenty pro gymnázia*, Praha 1999.

Učebné osnovy dejepisu pre 6.–9. ročník základných deväťročných škôl s vyučovacím jazykom slovenským, Bratislava 1973.

Učební osnovy dějepisu pro střední odborné školy, Praha 1961, s. 1.

Učební osnovy gymnázia (čtyřleté studium), Praha 1969, s. 7.

Učební osnovy základní devítileté školy Dějepis 6.–9. ročník, Praha 1964.

Usnesení předsednictva Ústředního výboru KSČ o učebnicích pro národní a střední školy, Praha 1951.

Usnesení XII. sjezdu KSČ o hlavních směrech dalšího rozvoje naší socialistické společnosti. In: BOHÁČ, Antonín (ed.), *Dějiny školství v Československu 1945–1975. II. díl*. Praha: Univerzita Karlova, 1982.

VALACHOVÁ, Anna a kol., *Dejepis: odborná-metodická příručka na vyučovanie v 2. a 3. ročníku gymnázií*, Bratislava 1975.

VÁLKOVÁ, Veronika, *Dějepis 8 pro základní školy novověk*, Praha 2008.

VÁLKOVÁ, Veronika, *Dějepis 9 pro základní školy nejnovější dějiny*, Praha 2012.

Literatura

BALCAR, Luboš – DAŇKOVÁ, Hana, *Připomínky k výuce dějepisu a občanské nauky*, *Společenské vědy ve škole* 46, 1990, č. 1, s. 8.

BALCAR, Luboš, *Boj Čechů a Slováků za samostatný stát a vznik ČSR (Didakticko-metodický rozbor osnovného celku 7. ročníku základní školy)*, *Společenské vědy ve škole* 45, 1989, č. 2, s. 43–44.

BENEŠ, Pavel – JANOUŠEK, Radek – NOVOTNÝ, Marek, *Hodnocení obtížnosti textu středoškolských učebnic*, *Pedagogika* 59, 2009, s. 291–297.

BENEŠ, Zdeněk, *Dějepisné učebnice*, in: Jaroslav Pánek – Oldřich Tůma (edd.), *Manuál encyklopedie českých dějin*, Praha 2003, s. 314–323.

BENEŠ, Zdeněk, *Didaktika dějepisu*, in: Jaroslav Pánek – Oldřich Tůma (edd.), *Manuál encyklopedie českých dějin*, Praha 2003, s. 324–332.

BENEŠ, Zdeněk, *Výzva, nebo destrukce? Česká kurikulární reforma a dějepis*, *Pedagogika* 55, 2005, s. 37–47.

BERÁNEK, Jan, *Rakouský militarismus a boj proti němu v Čechách: Příspěvek k otázkám "vnitřní" úlohy rakouské armády a antimilitaristického hnutí v letech 1900–1914*, Praha 1955.

BERNARD, Michel, *Smrt dvouhlavého orla: Rakousko-Uhersko 1916–1918*, Praha 1994.

- BIČOVÁ, Lenka. *Učebnice dějepisu padesátých a šedesátých let dvacátého století* [online]. Praha, 2013 [cit. 26. 7. 2021]. Dostupné z: <https://docplayer.cz/19610834-Ucebnice-dejepisu-padesatych-a-sedesatych-let-dvacateho-stoleti.html>. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Tomáš Mikeska.
- BÍLEK, Jiří, *Československé legie na frontách první světové války: od Zborova po Terron*, Líbeznice 2018.
- BÍLEK, Jiří, *Kyselá těšínská jablička. Československo-polské konflikty o Těšínsko 1919, 1939, 1945*, Pracha 2011.
- BÖHLER, Jochen – KONRÁD, Ota – KUČERA, Rudolf, *In the Shadow of the Great War. Physical Violence in East-Cental Europe, 1917–1923*, Oxford 2021.
- BRABEC, Jiří a kol., *Cesta a odkaz T. G. Masaryka: fakta, úvahy, souvislosti*, Praha 2002.
- CLARK, Christopher, *Náměsíčníci. Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce*, Praha 2014.
- ČAPEK, Vratislav a kol., *Didaktika dějepisu I-II*, Praha 1985.
- ČORNEJ, Petr a kol., *Kdy, kde, proč a jak se to stalo v českých dějinách*, Praha 2001.
- DUBSKÁ, Hana. *Antika v učebnicích dějepisu pro základní školy 1948–1989*. [online]. Praha, 2016 [cit. 26. 7. 2021]. Dostupné z: dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/670. Rigorózní práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce doc. PhDr. Jana Keparťová, CSc.
- FERGUSON, Niall, *Nešťastná válka*, Praha 2004.
- FIGES, Orlando, *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891–1924*, Praha 2000.
- FILIP, Zdeněk, *Vznik Československa*, Šumperk 1968.
- FITZPATRICKOVÁ, Sheila, *Ruská revoluce*, Praha 2017.
- FUČÍK, Josef, *Osmadvacátníci. Spor o českého vojáka I. světové války*, Praha 2006.
- GALANDAUER, Jan – HONZÍK, Miroslav, *Osud trůnu habsburského*, Praha 1982.
- GALANDAUER, Jan, *2. 7. 1917 - Bitva u Zborova. Česká legenda*, Praha 2002.
- GALANDAUER, Jan, *Bohumír Šmeral: 1914–1941*, Praha 1978.
- GALANDAUER, Jan, *František Ferdinand d'Este*, Praha 1993.
- GALANDAUER, Jan, *Karel I. Poslední český král*, Praha 1998.
- GALANDAUER, Jan, *O samostatný československý stát 1914–1918*, Praha 1992.
- GALANDAUER, Jan, *Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce v české společnosti*, Praha 1977.
- GALANDAUER, Jan, *T. G. Masaryk a vznik ČSR*, Praha 1988.
- GILBERT, Martin, *První světová válka: Úplná historie*, Praha 2005.

- GRACOVÁ, Blažena, *Empirické výzkumy v didaktice dějepisu u nás, jejich potřebnost a význam*, in: Zdeněk Beneš – Jiří Pešek – Petr Vorel (edd.), IX. sjezd českých historiků. Pardubice 6.–8. září 2006. Svazek I., Pardubice – Praha – Ústí nad Labem 2007, s. 97–114.
- HART, Liddell, *Historie první světové války*, Brno 2001.
- HASTINGS, Max, *Katastrofa 1914*, Praha 2014.
- HERMAN, Karel, *K hodnocení T. G. Masaryka*, Společenské vědy ve škole 45, 1989, č. 2, s. 36–42.
- HEŘTOVÁ, Yvett, *Zákopová válka*, Praha 1983.
- HLAVAČKA, Milan – PEČENKA, Marek, *Trojspolek*, Praha 1999.
- HLAVAČKA, Milan, *Podivná aliance*, Praha 1987.
- HOLOTÍK, Ludovít, *Štefánikovská legenda a vznik ČSR*, Bratislava 1960.
- HONZÍK, Miroslav – HONZÍKOVÁ, Hana, *1914/1918. Léta zkázy a naděje*, Praha 1984.
- JINDRA, Zdeněk, *První světová válka*, Praha 1984.
- JIREČEK, Miroslav, *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918–2013*, Brno 2014.
- JULÍNEK, Stanislav a kol., *Základy oborové didaktiky dějepisu*, Brno 2008.
- KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře první republiky. Díl 1: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2003.
- KEEGAN, John, *První světová válka*, Praha 2003.
- KERSHAW, Ian, *Do pekel a zpět. Evropa 1914–1949*, Praha 2017.
- KLIMEK, Antonín, *Říjen 1918. Vznik Československa*, Praha-Litomyšl 1998.
- KOLLEROVÁ, Šárka, *Československo-rakouské vztahy od konce světové války do podepsání Lánské smlouvy*, Historický obzor 28, 2017, s. 162–172.
- KŘÍŽEK, Jaroslav a kol., *První světová válka*, Praha 1968.
- KVAČEK, Robert a kol., *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*, Praha 2002.
- KVAČEK, Robert, *První světová válka a česká otázka*, Praha 2003.
- LABISCHOVÁ, Denisa – GRACOVÁ, Blažena, *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*, Ostrava 2008.
- LEONHARD, Jörn, *Die Büchse der Pandora. Geschichte des ersten Weltkriegs*, München 2014.
- MACMILLANOVÁ, Margaret, *Mírotvorci. Pařížská konference 1919*, Praha 2004.
- MAŇÁK, Josef – KNECHT, Petr (edd.), *Hodnocení učebnic*, Brno 2007.
- MARSEILLE, Jacques – LANEYRIE-DAGEN, Nadeije, *Významné události světových dějin*, Praha 1997.

- MAUROIS, André, *Dějiny Francie*, Praha 1994.
- MEJSTRÍK, Václav a kol., *Metodika dějepisu jako učebního předmětu*, Praha 1964.
- MORAVCOVÁ, Dagmar – BĚLINA, Pavel – PEČENKA, Marek, *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914–1941*, Praha 1994.
- MÜLLER, Helmuth, *Dějiny Německa*, Praha 1995.
- NÁLEVKA, Vladimír, *Světová politika ve 20. století*, Praha 2000.
- Národní program rozvoje vzdělávání v České republice. Bílá kniha*, Praha 2001.
- NEDOROST, Libor, *Češi v první světové válce 1. díl. Mým národům*, Praha 2006.
- NEDOROST, Libor, *Češi v první světové válce 2. díl. Na frontách Velké války*, Praha 2006.
- NEDOROST, Libor, *Češi v první světové válce 3. díl. Do hořkého konce*, Praha 2007.
- OTTO, Helmut – SCHMIEDEL, Karl – SCHNITTER, Helmut, *Der erste Weltkrieg*, Berlin 1964.
- PAVLÍČKOVÁ, Radmila Prchal, *Název studie*, Opera historica 22, 2001, s. 384.
- PEROUTKA, Ferdinand, *Budování státu*, Praha 2003.
- PETLÁK, Erich, *Všeobecná didaktika*, Bratislava 1997.
- PICHLÍK, Karel – KLÍPA, Bohumír – ZABLOUDILOVÁ, Jitka, *Českoslovenští legionáři (1914–1920)*, Praha 1996.
- PICHLÍK, Karel, *Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend*, Praha 1968.
- PIPES, Richard, *Dějiny ruské revoluce*, Praha 1998.
- POMAIZL, Karel, *Vznik ČSR 1918: problém marxistické vědecké interpretace*, Praha 1965.
- PROKŠ, Petr, *Diplomacie a „Velká válka“ 1914–1918/1919. Kapitoly o dějinách diplomacie za první světové války v Evropě a na mírové konferenci v Paříži*, Praha 2014.
- PRŮCHA, Jan (ed.), *Pedagogická encyklopedie*, Praha 2009.
- PRŮCHA, Jan, *Učebnice: Teorie a analýzy edukačního média: Příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*, Brno 1998.
- RAŠKOVÁ, Eva, *Čeští vojáci na italské frontě v době první světové války*, Historický obzor 28, 2017, s. 98–105.
- SAK, Robert, *Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku (1914–1920)*, Jinočany 1996.
- SERVICE, Robert, *Lenin: životopis*, Praha 2002.
- SIMKINS, Peter – JUKES, Geoffrey – HICKEY, Michael, *První světová válka. Válka, která měla být poslední*, Praha 2014.
- SKALKOVÁ, Jarmila, *Obecná didaktika*, Praha 2007.
- SKED, Alan, *Úpadek a pád habsburské říše*, Praha 1995.

- SLAVÍK, Jan, *Leninova vláda 1917–1924*, Praha 2009.
- SOMR, Miroslav, *Antologie k dějinám školy a pedagogiky*, České Budějovice 1984.
- ŠEDIVÝ, Ivan, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001.
- ŠOLLE, Zdeněk, *Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické války*, Praha 1952.
- ŠVANKMAJER, Milan a kol., *Dějiny Ruska*, Praha 1995.
- TAYLOR, Alan J. P., *The First World War*, London 1966.
- TINDALL, George Brown – SHI, David Emory, *USA*, Praha 1994.
- TOMÁŠEK, Dušan, *Nevyhlášená válka. Boje o Slovensko 1918–1920*, Praha 2012.
- TOMŠŮ, Zdeněk. *Jak s výukou dějepisu? O čem svědčí české a slovenské učebnice dějepisu devadesátých let dvacátého století* [online]. Brno, 2018 [cit. 2021-07-17]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/dq5xvx/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce doc. PhDr. Václav Štěpánek, Ph.D.
- TUCHMANOVÁ, Barbara W., *Srpnové výstřely. Začátek první světové války*, Praha 2000.
- VÁCHA, Dalibor, *Bratrstvo: všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914–1918)*, Praha 2015.
- VÁCHA, Dalibor, *Prokletá magistrála. Čechoslováci na Sibiři v roce 1919*, Praha 2019.
- VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel, *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*, Praha 2015².
- VERŽCHOVSKIJ, D. V. – LJACHOV, V. F., *Pervaja mirovaja vojna 1914-1918*, Moskva 1964.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996.
- WARNER, Phillip, *První světová válka*, Ostrava 1997.
- WINTER, Jay Murray, *První světová válka*, Praha 1995.

Seznam příloh

1. Přehled hlavních zpracovaných učebnic
2. Fyzické vlastnosti učebnic
3. Výskyt pojmů v učebnicích (ve zkoumaných kapitolách)
4. Zastoupení zkoumaného tématu v učebnicích
5. Klasifikace otázek a úkolů v učebnicích podle Bloomovy taxonomie vzdělávacích cílů
6. Hodnocení textové obtížnosti učebnic
7. Bloomova taxonomie vzdělávacích cílů. Převzato z vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2021/cislo-9/jak-muzeme-dosahnout-vynikajici-urovne-vyuky.html. [28. 5. 2022]
8. Ukázka z *Dějepisů pro 9. ročník* Karla Bartoška, 1963.
9. Ukázka z *Dějepisů 9* Miloně Dohnala, 1978.
10. Ukázka z *Dějepisů 8 pro základní školy* Veroniky Válkové, 2008.
11. Ukázka z *Dějepisů 8* Václava Fronka, 2010.
12. Ukázka z *Hravého dějepisů* Petra Máchy a kolektivu, 2018.
13. Ukázka z *Dějiny nové doby* Bedřicha Baumanna, Václava Šedy a Jaroslava Vávry, 1954.
14. Ukázka z *Dějiny doby nejnovější* Vladimíra Sojáka, Jaroslava Vávry a Josefa Vošahlíka, 1955.
15. Ukázka z *Dějepisů II pro 2. ročník středních odborných škol a pro 1. ročník středních odborných učilišť* Vratislava Čapka a kolektivu, 1984.
16. Ukázka z *Československých dějin*, Václav Husa, 1961.
17. *České a československé dějiny II* Jaroslava Marka, 1991.
18. *Dějiny 20. století* Jana Kuklíka a Jana Kuklíka, 2000.
19. *Moderní dějiny pro střední školy* Jana Čurdy, 2014.

1. Chronologicky řazený přehled hlavních zpracovaných učebnic

	rok vydání	ZŠ/SŠ	zaměření na dějiny
Dějiny nové doby ⁴⁶⁴	1954	SŠ	světové
Dějiny doby nejnovější ⁴⁶⁵	1955	SŠ ⁴⁶⁶	světové
Československé dějiny ⁴⁶⁷	1961	SŠ	československé
Dějepis pro 9. ročník ⁴⁶⁸	1963	ZŠ	světové a československé
Československé dějiny /1918-1939/ ⁴⁶⁹	1976	SŠ	československé
Dějepis 9 ⁴⁷⁰	1978	ZŠ	světové a československé
Dějepis II ⁴⁷¹	1984	SŠ	světové a československé
České a československé dějiny II ⁴⁷²	1991	SŠ	československé
Dějiny 20. století ⁴⁷³	2000	SŠ	světové
Dějepis 8 ⁴⁷⁴	2008	ZŠ	světové a československé
Dějepis 8 ⁴⁷⁵	2010	ZŠ	světové a československé
Moderní dějiny pro střední školy ⁴⁷⁶	2014	SŠ	světové a československé
Hravý dějepis 8 ⁴⁷⁷	2018	ZŠ	světové a československé

⁴⁶⁴ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*.

⁴⁶⁵ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*.

⁴⁶⁶ Učebnice vyšla v době jednotné jedenáctileté školy, proto je těžké ji zařadit do pozdějšího systému základních a středních škol. Nicméně vzhledem k tomu, že je určena až 11. ročníku, jehož žáci by se dnes věkově řadili již mezi studenty středních škol, je posuzována jako učebnice středoškolská.

⁴⁶⁷ V. HUSA, *Československé dějiny*.

⁴⁶⁸ K. BARTOŠEK, *Dějepis*.

⁴⁶⁹ J. PÁTEK, *Československé dějiny*.

⁴⁷⁰ M. DOHNAL, *Dějepis*.

⁴⁷¹ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*.

⁴⁷² J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*.

⁴⁷³ J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*.

⁴⁷⁴ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*.

⁴⁷⁵ V. FRONK a kol., *Dějepis*.

⁴⁷⁶ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*.

⁴⁷⁷ P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis*.

2. Fyzické vlastnosti učebnic

	rozměry (cm)	váha (g)	vazba	počet stránek
Dějiny nové doby ⁴⁷⁸	20,5x14,8	200	paperback	184
Dějiny doby nejnovější ⁴⁷⁹	20,4x15	220	pevná	183
Dějepis pro 3. ročník gymnázia ⁴⁸⁰	20,5x14,5	500	pevná	386
Dějepis/9 ⁴⁸¹	21x15	380	pevná	192
Československé dějiny /1918–1939/ ⁴⁸²	21x15	280	pevná	178
Dějiny Československé republiky 1918-1992 ⁴⁸³	20,5x15	100	paperback	80
Dějepis II ⁴⁸⁴	20,3x14,2	180	paperback	168
Československé dějiny ⁴⁸⁵	21x15	520	pevná	298
Dějepis pro 9. ročník základní devítileté školy ⁴⁸⁶	20,8x14,8	380	pevná	242
České a československé dějiny II. ⁴⁸⁷	29,7x21	300	paperback	126
České a československé dějiny III. ⁴⁸⁸	29,7x21	420	paperback	232
Dějepis 9 pro základní školy nejnovější dějiny ⁴⁸⁹	29,2x20,4	410	paperback	160
Moderní dějiny pro střední školy ⁴⁹⁰	29,6x21,1	570	paperback	216

⁴⁷⁸ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*.

⁴⁷⁹ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*.

⁴⁸⁰ J. SÝKORA a kol., *Dějepis*.

⁴⁸¹ M. DOHNAL, *Dějepis*.

⁴⁸² J. PÁTEK, *Československé dějiny*.

⁴⁸³ J. JANOVSÝ, *Dějiny*.

⁴⁸⁴ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*.

⁴⁸⁵ V. HUSA, *Československé dějiny*.

⁴⁸⁶ K. BARTOŠEK, *Dějepis*.

⁴⁸⁷ J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*.

⁴⁸⁸ J. HARNA (ed.), *České a československé dějiny*.

⁴⁸⁹ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*.

⁴⁹⁰ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*.

3. Výskyt pojmů v učebnicích (ve zkoumaných kapitolách)

Učebnice/ hledané výrazy	Masaryk	Beneš	Štefánik	Lenin	Wilson	28. října	VŘSR/Ruská revoluce	Versailles	legie	imperialismus
Dějiny nové doby ⁴⁹¹	19	2	1	24	1	9	34	0	10	70
Dějiny doby nejnovější ⁴⁹²	1	0	0	27	0	0	31	0	6	81
Československé dějiny ⁴⁹³	2	1	0	0	0	1	4	0	4	9
Dějepis pro 9. ročník ⁴⁹⁴	3	0	1	19	0	2	27	0	8	6
Československé dějiny /1918- 1939/ ⁴⁹⁵	5	4	4	3	0	2	5	16	10	2
Dějepis/9 ⁴⁹⁶	4	1	1	13	1	2	16	3	11	17
Dějepis II ⁴⁹⁷	0	0	0	13	0	2	14	0	0	5
České a československé dějiny II ⁴⁹⁸	11	4	2	0	2	5	0	2	7	0
Dějiny 20. století ⁴⁹⁹	1	0	0	18	14	0	7	1	0	0
Dějepis 8 ⁵⁰⁰	10	3	2	0	0	1	3	1	15	0
Dějepis 8 ⁵⁰¹	13	4	7	9	1	6	4	2	13	0
Moderní dějiny pro střední školy ⁵⁰²	18	1	3	11	6	3	5	5	16	1
Hravý dějepis ⁵⁰³	10	6	5	3	3	6	4	0	19	0

⁴⁹¹ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*.

⁴⁹² V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*.

⁴⁹³ V. HUSA, *Československé dějiny*.

⁴⁹⁴ K. BARTOŠEK, *Dějepis*.

⁴⁹⁵ J. PÁTEK, *Československé dějiny*.

⁴⁹⁶ M. DOHNAL, *Dějepis*.

⁴⁹⁷ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*.

⁴⁹⁸ J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*.

⁴⁹⁹ J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*.

⁵⁰⁰ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*.

⁵⁰¹ V. FRONK a kol., *Dějepis*.

⁵⁰² J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*.

⁵⁰³ P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis*.

4. Zastoupení zkoumaného tématu v učebnicích

učebnice	počet stránek	stránek k tématu	% stránek k tématu
Dějiny nové doby ⁵⁰⁴	163	22	13,5
Dějiny doby nejnovější ⁵⁰⁵	182	27	14,84
Československé dějiny ⁵⁰⁶	294	12	4,08
Dějepis pro 9. ročník ⁵⁰⁷	234	31	13,25
Československé dějiny /1918-1939/ ⁵⁰⁸	171	15	8,77
Dějepis/9 ⁵⁰⁹	296	32	10,81
Dějepis II ⁵¹⁰	167	15	8,98
České a československé dějiny II ⁵¹¹	161	11	6,83
Dějiny 20. století ⁵¹²	191	21	10,99
Dějepis 8 ⁵¹³	139	10	7,19
Dějepis 8 ⁵¹⁴	160	15	9,38
Moderní dějiny pro střední školy ⁵¹⁵	216	16	7,41
Hravý dějepis ⁵¹⁶	128	12	9,38

⁵⁰⁴ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*.

⁵⁰⁵ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*.

⁵⁰⁶ V. HUSA, *Československé dějiny*.

⁵⁰⁷ K. BARTOŠEK, *Dějepis*.

⁵⁰⁸ J. PÁTEK, *Československé dějiny*.

⁵⁰⁹ M. DOHNAL, *Dějepis*.

⁵¹⁰ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*.

⁵¹¹ J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*.

⁵¹² J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*.

⁵¹³ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*.

⁵¹⁴ V. FRONK a kol., *Dějepis*.

⁵¹⁵ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*.

⁵¹⁶ P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis*.

5. Klasifikace otázek a úkolů v učebnicích podle Bloomovy taxonomie vzdělávacích cílů

učebnice/Bloomova taxonomie	zapamatuj	pochop	použij	analyzuj	hodnot'	vytvoř
Dějiny nové doby ⁵¹⁷	0	0	0	0	0	0
Dějiny doby nejnovější ⁵¹⁸	0	0	0	0	0	0
Československé dějiny ⁵¹⁹	0	0	0	0	0	0
Dějepis pro 9. ročník ⁵²⁰	21	12	0	0	2	0
Československé dějiny /1918–1939/ ⁵²¹	0	0	0	0	0	0
Dějepis/9 ⁵²²	10	5	0	0	0	0
Dějepis II ⁵²³	2	10	0	0	0	0
České a československé dějiny II ⁵²⁴	0	0	0	0	0	0
Dějiny 20. století ⁵²⁵	1	5	1	1	1	0
Dějepis 8 ⁵²⁶	22	7	8	3	3	1
Dějepis 8 ⁵²⁷	74	66	7	5	2	0
Moderní dějiny pro střední školy ⁵²⁸	17	32	0	0	0	0
Hravý dějepis ⁵²⁹	20	18	1	1	1	1

⁵¹⁷ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*.

⁵¹⁸ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*.

⁵¹⁹ V. HUSA, *Československé dějiny*.

⁵²⁰ K. BARTOŠEK, *Dějepis*.

⁵²¹ J. PÁTEK, *Československé dějiny*.

⁵²² M. DOHNAL, *Dějepis*.

⁵²³ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*.

⁵²⁴ J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*.

⁵²⁵ J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*.

⁵²⁶ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*.

⁵²⁷ V. FRONK a kol., *Dějepis*.

⁵²⁸ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*.

⁵²⁹ P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis*.

6. Hodnocení textové obtížnosti učebnic

učebnice	Pojmová obtížnost	Syntaktická obtížnost	Celková obtížnost	Přiměřenost
Dějiny nové doby ⁵³⁰	21,7	11,9	21,7	přiměřené
Dějiny doby nejnovější ⁵³¹	9,61	14,29	23,9	přiměřené
Československé dějiny ⁵³²	12,95	25	37,95	přiměřené
Dějepis pro 9. ročník ⁵³³	5,72	6,94	12,66	lehké
Československé dějiny /1918–1939/ ⁵³⁴	12,25	17,86	30,11	přiměřené
Dějepis/9 ⁵³⁵	12,96	12,5	25,46	přiměřené
Dějepis II ⁵³⁶	12,24	15,87	28,11	přiměřené
České a československé dějiny II ⁵³⁷	11,02	23,81	34,83	přiměřené
Dějiny 20. století ⁵³⁸	7,54	10,99	18,53	lehké
Dějepis 8 ⁵³⁹	3,99	11,9	15,89	lehké
Dějepis 8 ⁵⁴⁰	11,52	10	21,52	přiměřené
Moderní dějiny pro střední školy ⁵⁴¹	10,54	12,98	23,82	přiměřené
Hravý dějepis ⁵⁴²	10,2	16,67	26,8	přiměřené

⁵³⁰ B. BAUMANN – V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny*.

⁵³¹ V. SOJÁK – J. VÁVRA – J. VOŠAHLÍK, *Dějiny*.

⁵³² V. HUSA, *Československé dějiny*.

⁵³³ K. BARTOŠEK, *Dějepis*.

⁵³⁴ J. PÁTEK, *Československé dějiny*.

⁵³⁵ M. DOHNAL, *Dějepis*.

⁵³⁶ V. ČAPEK a kol., *Dějepis*.

⁵³⁷ J. MAREK (ed.), *České a československé dějiny*.

⁵³⁸ J. KUKLÍK – J. KUKLÍK, *Dějiny*.

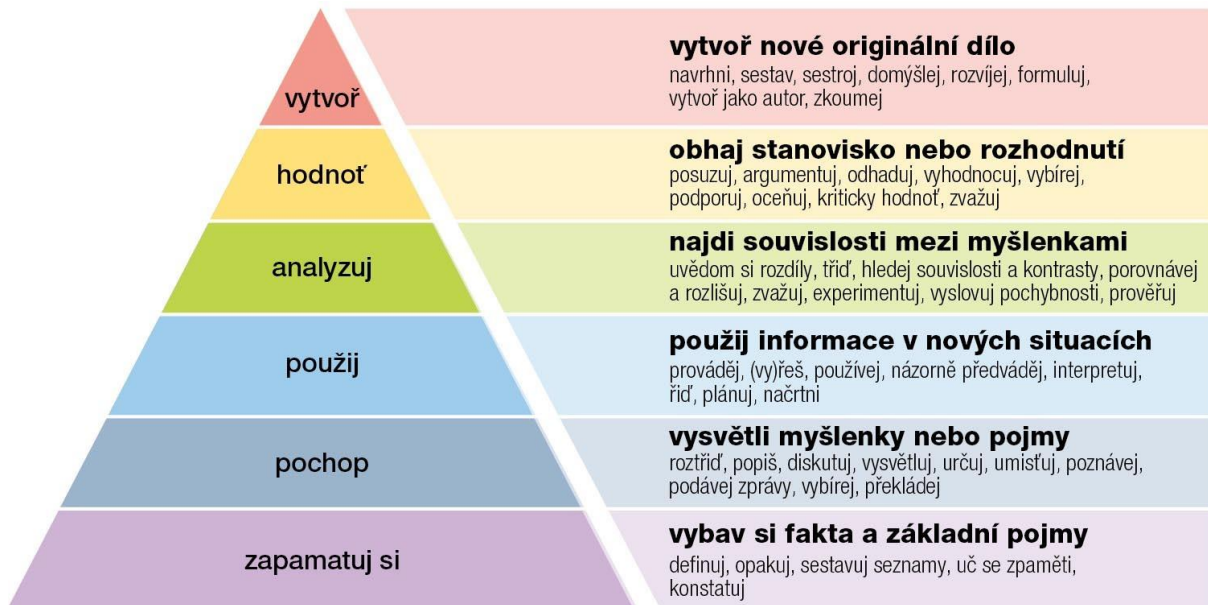
⁵³⁹ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis*.

⁵⁴⁰ V. FRONK a kol., *Dějepis*.

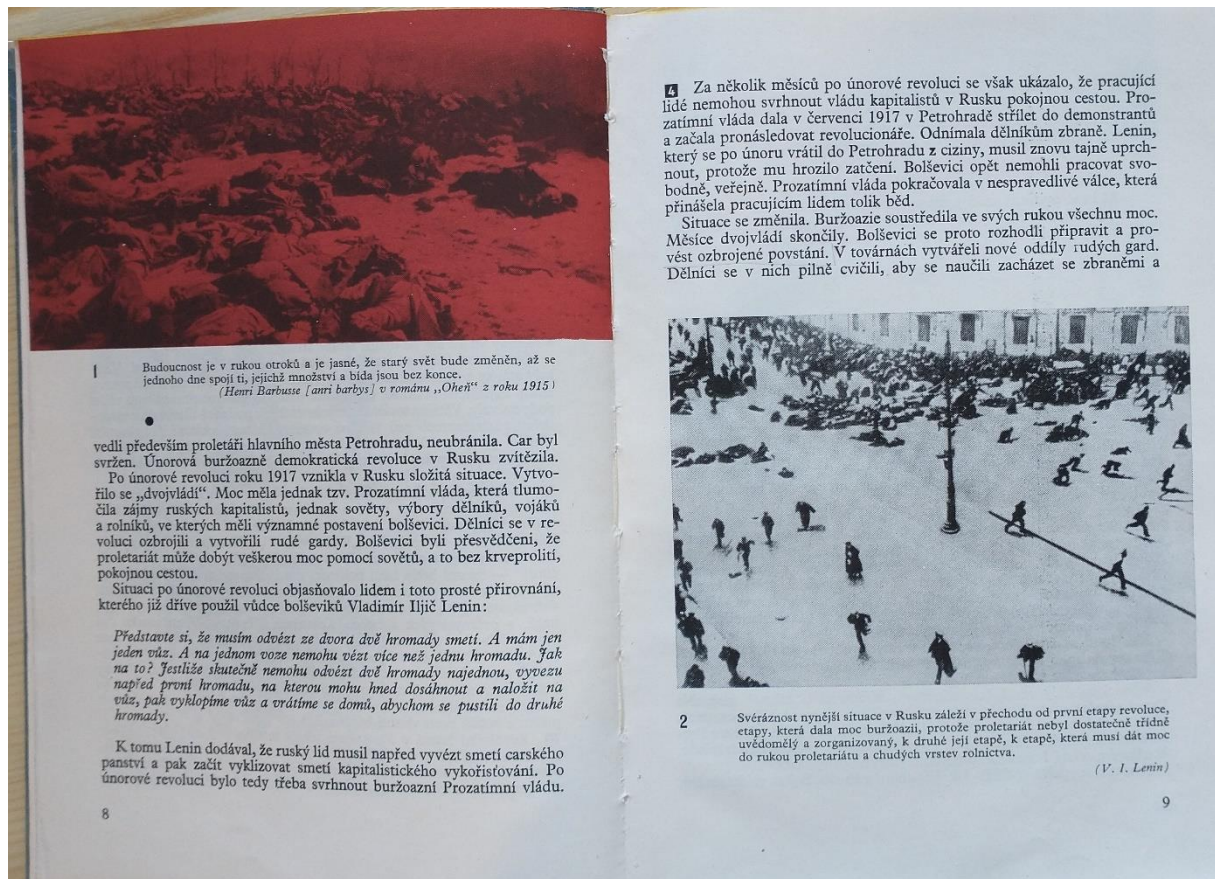
⁵⁴¹ J. ČURDA a kol., *Moderní dějiny*.

⁵⁴² P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis*.

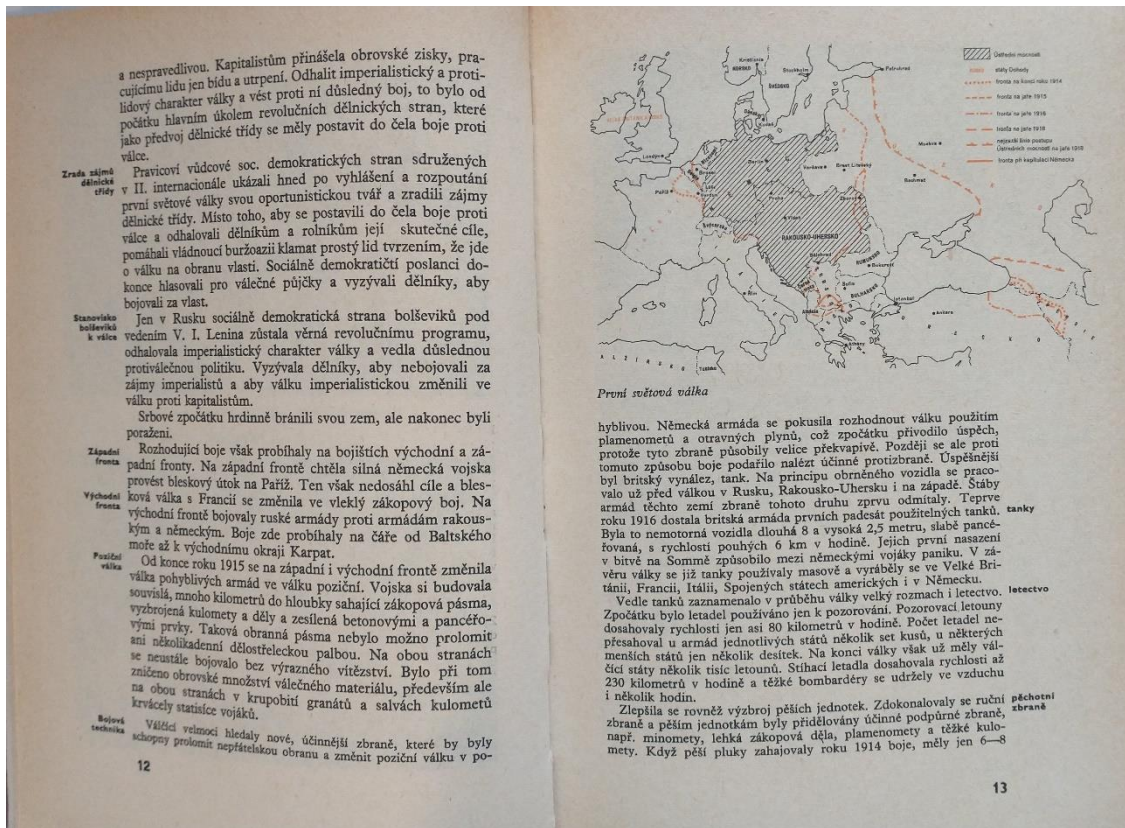
7. Bloomova taxonomie vzdělávacích cílů

8. Ukázka z Dějepisů pro 9. ročník Karla Bartoška, 1963.

9. Ukázka z *Dějepisů 9* Miloně Dohnala, 1978.

PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA

První světová válka byla nejstrašnějším válečným konfliktem, jaký lidstvo do té doby zažilo, a její hrůzy v některých ohledech dokonce nepřekonal ani druhá světová válka. Prožitek první světové války byl o to děsivější, že ještě v okamžiku jejího začátku nikdo nepředpokládal, jak dlouhá bude, jaké utrpení přinese a kolik milionů lidských životů bude stát. Všichni se domnívali, že díky vyspělé technice bude rychlá a krátká. Opak byl pravdou.

Po první světové válce vznikly nejen nové státy (mezi nimi Československá republika), ale i nové politické systémy, a hlavně se změnilo myšlení lidí. První světovou válkou proto končí novověk a začíná nová kapitola – moderní dějiny, o kterých se budete učit z dalšího, posledního dílu učebnice.

- Zopakujte si, co víte o vztazích mezi Francií, Velkou Británií, Německem, Ruskem, osmanskou říší a Rakouskem-Uherskem. Pokud jste si nakreslili „mapu“ jejich vztahů, jak bylo zadáno na str. 116, je pro vás teď opakování jednodušší. Do mapy si přikresluje další okolnosti ve vzájemných vztazích mezi státy, o kterých se dozvíte v této kapitole.

CESTA K PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLCE

Vznik Trojspolku a Trojdhody

Před první světovou válkou vznikly v Evropě dvě velké koalice: **Trojspolek**, který tvořilo **Německo, Rakousko-Uhersko a Itálie**, a **Trojdhoda**, jejímiž členy byly **Velká Británie, Francie** a – pro nás zatím překvapivě – **Rusko**. Když se podíváte na mapu na str. 130, uvidíte, že státy Trojspolku jsou ve střední, tedy centrální Evropě. Proto se jim také říkalo **Centrální mocnosti**. Tím si můžete pomoci, kdyby se vám označení Trojspolek a Trojdhoda pletlo. Trojdhodě se také říká jednoduše pouze **Dohoda**. Jak tyto koalice vznikly?

Trojspolek se začal formovat několik let po sjednocení Německa, které bylo také jeho nejsilnějším členem. V roce 1879 uzavřelo spojeneckou smlouvu s Rakouskem-Uherskem, jež v té době bylo kvůli neobratné zahraniční politice v mezinárodní izolaci, a přece jen nějakého spojence potřebovalo. Oba státy se zavázaly k vzájemné vojenské pomoci v případě válečného konfliktu. V roce 1882 se k nim přidala Itálie, a tím vznikl **Trojspolek**. Itálii se zatím, jak si pamatujete, přátelské vztahy s Pruskem a později Německem vyplácely, proto doufala, že tomu tak bude i nadále. Do spojenecké smlouvy si však dala podmínku, že vojensky podpoří Německo pouze v případě, bude-li **napadeno**.

Trojdhoda vznikla podstatně později. Víte už, že Francie byla silně znepokojena německým zbrojením, a tak hledala spojence. I Rusko se cítilo ohroženo silící vojenskou mocí Německa. To bývalé rivaly sblížilo, takže se z Ruska a Francie na začátku 90. let stali spojenci. Francie navíc carovi půjčila obrovské sumy peněz, za které vybudoval transsibiřskou magistrálu a vyzbrojil armádu. I Velká Británie měla z Německa obavy, a tak v roce 1904 uzavřela smlouvu s Francií a v roce 1907 s Ruskem. Tím vznikla Trojdhoda.

Evropská palma míru – karikatura z novin z roku 1897 více než výstižně zachycuje situaci v tehdejší Evropě. Všichni vyhláší, že si válku nepřejí, ale zároveň překotně zbrojí... Ještě 17 let se však dařilo vratký mír udržovat.

Když vypukla první světová válka, vládli státům Trojspolku tyto panovníci:

německý císař
Vilém II.,

rakousko-uherský císař
František Josef I.

a italský král
Viktor Emanuel III.

11. Ukázka z *Dějepisů 8* Václava Fronka, 2010.

PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA

Ani peklo nemůže být tak strašné

Dostali jsme se sem včera o půl desáté a po večěři jsme se vydali k linii pevnosti. Nálada je skvělá, mimořádně skvělá, jako bychom byli na manévrech. Nic nového. Francouzi a Němci se jenom pozorují.
(Alexandre Jacqueau [aleksandr žakó], francouzský voják v dopise ženě z Verdunu [verděnu], 6. srpna 1914)

Jaká hrozná krvavá lázeň, jaké příšerné obrazy, jaké hrozné vraždění. Vůbec nemohu najít slova pro své pocity. Ani peklo nemůže být tak strašné.
(Albert Joubaire [albér žuběr], francouzský voják u Verdunu, r. 1916)

Kolik let uplynulo mezi oběma zápisky? Srovnajte na základě úryvků, jak se změnila situace na bojišti. **M 144** Najděte Verdun. **S** Vysvětlete význam slova **manévr**.

Nejvýznamnější bojiště první světové války se nacházela v Evropě

Nejprve se na **jižní frontě** utkala rakousko-uherská armáda se srbskými silami. Pro výsledek války byla nejdůležitější **západní fronta**. Tam útočilo Německo na Francii a její spojence, především britskou armádu. Na **východní frontě** bojovala německá a rakousko-uherská armáda proti Rusku. Válka se rozšířila i mimo Evropu do kolonií. Bojovalo se na souši, na moři i ve vzduchu.

M 144 Vyhledejte západní, východní a jižní frontu. Jak se jmenuje stát, na jehož území probíhaly boje na západní frontě? Který stát svým vstupem do války roku 1915 otevřel novou jižní frontu? Vyvodte, na které z válečných front docházelo k největším pohybům vojsk. Určete dvě země, jimž se v době první světové války říkalo **Ústřední mocnosti**. **S** Ověřte si význam slova **fronta**.

Mužům v zákopech byla smrt neustále nablízku

Plán bleskové války, o který se německá vojska pokusila v počátcích konfliktu na západní frontě, skončil neúspěchem. Po celé frontové linii se v západní Evropě brzy ustálil systém vyhloubených krytů, **zákopů**. Útok proti pozicím protivníka znemožňovaly zátarasy z ostnatého drátu. Každý pokus o průlom do nepřátelských pozic byl drazě zaplacen množstvím ztrát způsobených kulometnou a dělostřeleckou palbou. Druhá strana většinou dokázala na místě rychle dopravit zálohy ze zázemí. Bezradní generálové stále dokola posílali tisíce mužů do nových útoků s mizivou šancí na úspěch. Vojáci byli vystaveni neustálému nebezpečí. Umírali nejen v boji, ale také vinou ofensivních hygienických podmínek. K šíření nakažlivých nemocí přispívaly všudy-

Britští vojáci na západní frontě roku 1916

Město a pevnost Verdun se staly dějištěm jedné z nejhoroznějších bitev války. Na obou stranách zde padlo kolem 700 000 vojáků. Frontová linie přitom zůstala téměř nezměněna.

Vysvětlete, jak vzniklo rčení **střílet jako u Verdunu**.

Určete, ve kterém oboru kromě vojenskvi se ještě používá pojem **fronta**. Zdůvodněte, v čem je užití tohoto slova v obou případech podobné.

134

12. Ukázka z *Hravého dějepisu* Petra Máchy a kolektivu, 2018.

PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA

PRŮBĚH PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

Italská fronta Boje na italské frontě, kde proti sobě stáli Rakousko-Uhersko a Itálie, začaly **v roce 1915**, kdy **Itálie vstoupila do války na straně Dohody**. Podle smluv s Německem by Itálie Německu vojensky pomohla pouze v případě, kdy by bylo napadeno Německo. Itálii byly navíc Dohodou přislíbeny oblasti **Tyrolska, Dalmácie a Istrie**, proto byla tato změna stran pro Itálii velmi výhodná. Italská fronta byla po většinu války neměnná a bylo pro ni typické umístění v hornatém terénu, který byl pro její vývoj klíčový. Na této frontě vojska Dohody vyhrála v letech 1917–1918 v bitvách **u řeky Piavy**.

Obr. 8 – Fronty první světové války

Balkánská fronta Balkánská fronta byla **od roku 1915** víceméně ovládnána **Trojspolkem**. Situace se změnila v roce 1917, kdy se na stranu **Dohody** postavilo **Řecko**, kterému se podařilo **porazit Bulharsko**, a tím se **balkánská fronta zhroutila**.

Rok 1917 Rok 1917 se stal klíčovým nejen z důvodu **přistoupení Řecka** do války, ale taky **vstupem Spojených států do války po boku Velké Británie a Francie**. Důvodem byla **neomezená ponorková válka vedená Německem**, které napadalo všechny lodě směřující do britských a francouzských přístavů. (→ Obr. 7) V roce 1917 rovněž došlo v Rusku k revoluci a země ukončila svou účast v bojích první světové války. (→ s. 119). Rusko uzavřelo s Německem mírovou smlouvu známou jako **brestlitevský mír**, která potvrdovala vítězství centrálních mocností na východní frontě.

Obr. 10 – Bitevní loď USS Arkansas
Období před první světovou válkou i během ní je charakteristické závody ve zbrojení, které se výrazně projevovaly také při stavbě a vyzbrojování válečných plavidel. Byly využívány bitevní lodě s děly velké ráže a silnou pancéřovou ochranou, křižníky, torpédová plavidla, ponorky a také první letadlové lodě. Přestože evropské mocnosti přisuzovaly velký význam situaci na světových mořích, válečné loďstvo nesehrálo v samotných bojích první světové války rozhodující roli.

Obr. 7 – Lusitania [lusitejnija]
Tento britský parník potopila v květnu 1915 na cestě z New Yorku do Británie německá ponorka. Mezi oběťmi byli i Američané a tato událost přispěla ke vstupu Spojených států do války.

Obr. 9 – Guards Memorial [gárds memorijl] v Londýně
Na počest padlých v první světové válce bylo vystavěno nespočet pomníků. Tento můžeme vidět v Londýně.

- Zjistí, kde nejbližše tvému bydlišti je pomník obětem první světové války.

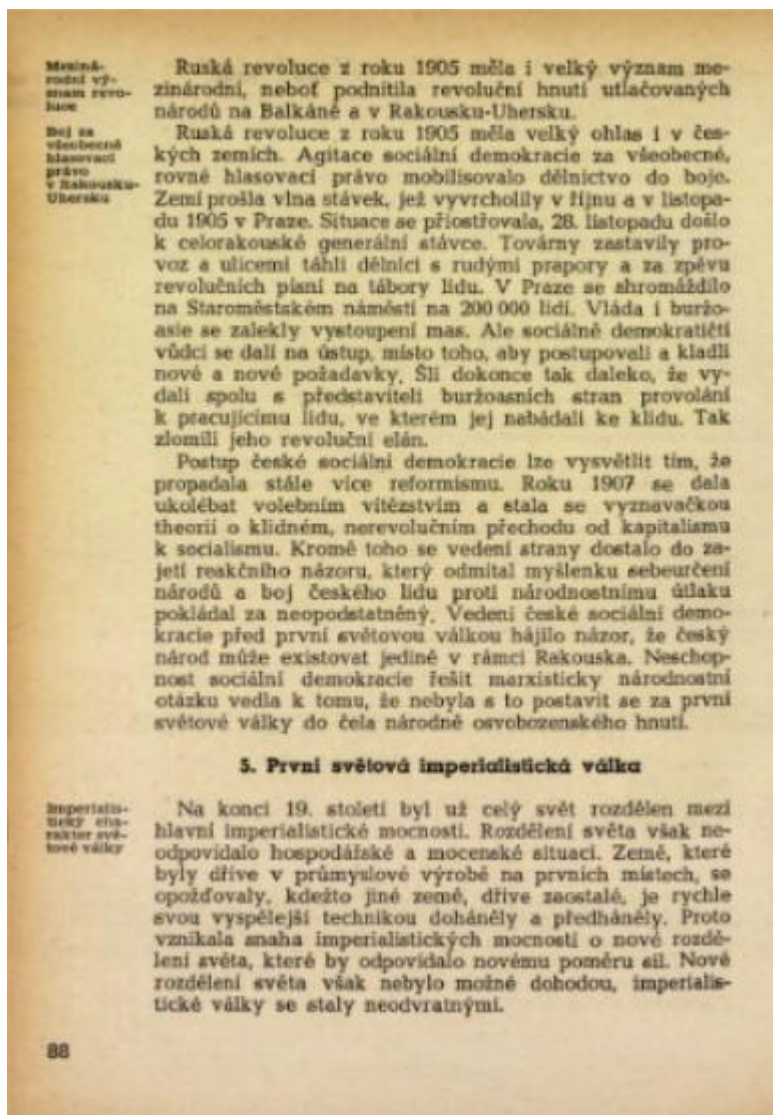

Obr. 11 – Vlčí mák se po bitvě u Verdunu stal symbolem Dne veteránů.

- Zjistí, kdy se slaví Den veteránů.

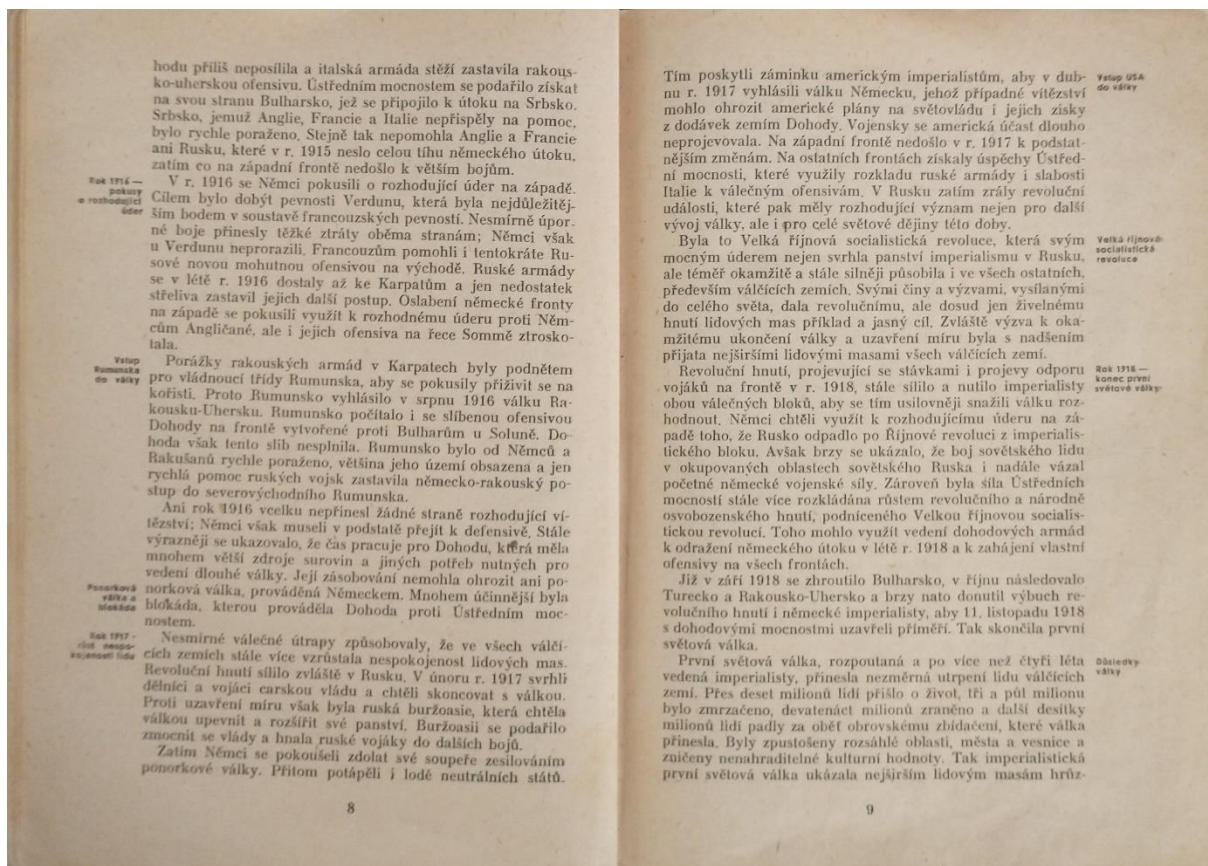
117

13. Ukázka z *Dějin nové doby* Bedřicha Baumanna, Václava Šedy a Jaroslava Vávry, 1954.

14. Ukázka z *Dějiny doby nejnovější* Vladimíra Sojáka, Jaroslava Vávry a Josefa

Vošahlíka, 1955.

15. Ukázka z *Dějepisů II pro 2. ročník středních odborných škol a pro 1. ročník středních odborných učilišť*, 1984.

SHRNUTÍ UČIVA

1. Uveďte, které jevy v hospodářském životě vedly k přechodu kapitalismu do stadia imperialismu.
2. Čím se imperialismus lišil od předmonopolního kapitalismu?
3. Charakterizujte základní vědecké objevy v období imperialismu.
4. Určete základní rysy vývoje mezinárodních vztahů a mezinárodního dělnického hnutí v období II. internacionály.
5. Proč se centrum revolučního hnutí přesunulo do Ruska?
6. V čem spočíval přínos V. I. Lenina revoluční teorii a revoluční praxi?
7. Charakterizujte hospodářské, sociální a politické poměry v Čechách a na Slovensku před první světovou válkou.
8. Jaké byly příčiny vzniku první světové války a jaké byly její výsledky?

Jen malé skupiny buržoazních politiků uvažovaly o tom, zda by v případě porážky Rakousko-Uherska neměl být český trůn nabídnut některému z členů panovnického rodu ruského nebo britského. Několik českých politiků orientovaných protihabsbursky založilo za války z podnětu T. G. Masaryka tajný spolek zvaný „Mafie“. Jeho činnost však byla velmi vzdálena revolučnímu smýšlení lidových vrstev; původně záležela hlavně v podávání výzvědných zpráv západním velmocem. T. G. Masaryk odešel do ciziny a počal organizovat tzv. zahraniční odboj; jako předseda „Československé národní rady“, vytvořené v Paříži, usiloval spolu se svými stoupenci o získání souhlasu západních imperialistických mocností s poválečným zřízením československého státu, v němž by rozhodující moc měla česká buržoazie.

Vedení sociální demokracie bylo již zcela proniknuto oportunismem. Už v předválečných letech oslabilo proletariát tím, že dovršilo národnostní rozkol sociálně demokratického politického i odborového hnutí v Rakousku. Po vypuknutí války pasívně vyčkávalo konce konfliktu a poníženež projevovalo oddanost rakousko-uherskému mocnářství.

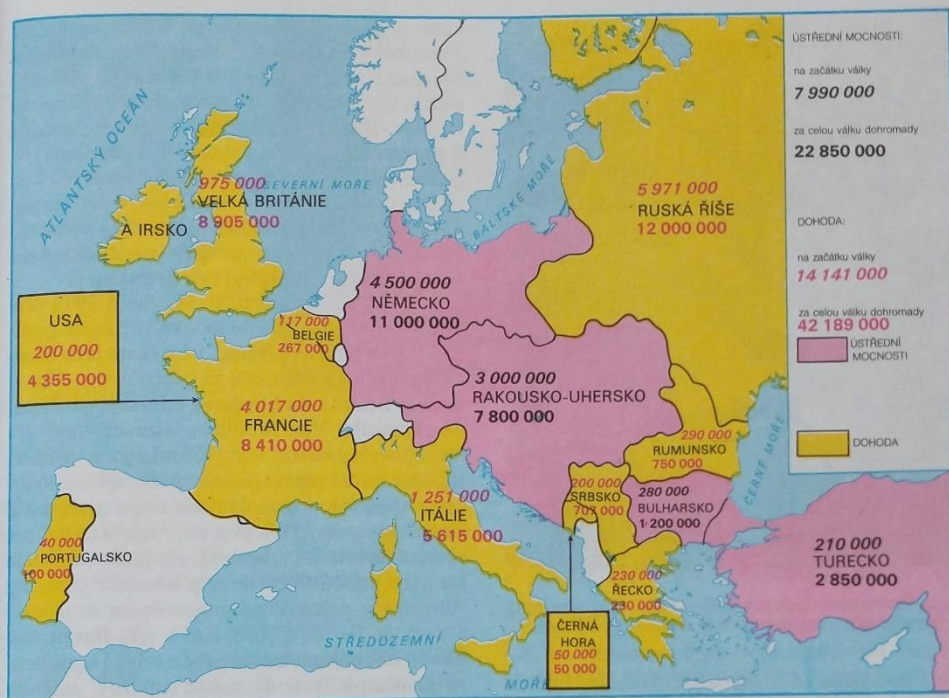
Do vývoje dějinných událostí však pronikavě zasáhly revoluční činy ruského proletariátu roku 1917. Již svržení carského režimu za Únorové revoluce v Rusku velmi posílilo sebevědomí našeho lidu. Od jara 1917 se rychle šířily stávký, protiválečné demonstrace a ozbrojené srážky lidu s rakouskou státní mocí. Při potlačování hladové demonstrace textilních dělnic v Prostějově v dubnu 1917 byla zničena řada dělnických životů. V květnu 1917 vystoupili pokrokoví čeští spisovatelé na veřejnost s manifestem, v němž vyzývali k zesílení boje za národní práva českého a slovenského lidu.

Ohlas
ruské
Únorové
revoluce

X. ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA (1918-1939)

1. Češi a Slováci v první světové válce

Vypuknutí války	Atentát na rakousko-uherského následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este spáchaný 28. června 1914 v bosenském Sarajevu byl ve vyhrocené mezinárodně politické atmosféře té doby posledním podnětem k rozpoutání válečného konfliktu, který v krátké době zasáhl přímo či nepřímo všechny kontinenty. Nejvíce se však dotkl národů střední a východní Evropy včetně Čechů a Slováků. Vídeňská vláda reagovala na atentát obviňováním Srbska ze spoluúčasti na tomto činu a vyhlášením ultimativních požadavků vůči tomuto nevelkému sousednímu státu. Srbsko reagovalo váhavě na požadavky, z nichž mnohé zasahovaly do jeho suverenity. Rakousko-Uhersko mu však 28. července bez zřetele na tuto odpověď vyhlásilo válku. Na stranu Srbska se okamžitě postavilo Rusko. Habsburskou monarchii naopak podpořilo Německo. Vypovědělo válku Rusku a okamžitě napadlo Belgii a Francii. Nato se do válečného konfliktu zapojila Velká Británie, která respektovala své závazky v rámci Dohody. K jádru obou válečnických bloků se v následujících měsících i letech postupně přidávaly další evropské i mimoevropské státy. Avšak již na podzim roku 1914 se vytvořily základní obrysy situace určující další osudy a chování českého a slovenského národa.
Válka a ekonomika	Dosud nevídané rozměry válečného konfliktu, ale i technický pokrok ve zbrojní výrobě vedly k masové spotřebě válečného materiálu. To s sebou neslo mimořádné nároky na ekonomiku všech válečnických zemí a vynutilo si mimořádná hospodářská opatření. Rakousko-Uhersko okamžitě podřídilo veškerou výrobu a zásobování potřebám války. Zpočátku se sice projevila válečná konjunktura, zejména ve zbrojním průmyslu a ve všech odvětvích na něj navazujících, v hornictví, metalurgii, koksárenství a v dalších oborech vyrábějících pro frontu. Přednost dávaná zásobování fronty však záhy negativně ovlivnila zásobování obyvatelstva. Důsledky války dopadly těžce i na zemědělství, protože povolávání do armády z této oblasti odčerpávalo pracovní síly. Zemědělství však stagnovalo také pro naprostý nedostatek finančních prostředků na investice do strojního vybavení, hnojiv apod.
Zásobování	Zvláště tíživě se důsledky této situace projevily v českých zemích. Budapeštské vládě se totiž podařilo omezit válečné rekvizice a vývoz zemědělských produktů z Uher do Předlitavska. České země tak nesly hlavní tíži dodávek pro frontu a přitom byly nuceny zásobovat i alpské země. Ve snaze řešit problémy trhu zaváděla vídeňská vláda přídelové hospodaření s potravinami; byly zavedeny potravinové lístky omezující spotřebu. Ani tato opatření však nevedla ke zlepšení situace. Rozvinul se černý trh, některé vrstvy zvláště městského obyvatelstva trpěly katastrofálním nedostatkem základních životních potřeb. Podvýživa vedla k nebývalému šíření sociálních chorob. Vleklý průběh války přivodil úplné vyčerpání materiálních i lidských zdrojů. Ve svých důsledcích tyto okolnosti spoluurčovaly průběh i výsledek válečného konfliktu.
Reakce veřejnosti	Válka, o jejíchž rozměrech a trvání zatím nikdo neměl tušení, překvapila všechny složky obyvatelstva. V první fázi se reakce na válku lišila zejména podle národní příslušnosti. Zatímco německo-rakouské obyvatelstvo českých i alpských zemí bylo

MOBILIZOVANÉ VOJENSKÉ SÍLY PŘI VYPUKNUTÍ 1. SVĚTOVÉ VÁLKY.

lostřelectvo a později i tanky s housenkovými pásy, určené pro překonání nástrah zákopové války. Ale malá rychlost a omezený akční rádius tanků neumožňovaly hluboké průlomy do nepřátelské obrany. V širší míře byly tanky nasazeny do bojů ke konci války, kdy jich bylo na obou stranách použito několik tisíc. V průběhu první světové války došlo i ke značnému rozvoji leteckého průmyslu. Letadla se stala důležitou válečnou zbraní, a tak se v průběhu konfliktu setkáváme s letadly stíhacími, bombardovacími, průzkumnými i útočnými. Některé stroje dosahovaly již úctyhodných rychlostí (250 km za hodinu) a výškových výstupů (9000 m). Uskutečnily se i první nálety na velkoměsta, nálety a bombardování však ještě neměly větší strategický vojenský význam.

Z vojenského hlediska naopak stoupl význam železniční a automobilové dopravy. Pro bojové akce na moři zejména Německo užívalo další „technický zázrak“ – ponorky. Zvlášť nelidský způsob vedení války znamenalo použití bojových chemických zbraní – otravných plynů.

Morální devastace

První světová válka také přinesla dosud nepoznanou míru odlidštění. Dlouhodobý pobyt v zákopech, krvavé boje, velký počet mrtvých a zmrzačených – to vše vedlo k morální krizi nejen u vojáků, ale i u civilistů. Dosavadní uspořádání společnosti a její hodnoty upadly do hluboké krize. Již během války se z této krize začala rodit touha po novém, spravedlivějším uspořádání světa a touha po míru. Neurčitých představ mohli poté lehce zneužít mnozí populističtí politikové poválečné doby, kteří válkou otrěsenému obyvatelstvu začali nabízet na první pohled líbivá, jednoduchá a hlavně radikální východiska – ať již extrémně levicová nebo extrémně pravicová.

Průběh války

Schlieffenův plán

Na počátku bojových operací zaznamenával vojenské úspěchy především tábor Centrálních mocností. Německý generální štáb postupoval podle strategického Schlieffenova plánu (z roku 1905),

Konec první světové války a její dopady

1. Které události vedly k prolomení západní fronty a k rozpadu východní fronty první světové války?
2. Které charakteristické znaky totální války je možné nalézt u první světové války?
3. Jaké dopady měla válka na sociální strukturu a politické smýšlení obyvatelstva zúčastněných států?

PROMĚNA POLITICKÉ SITUACE

Rok 1917 byl rokem stagnace na hlavních válečných frontách. Dílčí bojové akce, jako byla francouzsko-britská Nivellova ofenziva na západní frontě nebo ruská Kerenského ofenziva na východní frontě, nepřinesly kyžený zlom. Prodlužující se vojenský konflikt, jehož ukončení bylo v nedohlednu, vedl k **vyčerpání lidských, materiálních i finančních zdrojů** válčících států a k ochabnutí vůle obyvatelstva k dalšímu boji. V ekonomicky oslabeném Rusku došlo přímo ke kolapsu politického systému a následnému nastolení bolševické diktatury (říjen a listopad 1917). Úplného rozvratu ruské armády se pokusily využít Centrální mocnosti k zahájení **ofenzivy na Ukrajině** v únoru 1918. Současně ale probíhala jednání Centrálních mocností s bolševickou vládou, která 3. března 1918 vyústila v **uzavření separátního míru v Brestu Litevském – Rusko** za cenu velkých územních ztrát **vystoupilo z válečného konfliktu**.

V Rakousku-Uhersku hledal nový císař **Karel I.** (1887–1922), vládnoucí od roku 1916, východisko z války a pokoušel se za zády německého spojení neúspěšně jednat o míru s Francií (důsledkem byla tzv. Sixtova aféra). Naopak Německo mobilizovalo veškeré vojenské i hospodářské prostředky pro válečné úsilí. V únoru 1917 byla vyhlášena **neomezená ponorková válka**, německé ponorky nyní běžně útočily i na lodě neutrálních států, které vozily zboží do zemí Dohody. K tomu příležitostně docházelo již dříve (např. potopení britské civilní lodi Lusitania). Cílem bylo zlikvidovat britské zásobovací linie, a tím zemi ekonomicky oslabit.

Které události změnilo rozložení sil na západní frontě v roce 1918?

Francouzi a Britové se snažili udržet bojovou morálku propagandou a nasazením nové zbraně – **tanků**, poprvé hromadně použitých v listopadu 1917 v bitvě u Cambrai. Nedokonalé tanky ale plnily spíše zastrašovací úlohu, jejich praktické využití bylo omezené. Rozhodujícím mezníkem konfliktu se stal **vstup USA do války proti Německu**, vyhlášený 6. dubna 1917. Původně převážně pacifistické americké veřejné mínění bylo pobouřeno **potopením Lusitanie** v květnu 1915, při němž zahynulo 1 198 osob včetně 128 amerických občanů. Další důvod pro vstup do války představovaly obavy z hospodářských důsledků německého vítězství pro americký obchod s Británií a Francií. (USA např. poskytlly zemím Dohody vysoké půjčky na válečné výdaje, které by tak nemohly být splaceny.) Ve větší míře byly americké jednotky bojově nasazeny až v roce 1918.

VÝVOJ NA FRONTÁCH V ROCE 1918

Uzavření separátního míru s Ruskem umožnilo Centrálním mocnostem nasadit vojska dosud vázané na východní frontě do ofenzivních akcí proti Francii a Itálii. Řady německé a rakousko-uherské armády navíc rozšířili vojáci propuštění z ruského zajetí. Němci tak zahájili 21. března 1918 tzv. **Ludendorffovu ofenzivu**, jejímž cílem bylo dosáhnout zvratu na západní frontě dříve, než se do konfliktu zapojí očekávané jednotky z USA. První německý nápor přiměl britské jednotky k ústupu k řece Sommě, a dokonce **hrozilo dobytí Paříže**. Koncem března se však fronta stabilizovala poté, co Francouzi shromáždili zálohy k obraně hlavního města a německá armáda začala pocítovat příznaky fyzického i materiálního vyčerpání. Obdobně ani rakousko-uherská **jarní ofenziva na řece Piavě** nepřinesla zvrát na italském bojišti.

Jak se vyvíjela situace na západní frontě mezi březnem a listopadem 1918?

V srpnu 1918 převzaly iniciativu na západní frontě dohodové armády, které útokem u severofrancouzského města Amiens zahájily tzv. **stodenní ofenzivu**. Na té se významně podílelo i americké vojsko, jehož nasazení přispělo k demoralizaci vyčerpané německé armády. Ústup na frontách, vystoupení Rakouska-Uherska z války na konci října 1918 v důsledku živelného vyhlášení samostatnosti jednotlivých národů monarchie a v neposlední řadě ekonomická a zásobovací krize vedly Německo k **podpisu příměří 11. listopadu 1918** v Compiègne. Podpisy mírových smluv s poraženými státy následovaly až v letech 1919–1920.

„Svah byl posetý mrtvolami jejich i našich vojáků. Došel jsem k jednomu bunkru, ale když jsem zjistil, že v něm nikdo nepřežil, přesunul jsem se opatrně k dalšímu. Tam jsem našel asi padesát příslušníků pluku manchesterských střelců. V životě jsem neviděl tak zlomené a demoralizované vojáky. Chouliili se ke stěně, k smrti vyčerpání a vyděšení. Frickové, kteří je celý den ostřelovali, jich zabili sedmapadesát, takže se tam vršily hromady mrtvých a umírajících. Kromě nich jsem viděl hromady raněných, kteří chropili a sténali, protože se o ně nikdo nepostaral. Někteří tam tak leželi už čtyři dny. (...) Nikam jsme nepostoupili, ale hlavně, že jsme odtamtud pryč. Rád bych si ale promluvil s válečnými korespondenty. Jsou to všichni lháři.“

Zápisky australského důstojníka ze třetí bitvy u Ypres. Převzato z: Martin GILBERT: Dějiny dvacátého století. Svazek I. 1900–1933. Přeložili Šimon a Milena Pellarovi. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.

1 Konec iluzí

Demoralizaci vojáků dokládá text, který z bojů u Sommy zaslal do jednoho z anglických časopisů voják Donald Hankey (časopis zápisky odmítl otisknout): „Jsem tam, kde jsme začínali. Celý den a noc jsme pouze nosili raněné a mrtvé. Když to člověk vidí, když hledí na ta roztrhaná a rozbitá těla, musí si každou válku zhnusit. Dokud se v ní neocitne, snadno se mu mluví o slávě a hrdinství, ale tady, obklopen tolika zohavenými mrtvolami, si rychle uvědomí, jak je hrozná a zvrácená.“

2 Sixtova aféra

Krizové momenty – mezi něž patří i dlouhotrvající válečný konflikt – nahrávají netradičním metodám diplomacie, včetně zákulisních a tajných jednání. Rakousko-uherský císař Karel I. vedl od března 1917 jednání o možném míru s Francií. Prostřednictvím svého švagra **Sixta Ferdinanda Bourbonso-Parmského** se zavázal obnovit samostatnost Srbska a podpořit francouzský nárok na Alsasko a Lotrinsko. V dubnu roku 1918 vyšla informace o tajných mírových rozhovorech najevo, v důsledku čehož utrpěly vztahy mezi Rakouskem-Uherskem a Německem a Karel I. byl v květnu 1918 nucen souhlasit s vytvořením hospodářské a vojenské unie s Německem. Zároveň však byla otřesena také důvěra spojenců vůči Francii.

3 Rozklad německé armády

Německé vojsko koncem války trpělo značným **fyzickým vyčerpáním a nedostatkem výzbroje** a výstroje. Spisovatel Erich Maria Remarque v románu „Cesta zpátky“ popsal dojmy německých vojáků ze setkání s americkou jednotkou po uzavření příměří v Compiègne: „Mají nové uniformy a nové pláště; jejich boty jsou nepromokavé a padnou jako na míru; jejich zbraně jsou dobré a kapsy plné munice. Všichni jsou svěží a neopotrebovaní. Ve srovnání s těmito lidmi jsme učiněná horda loupežníků. Naše uniformy jsou vylouhované blátem let, deštěm Argon, vápnem Champagne, bažinami Flander. (...) Válka přes nás přejela jak parní váleček.“